

Fra angelsaksisk \mathfrak{A} til skandinavisk \mathfrak{A} ?

- En undersøkelse av teorien om angelsaksisk forelegg for de skandinaviske punkterte runene.

Cecilie Kornsæther

Masteroppgave ved Institutt for Lingvistiske og Nordiske studier,
Humanistisk Fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Mai 2013

ገበያ ለገበያ ለገበያ ለገበያ

© Cecilie Kornæsæther 2013

Tittel: Fra angelsaksisk \mathfrak{R} til skandinavisk \mathfrak{R} ?- En undersøkelse av teorien om angelsaksisk forelegg for de skandinaviske punkterte runene.

Veileder: Terje Spurkland

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

TEGNFORKLARING OG FORKORTELSER

< > betegner grafemer

/ / betegner fonemer

[] betegner foner

DR+ nummer angir innskrift i *Danmarks Runeindskrifter* av Jacobsen og Molkte (1942)

N + nummer angir innskrift i *Norges innskrifter med de yngre runer*

B + nummer angir upubliserte innskrifter fra Bryggen i Bergen

A + nummer angir upubliserte innskrifter fra Norge

E + nummer angir innskrifter i *The Skandinavian Runic Inscriptions of Britain* (Barnes og Page, 1997).

norr. = norrønt

mod. no. = moderne norsk

gml. eng. = gammelengelsk

Innholdsfortegnelse

1. Innledning.....	1
1.1 Formål.	1
1.2 Disposisjon.	1
1.3 Terminologi og begrepsforklaringer.	2
1.4 Materiale.....	6
2. Runeskriftens utvikling.	7
2.1 Runeskriftens historie.....	7
2.2 Teoriene om oppkomsten av de punkterte runene.....	11
2.3 ᚱ, ᚦ og ᚨ.	18
Den angelsaksiske ᚱ.....	18
ᚦ i Skandinavia.....	20
ᚱ er yr og det er ᚨ også!	22
3. Dateringen av de punkterte runene.....	25
3.1 Hedebysteinene – de første punkterte runene i Danmark?.....	26
3.2 Kirk Michael III.	31
3.3 Konklusjon.	38
4. Runetradisjonen i Anglosaksisk England.....	40
4.1 Den epigrafiske tradisjonen.....	40
4.2 Runica Manuscripta.....	42
4.3 Epigrafikk og Runica Manuscripta – en eller to tradisjoner?.....	44
4.4 Runica Manuscripta og runekunnskap på 900-tallet.	48

4.5 Konklusjon.	56
5. Kontakten mellom angelsaksisk og skandinavisk runeskrift.	58
5.1 Runekyndige og deres mulige kontaktsfærer.	58
5.2 Angelsaksisk og skandinavisk runekontakt i innskriftsmaterialet.	63
5.3 Konklusjon.	68
6. Konklusjon og sammendrag.	70
Litteraturliste:	72

1. Innledning.

1.1 Formål.

Formålet med avhandlingen er å se nærmere på teorien om at den angelsaksiske runen ᚱ kan ha vært forelegget for de punkterte runene i Skandinavia. Denne teorien ble første gang presentert av Otto von Friesen (1918) og senere avvist av Lis Jacobsen og Erik Molkte i *Danmarks Runeindskrifter* (1942). Til tross for at yngre teorier om oppkomsten til de punkterte runene ofte viser til en kopling mellom Skandinavia og de britiske øyer¹, virker det ikke som om noen har vært villige til å revurdere von Friesens teori, eller nærmere bestemt vurdere om Jacobsen og Molkte gjorde rett i å avvise den. I og med at denne koplingen mellom angelsaksiske runer og skandinaviske runer ofte kommer opp i spørsmålet om de punkterte runene, kan en mer omfattende undersøkelse av von Friesens teori kanskje hjelpe til i diskusjonen.

Noe av grunnlaget for Jacobsen og Molktes avvisning av runen ᚱ som modell for de punkterte runene var at de, ut i fra sin datering av de punkterte runene, mente at runeskriften i England alt var ute av bruk da de skandinaviske punkterte runene dukket opp. Derfor blir den generelle dateringen av de punkterte runene et sentralt problem, og videre hvorvidt man kan hevde at runetradisjonen i England var, eller var i ferd med å forsvinne, i den perioden da de skandinaviske punkterte runene oppstod. Jeg vil også forsøke å se på denne teorien fra andre vinkler for å se om det er mulig å hevde en kopling mellom angelsaksisk og skandinavisk runeskrift.

1.2 Disposisjon.

I kapittel 2 har jeg forsøkt å gi en historisk og teoretisk bakgrunn for den videre diskusjonen i oppgaven. Kapitlet vil i hovedsak fokusere på runeskriftens utvikling i henholdsvis

¹ Se kapittel 2.

angelsaksisk England og Skandinavia, og de forskjellige teoriene om de punkterte runenes oppkomst. Jeg har også tatt for meg bakgrunnen for den angelsaksiske runen ᚛ og litt om utbredelse og lydverdi av den skandinaviske ᚛ og dennes forhold til ᚛, da begge har blitt brukt for verdien /y/, men spredningen av dem er ganske forskjellig. I kapittel 3 tar jeg for meg den generelle dateringen for oppkomsten av de punkterte runene. Sentralt i dette kapitlet er spørsmålet om hvilken innskrift som kan sies å ha den tidligste forekomsten av punkterte runer og om den generelle dateringen av oppkomsten av de punkterte runene kan flyttes. Kapittel 4 tar for seg runeskriften i England. Fokuset i dette kapitlet er i hvilken grad runeskriften her fortsatt var i bruk i den perioden hvor de skandinaviske runene oppstod. I kapittel 5 har jeg forsøkt å fokusere på noe jeg mener er vesentlig dersom man skal kunne hevde en kobling mellom de angelsaksiske runene og de skandinaviske, nemlig hvor trolig det er at en eventuell kontakt mellom de to skriftsystemene har foregått. I hovedsak tar dette kapitlet for seg hva vi har av indisier i innskriftsmaterialet på en slik kontakt, men jeg diskuterer også i hvilken sfære denne kontakten kan ha foregått.

1.3 Terminologi og begrepsforklaringer.

Det vil bli gjort et skille i avhandlingen mellom *fupark* og *runealfabet*. Et runealfabet er her en runerekke satt opp etter rekkefølgen av bokstavene i det latinske alfabetet, mens en *fupark* følger den runerekkefølgen som anses for å være den opprinnelige for runene. Den samme inndelingen har også blitt brukt av blant annet Rene Derolez (1954: xxvi) og Terje Spurkland (2005: 15). Navnet *fupark* får vi fra de 6 første grafemene i den tegnrekkefølgen som runene opptrer i. Vi har denne belagt i innskrifter fra 400-tallet og opp til ca. 1400-tallet, muligens til og med 1500-tallet (Seim, 1998: se katalog s.337-371). Rekkefølgen på disse 6 første tegnene forblir fast i hele den tiden runene er i bruk selv om de etterfølgende tegnene varierer noe. Etter hvert som runene og språket utvikler seg får for øvrig det fjerde grafemet en ny lydverdi /o/. Det ville derfor vært mer hensiktsmessig å kalle det en *fupork*. For øvrig vil jeg i denne avhandlingen bruke begrepet *fupark* som en fellesbetegnelse for runerekker uavhengig av tidsmessig eller språklig tilhørighet.

Punkterte runer i denne avhandlingen er definert som runer hvor et punkt er brukt som et diakritisk tegn. Et diakritisk tegn er "et lite tegn (ring, prikk, strek, hake osv.) som føyes til

en bokstav for å markere en annen uttale enn for bokstaven uten et slikt tegn" (Johansen, 2012). Jeg skiller altså mellom punkterte runer, hvor punkt er brukt som et diakritisk tegn, og runer hvor punkt er brukt som grafisk element. Eksempelvis regnes ^l/s/ ikke som punktert rune, men som ^ls med et punkt tilsatt som et grafisk element, muligens for å markere enden på grafemet. Det er altså funksjonen til det diakritiske tegnet som avgjør om jeg anser det som en punktert rune eller ikke. Punkterte runer er nevnt i *Den 3. grammatiske avhandling*, men når forfatteren lister opp runene refererer han til 5 vokaler "lioðstafir" og 11 konsonanter "Samlioðendr" (Olsen, 1884), altså en fupark på 16 grafem. Dette viser at det er kun de 16 tegnene som regnes som en del av fuparken. De punkterte runene og også de senere utvidelsene som ^læ og ^lø er ikke regnet med. I tillegg finnes det så godt som ingen belegg blant innskriftene på fuparker hvor disse tegnene inngår (Seim, 1998: 42, 131-148). På grunnlag av dette kan man anse fuparkens 16 tegn for *primærtegn* og de andre for *sekundærtegn* (Spurkland, 2005). Jeg vil benytte denne betegnelsen videre, det vil si at *primærtegn* omfatter de 16 tegnene som må ses som en del av selve fuparken uavhengig av om de endrer lydverdi slik som ^h som går fra /R/ til /y/ (se del 2), mens de punkterte runene og alle andre nyvinninger går under en felles betegnelse som *sekundærtegn* som ikke inngår i fuparken. Begrepet *tegninventar* brukes for å beskrive hvilke runer en runerister har i sitt repertoar uavhengig om det dreier seg om primær- eller sekundærtegn.

Hva begrepet *innskrift* angår, tar jeg utgangspunkt i Fjellhammer Seims definisjon fra hennes avhandling *De vestnordiske fupark-innskrifter fra vikingtid og middelalder*, det vil si "en eller flere runer som er skåret inn eller risset med skarpt redskap i et fast materiale" (1998: 9), men i denne avhandlingen er en *innskrift* bokstaver eller runer som er risset eller skåret i fast materiale, mens prefikset *rune-* eller modifikatoren *latinsk* forteller hva slags bokstavtegn det dreier seg om. Videre er betegnelsen *latinsk skrift* brukt for å betegne skrift med latinske bokstaver uavhengig av hvilket språk eller materiale som er brukt. Likeledes er *runeskrift* en felles betegnelse for skrift gjort med runer uavhengig av språk eller materiale. Et annet begrep som brukes er *manuskriptruner*. Dette er en direkte oversettelse av engelske *manuscript runes* og brukes veldig vidt til å beskrive runer som opptrer i manuskripter.

I runologien skiller man mellom lesning, translitterering og tolkning. Lesningen gjøres ved å forsøke å se hvilke runetegn som er ristet, når man har gjort dette kan man gjøre en translitterering av runene. Deretter kan man gjøre en tolkning. Translittererte runer gjengis

med fete typer. Jeg vil hovedsakelig benytte følgende translittereringer for de angelsaksiske runene:

ƿ ᚱ ᚳ ᚦ ᚷ ᚨ ᚫ ᚬ ᚭ ᚮ ᚯ ᚰ ᚱ ᚲ ᚳ ᚴ ᚵ ᚶ ᚷ ᚸ ᚹ ᚺ ᚻ ᚼ ᚽ ᚾ ᚿ
f u þ o r c g w h n i j i p x s t b e m l ŋ d o e a æ Y ea

(hentet fra Parsons (1999: 33))

Følgende translitterering vil stort sett gjelde for de skandinaviske runene:

ƿ ᚱ ᚳ ᚦ ᚷ ᚨ ᚫ ᚬ ᚭ ᚮ ᚯ ᚰ ᚱ ᚲ ᚳ ᚴ ᚵ ᚶ ᚷ ᚸ ᚹ ᚺ ᚻ ᚼ ᚽ ᚾ ᚿ
f u þ o/ã r k h n i a s t b m l y/R
ᚠ ᚡ ᚢ ᚣ ᚤ ᚥ ᚦ ᚧ ᚨ
e æ ø ø g d p

(hentet fra Spurkland (2005: 166))

Som det fremgår av oversikten over, vil translittereringen av de skandinaviske runene variere noe. Blant annet vil for eksempel ᚠ translittereres **R** der man regner med at den står for den palatale /R/¹ og ᚦ som **ã** der man regner med at den står for den nasale /ã/². Jeg vil også nevne at jeg i denne avhandlingen vil translitterere ᚱ, ᚲ, ᚳ og ᚴ som **Y**. Dette skyldes delvis at ᚲ i skandinaviske innskrifter også betegner andre fremre rundede vokaler³, men mest gjøres dette for å holde den adskilt fra ᚠ med verdien /y/. ᚠ med verdien /y/ translittereres **y**. For å gjengi binderuner i translitterasjon, har jeg valgt å skrive = tegnet i mellom slik: ƿ**o=k**, hvilket er normalen i den Samnordiske runetekstbasen (SR, 2010).

Det vil bli benyttet termer som *graf*, *allograf* og *grafem*. Det verserer litt forskjellige definisjoner av disse begrepene og det er blitt debattert hva som skal være det korrekte innholdet og definisjonene av dem, særlig i forhold til hvorvidt disse må regnes som relative eller autonome begrep. I denne avhandlingen velger jeg å bruke de samme definisjonene som T. Spurkland bruker i sin dr. philos. avhandling *En fonografematisk analyse av runematerialet fra Bryggen i Bergen* (1991) og henviser også dit for oversikt over diskusjonen rundt terminologien. *Graf* er dermed definert som et enkelt grafisk segment. Det vil si at en

¹ Se 2.3

² Se 3.2

³ Se 2.3

binderune ↑ **al** er en graf akkurat som 𐌱𐌰𐌿𐌺 er seks grafer. En *allograf* er eventuelle varianter av et grafem som i et tekstsegment kan byttes uten at meningen forandres, for eksempel ʃ /s/ og ʒ /s/ eller ʃ /m/ og ʒ /m/. Et *grafem* er den minste distinktive enheten i skriftsystemet, det vil si at den ikke kan byttes ut uten å forandre mening. På samme måte vil jeg bruke begrepene *fon*, *allofon* og *fonem*.

Hva avgrensning av tidsepoker angår, har jeg valgt å benytte følgende inndeling som jeg delvis har basert på J. V. Sigurðssóns inndelinger i *Norsk Historie 800-1300* (2006b: 12); Folkevandringstid 400-600, Merovingertid 600-800, Vikingtid 800-1050 og Middelalder 1050-1500. Jeg viser til Sigurðssóns bok for nærmere diskusjon rundt tidsavgrensningen. Termene er problematiske særlig når man skal forholde seg til mer enn ett geografisk område. For eksempel er det vi kaller vikingtid her i Norge en del av tidlig middelalder i Europa, mens vår middelalder begynner omtrent der hvor Europas senmiddelalder begynner.

Når det gjelder språkgrenser, både tidsmessig og geografisk, kan det også diskuteres i det uendelige. Et enkelt eksempel på dette kan vises bare ved å nevne betegnelsen *urnordisk* som ofte brukes om språket i Skandinavia i folkevandringstiden. Det sier seg selv at språket ikke har vært statisk og enhetlig over en så lang periode i et såpass stort geografisk område, så når man bruker inndelinger som *urnordisk* og *norrønt*, så er de kun relative begreper som brukes for å skille et trinn i språkutviklingen fra et annet. Normalt bruker vi i Norge begrepet *norrønt* om språket i vestnorden i perioden 700-1350 (Haugen, 2001: 17), mens man i Sverige snakker om *fornsvenska*, og i Danmark bruker man begrepet *olddansk*. Ofte ser man også en inndeling i *øst-* og *vestnordisk* hvor *olddansk* og *fornsvenska* faller inn under *østnordisk* og *gammelnorsk* og *gammelislandsk* under *vestnordisk* (Haugen, 2001). Hovedsakelig omfatter termen *norrønt* dermed det samme som *vestnordisk*. Jeg vil likevel bruke termen *norrønt* tidvis ukritisk som et samlebegrep for språkene i de skandinaviske landene i vikingtid og tidlig middelalder. Der det er nødvendig å skille mellom de forskjellige variantene, brukes *øst-* og *vestnordisk*.

Termene *angelsaksisk* og *angelsakser* vil bli brukt for å beskrive språk, runer og folk i en tidsepoke på de britiske øyer fra ca. 400 til 1066. Disse termene kan også debatteres (Blair, 2003: 11-13), men de vil her bli brukt om det folket på de britiske øyer som stammer fra de germanske innvandrerne fra ca. 400, det språket de snakket og den fuparken de brukte. Enkelte vil nok også legge merke til at jeg tidvis har brukt termen *England* litt løselig og at denne derfor innimellom har kommet i skade for å innbefatte Sør-Skottland. Det hadde vært

mer korrekt å bruke termen *Storbritannia*, men fordi jeg hovedsakelig forholder meg til hendelser som angår angelsaksisk England og ikke keltisk Skottland, har jeg valgt å bruke *England* på denne måten.

1.4 Materiale.

Avhandlinga er i utgangspunktet en diskusjon av sekundærlitteratur og bare delvis et direkte studie av et runemateriale. Materialet vil derfor i stor grad dreie seg om nettopp sekundærlitteratur, men primærkilder er undersøkt så langt det har vært mulig og nødvendig. Dessverre har det ikke vært mulig å gjøre egen observasjon av alle de runeinnskrifter som nevnes i avhandlingen, selv om det hadde vært ønskelig. Av de skandinaviske runeinnskriftene som nevnes, er disse i det store og hele hentet fra korpusutgavene *Danmarks Runeindskrifter* (forkortet DR) og *Norges innskrifter med de yngre runer* (forkortet NIyR). Det er veldig få svenske innskrifter som er diskutert i detalj, derfor har jeg hovedsakelig hentet informasjon om disse fra *Samnordisk Runtextdatabas* (forkortet SR) og de er referert til med det signum de har der. Det er også tatt med innskrifter fra Isle of Man, og her har jeg brukt Kermodes *Manx Crosses* (1994) og også Ray I. Pages artikkel *Manx runestones* (1998). Hva de angelsaksiske runeinnskriftene angår, er det ikke utarbeidet noen korpusutgave av disse og dette materialet er noe uoversiktlig. For denne avhandlingen har jeg hovedsakelig forholdt meg til innskrifter som er diskutert i Pages bok *An introduction to English runes* (2003), men tidvis er informasjonen om innskriftene hentet fra annen sekundærlitteratur. Hva angelsaksiske runer i manuskripter angår, er disse i det store og hele gjennomgått i Derolez' *Runica Manuscripta* (1954). For min undersøkelse av runematerialet i Exeter book, Vercelli book og Corpus Christy College MS 422 har jeg brukt faksimileutgaver i bokform av Exeter book og Vercelli book, mens Corpus Christy College MS 422 har jeg kun hatt tilgang til via deres nettsider.

2. Runeskriftens utvikling.

2.1 Runeskriftens historie

Ingen vet helt sikkert når man begynte å bruke runer, men de tidligst daterte innskriftene vi har er fra ca. 100-200 e.Kr og man antar derfor at runeskriften kom til rundt år 0. Innskriftene fra de første to århundrene er alle korte innskrifter av typen håndverks- eller eiersignatur (Düwel, 2008). Spørsmålet om hvor runene oppstod er heller ikke avklart, men spredningen av de tidligste runefunnene tyder på at de har vært kjent over hele det germanske området. Selv om de tidligste fuparkinnskriftene vi har, er datert senere enn de første innskriftene er det ingen grunn til å anta at denne ordningen og rekkefølgen av grafemene ikke var etablert først. Hvordan eller hvorfor tegnene oppstod og ble etablert kan man ikke si sikkert, men det er flere som hevder at runene har oppstått i kontakt med latinsk skrift (Seim, 2013: 137; Spurkland, 2005: 13), eller i alle fall et av de mer etablerte skriftsystemene fra middelhavsområdet. Tatt i betraktning Romerrikets utbredelse og status er det ikke utenkelig at Latin var inspirasjonskilden. Gjenstander med latinske håndverkssignaturer er funnet selv så langt nord som i Skandinavia fra perioden 1-160 e.Kr (Imer, 2010), så det er meget sannsynlig at det har vært handel mellom disse områdene og at germanerne, og dermed skandinaver, har kommet i kontakt med latinsk skrift på denne måten. Spurkland (2010: 70) har også pekt på at høyden for romersk monumental epigrafikk er i samme periode som vi mener at runeskriften oppstår. For øvrig er det lite trolig at det er snakk om noen direkte kopiering eller forsøk på kopiering av latinskriften, men heller et lån og en adaptasjon av et system.

Det er bevart ca. 370 innskrifter i den eldre fupark og langt fra alle disse kan tydelig leses eller tolkes (Düwel, 2008: 11). Den eldre fupark bestod av 24 grafemer, og gitt utspreidningen av den eldre fuparken i tid og rom, må det sies at det var få variasjoner. Man antar at den grafo-fonologiske korrespondansen opprinnelig har vært 1-1. Den lengste innskriften vi har fra folkevandringstid er Tunesteinen fra Østfold med sine nærmere 100 runetegn (Spurkland, 2005).

I flere manuskript fra middelalderen er runene nedtegnet med navn. Disse navnene er laget av substantiv og fremlyden i navnet for hver rune angir hvilken lydverdi den har. For

eksempel har runen ƿ i gml. eng. navnet *feoh* og i norr. navnet *fé* som angir lyden /f/. Som oftest er det den initiale lyden i navnet som representerer lyden for hver rune, men av og til kan det være den mediale som i *ing* /ŋ/, eller siste som når runen ʁ **algiR* brukes for /R/. Vi har slike manuskript med runenavn bevart fra blant annet England, men også i 3. grammatiske avhandling finner vi noen runenavn. I tillegg er det også bevart runedikt for både den angelsaksiske og den skandinaviske fuþarken (Derolez, 1954: xxvi). Dette er dikt hvor det substantivet som utgjør hver runes navn blir omtalt i en stanza som for eksempel denne (gjengitt etter og oversatt til Engelsk av Page (2003: 65)):

ƿ (feoh) byþ frofur fira gehwylcum;
 sceal ðeah manna gehwylc miclun hyt dælan
 gif he wile for drihtne domes hleotan

*(wealth) is a comfort to all men.
 Yet everyone must give it away freely
 if he wants to gain glory in the Lord's sight.*

I enkelte tilfeller kan vi se at navnene i gammelengelsk og norrønt samsvarer og det er da antatt at disse navnene går tilbake til et fellesgermansk opphav. Basert på dette har man forsøkt å rekonstruere det man mener er de "opprinnelige navnene" på de 24 runene i den eldre fuþarken. Det skal for øvrig sies at navnene er rekonstruksjoner og det er ikke alle navnene som kan sies å ha vært like over hele det germanske området, og heller ikke er det alltid klart hva som var det opprinnelige navnet. De rekonstruerte navnene man pleier å forholde seg til når man snakker om urnordiske runer er:

ƿ – * fehu	χ – * gebu	𐌿 – * perþu	𐌚 – * ehwaR
ʀ – * uruR	ƿ – * wunju	ʃ – * iwaR	𐌛 – * mannaR
þ – * þurisaR	𐌆 – * hagalaR	ψ – * algiR	ʀ – * laguR
ᚠ – * ansuR	ᚢ – * naudiR	ᚨ – * sowilu	ᚩ – * ingwaR
ᚱ – * raidu	ᚦ – * isaR	ᚦ – * tiwaR	ᚷ – * dagaR
ᚨ – * kauna	ᚷ – * jara	ᚷ – * berkana	ᚨ – * opila

(gjengitt etter Spurkland (2005: 21))

De tidligste runeinnskriftene fra angelsaksisk område er fra ca. år 4-500. I disse tidlige runeinnskriftene finner vi varianter som ofte blir omtalt som en angelfrisisk utvikling, blant annet har Undley brakteaten fra ca. 475 runen ƿ **o** (Parsons, 1999: 32). Termen angelfrisisk

har blitt brukt om runer som er funnet hovedsakelig i frisisk eller angelsaksisk område. De vitner om en tidlig utvikling for å kompensere for de språkendringene som foregikk mot slutten av folkevandringstiden (se nedenfor). Det har blitt diskutert hvor nært beslektet forholdet mellom engelske og frisiske runer er eller har vært (Parsons, 1999: 101), men jeg vil ikke gå nærmere inn på dette her. I fortsettelsen vil jeg ikke gjøre noen distinksjon mellom hvilke runer som kan regnes inn under angelfrisiske og reint angelsaksiske innovasjoner, men omtale alt under termen angelsaksiske runer.

Som nevnt kan vi i de angelsaksiske runene tidlig finne tegn på en utvikling av nye grafemer for kompensere for lydendringene i språket. I den eldre fuparken ble /o/ betegnet med 𐌺 , men fordi /o/ i **ōpila* påvirkes av i-omlyd, blir den etter hvert blir uttalt /œ/. Dermed endrer runen navn til *æpil*. Dermed går 𐌺 over til å betegne /œ/. Likevel var det fremdeles bruk for en rune til å betegne /o/. Uvisst av hvilken grunn, ble runen 𐌿 som i den germanske fuparken betegnet /a/ gitt ett nytt navn *æsc* og ble brukt for å betegne /æ/. Det gamle navnet **ansuR* som på grunn av omlyd og synkope var blitt til *ós*¹ (*áss* i norrønt) ble gitt til 𐌿 og denne tok også over 𐌿 sin plass i fuparken (Parsons, 1999: 37). På denne måten utviklet den angelsaksiske fuparken seg slik at den langt på vei beholdt et nærmest 1:1 forhold mellom fonem og grafem.

I Skandinavia derimot, foregikk utviklingen ganske annerledes til tross for at mange av språkendringene langt på vei var like. På Eggjasteinen, datert til ca 650 (Spurkland, 2005: 81), ser det ut til at grafemene 𐌺 **p**, 𐌿 **ë** og 𐌿 **ŋ** har falt bort. Runen 𐌺 **b** betegner nå både den stemte plosiven /b/ og den ustemte /p/. I tillegg har runen 𐌿 **jara* grafisk utviklet seg til 𐌿 og betegner nå /a/. Dette skyldes trolig at **jara* mistet /j/ i fremlyd og endringen i navn gjorde at runen endret benevning fra /j/ til /a/ (Spurkland, 2005: 93). Vi ser også at i steden for å utvikle nye grafem når omlydsproduktene blir fonemisert, lot man det gamle grafemet betegne både omlydsproduktet og den opprinnelige lyden (Spurkland, 2006a). På Ribekraniet, datert til rundt 720 (Stoklund, 1996), ser det ut til at fuparken er redusert til 16 grafem, selv om kun 15 grafem er brukt i denne innskriften. Nå har ytterligere fem runer falt bort; **g**, **w**, **e**, **d** og **o**. Det vil da si at den grafo-fonologiske korrespondansen har blitt en til mange og hvert grafem blir multifunksjonelt. Særlig gjelder dette vokalene, hvor det nå er kun 4 vokalruner som skal representere 9 vokallyder. I hovedsak representerer nå | alle de fremre vokalene /i/ /e/ og /æ/

¹ Merk at aksent brukes for å markere lang vokal. I normalisert angelsaksisk brukes normalt makron, men også angelsaksiske lange vokaler vil i avhandlingen markeres med aksent.

og halvvokalen /j/, ƿ betegner alle de rundede /y/, /u/, /ø/ og /o/ i tillegg til halvvokalen /v/. * (senere †) betegner de lave vokalne /a/ /æ/ og /ɔ/, og † (senere †) betegner den nasale /ã/. Blant konsonantene er systemet noe enklere ved at Ɔ /b/, ƿ /k/ og 1 /t/ også betegner /p/, /g/ og /d/ respektivt. Det har vært diskutert hvorvidt denne utviklingen skyldes en bevisst reform eller om det kun er språkendringer som ligger bak. Jeg har valgt å ikke ta for meg denne diskusjonen, men henviser til blant annet Barnes (2009) og Liestøl (1981) for teorien om reform og Schulte (2009) og Stoklund (1996) for motargumenter.

Etter at fuparken i Skandinavia var redusert til 16 grafem ser det ut til at man begynte å forenkle formen på enkelte av grafemene slik at alle kun hadde en stav. Dermed ble blant annet Ɔ **h** til * **h** og Ɔ **m** ble til ƿ **m**. Det utviklet seg senere forskjellige varianter av disse forenklete fuparkene. Disse blir som oftest omtalt som *kortkvist-* og *langkvistfupark*, hvor de runene som typisk hører inn under kortkvistfuparken, kan sies og være en videre grafisk forenkling fra de runene vi mener tilhører langkvistfuparken. Likevel er forskjellen mellom disse typene ikke er særlig store og det forekommer ofte blandinger av former i en og samme runeinnskrift, så inndelingen i helt klare kort- og langkvistfuparker må sies å være en moderne standardisert konstruksjon. Det bør derfor settes spørsmålstegn ved hvorvidt vi virkelig kan snakke om klare *kortkvist-*, *langkvist-* eller *eldre norske fuparker*. M. Barnes har diskutert dette i sin artikkel *Standardised fuparks: A useful tool or a delusion?*(2006). Han foreslår at man istedenfor å dele inn i typer av fuparker kan man heller dele inn i typer av runer og heller omtale runene som ".."simpler" and "more elaborate".." (2006: 24). Dermed behøver man ikke forholde seg til et sett fuparker og vurdere om skriveren bruker det ene eller det andre settet. Jeg er enig med Barnes i dette, men vil heller omtale runene som *kortkvist-* eller *langkvistruner*.

Mot slutten av vikingtiden kommer så de punkterte runene. Som nevnt er dette runer hvor et punkt blir satt til som et diakritisk tegn for å vise en annen lydverdi enn tegnet uten et slikt punkt. Det er i begynnelsen hovedsakelig 1 **i**, ƿ **k** og Ɔ **u** som punkteres for å betegne /e/, /g/ og /y/. Etter hvert utvikles det også andre sekundærtegn, blant annet ved at man lar langkvistrunen † stå for /æ/, mens kortkvistrunen † kun betegner /a/, og man begynner etter hvert også å punktere Ɔ **b** og 1 **t** for /p/ og /d/. I løpet av høymiddelalderen kommer det også andre varianter hvor † betegner /q/ og † betegner /ø/, og man finner enkelte innskrifter hvor man punkterer † for [ð] og ƿ for [v].

2.2 Teoriene om oppkomsten av de punkterte runene.

Det verserer ulike teorier om hvordan de punkterte runene oppstod, men langt på vei synes det å være en generell konsensus om at disse har oppstått som et resultat av kontakt med latinsk skrift (Seim, 2013: 174; Spurkland, 1995: 3). Til dels skyldes dette at man regner med at den utviklingen man ser i England, hvor man konstruerte nye grafem for å forbedre den grafofonologiske korrespondansen mellom skrift og språk, er et resultat av en utvikling i nær kontakt med latinsk lærd tradisjon. Dermed kan man hevde, slik Spurkland gjør i *Literacy and Viking Age runes* (2006b), at dersom utviklingen i England er et resultat av latinpåvirkning, må man kunne konkludere med at reduksjonen i Skandinavia skyldes mangel på slik påvirkning. Dermed bør utviklingen av sekundærtegn henimot middelalderen da være et tegn på at man nå har kontakt med den latinske skriftkulturen. Dette stemmer også godt med hva vi vet om tiden da de punkterte runene oppstår, med den nære kontakten med England, og Europa for øvrig, og kristendommens spredning.

Det at de punkterte runene oppstår i en tid og i en kontekst hvor det er sterk kontakt mellom England og Skandinavia, gjør at man ofte har sett dit når man skal se etter forklaringer på oppkomsten av de punkterte runene. Sett bort i fra den overordnede teorien om at kontakt med latinsk lærd tradisjon var grunnlaget for utviklingen av de punkterte runene, kan man si at det grovt sett er fire forskjellige teorier om hvor og hvordan de punkterte runene oppstod, og nesten alle er knyttet til kontakten med de britiske øyer. Von Friesen skreiv i *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* i 1918 at den angelsaksiske ᚱ var forelegget for de punkterte runene (1918: 43). Han mente at den angelsaksiske ᚱ var en modell for den skandinaviske ᚱ, og at denne ideen deretter ble videreført til de andre punkterte runene. Det ser også ut til at dette har vært holdningen i *Norges innskrifter med de yngre runer* (heretter NIyR). I NIyR bind V (s.243) sier Magnus Olsen at ᚱ utviklet seg av angelsaksisk ᚱ og at den nye ᚱ gav et forbilde for de andre punkterte runene som " .. viser... sig ved år 1000..". I bind VI (s.206) sier Ingrid Sanness Johnsen at "Runeformen ᚱ er visstnok .. overtatt fra geng. [gammelengelsk] runeskrift..", men hun har ingen begrunnelse for uttalelsen eller henvisning til annen litteratur. Det skal også nevnes at Barnes i sin bok *Runes – A handbook* (2012b: 92) sier at det ikke er utenkelig at ᚱ har fungert som forelegg, gitt likheten i grafisk realisering og lydverdi, men han sier også at ᚱ er mer sjelden enn de andre punkterte runene og at det derfor kan være at denne kom til senere. Jeg er litt usikker på hva Barnes mener med at denne er sjelden, men en gjennomgang av runeinnskriftene i *Danmarks Runeindskrifter* fra den

aktuelle perioden, viser i det hele veldig få innskrifter hvor lyden /y/ forekommer¹. I tillegg snakker vi om et materiale hvor de fleste innskrifter er korte og følger en gitt formel, hvor blant annet ordene *steinn* og *eptir* er gjengangere, så hvis man skal si at runen er sjelden, må man vurdere hva den er sjelden i forhold til. Videre sier Barnes at ᚲ er sjelden i angelsaksiske innskrifter, og at i den perioden hvor de punkterte runene oppstår i Danmark, ser runeskriften i England ut til å være døende. Igjen bør man kanskje vurdere hva man mener med sjelden i denne sammenhengen for det angelsaksiske materialet er i det hele veldig begrenset. Denne antatte koblingen mellom angelsaksisk ᚲ og skandinavisk ᚲ, ble uansett avvist av Jacobsen og Molkte i *Danmarks Runeindskrifter* (1942: 999-1000). E. Molkte har likevel hevdet i senere publikasjoner at punkteringen kom fra England (1985: 30,201) uten at han har spesifisert hvorfor han mener dette.

E. Haugen foreslo litt tentativt i sin artikkel *The dotted runes: From parsimony to plenitude* (1976) at vokalharmoni kunne være en av drivkreftene bak ønsket om å utvide runerepertoaret, men i og med at en variasjon mellom [i] / [e] eller [o] / [u] ikke ville hatt noen distinktiv funksjon, er dette lite trolig. Som et mulig forelegg for punkterte runer foreslår Haugen videre at man ikke behøver å se på angelsaksisk ᚲ, men at diakritisk punkt på latinsk <y> i manuskripter kan ha vært forelegget. Jeg er litt usikker på hva Haugen mener med "latinsk y". Jeg har forsøkt å slå opp de eksemplene han refererer til, men jeg kan ikke finne eksemplet med *hyle*, *hylene* i Thompsons *Introduction to Greek and Latin Paleography*. Eksemplet med *aegypto* finner jeg, og her ser det ut til å være en karolingisk minuskel <y> det er snakk om. Haugen sier også at bruken av latinsk <y> med punkt var vanlig i angelsaksiske tekster. Dersom man skal hevde at dette punktet har en diakritisk funksjon, må det finnes mulighet for å forstå tegnet uten punkt som noe annet enn det samme tegnet med punkt. W. M. Lindsay sier i artikkelen *The letters in early Latin minuscule* at "The dot between the two tops of the letter was taken by Roman script from Greek" (1974: 59), så vidt jeg vet, er det i gresk skrift ikke behov for et diakritisk tegn over <y> for å skille denne fra andre grafem i skrift. Det er derimot mulig at dette punktet ble brukt diakritisk når man fikk en v-form av <y>, men som Lindsay sier "... writers of our period seem to insert or omit it [punktet] at will.." (59), det virker derfor ikke som om de anså det som nødvendig å ha et slikt diakritisk tegn for å forstå om det var /v/, /u/ eller /y/ som skulle leses. Hva angelsaksisk angår, er det hovedsakelig insulær <ƿ> /w/ som kan forveksles med karolingisk <y>. I

¹ Danmarks Runeindskrifter periode 2.2, se spalte 1022, også beskrevet i kap. 3 nedenfor.

angelsaksiske tekster fra ca. 900, når karolingisk minuskel skrift ble introdusert i England, var det normalt at man brukte insulær skrift for gammelengelsk, mens man brukte karolingisk for latin (Benskin, 1982; Bischoff, 1990). Videre var det ikke uvanlig for angelsaksiske skrivere fra midten av 800-tallet å skrive digrafen <th> for /þ/ og <uu> for /w/ når de skreiv på latin, for eksempel i gammelengelske person- og stedsnavn (Benskin, 1982), eller at man i samme tekst byttet skrift for å gjengi slike navn på gammelengelsk (Bischoff, 1990). Det vil altså si at, når man finner <y> med punkt i disse håndskriftene er det trolig ikke fordi man bruker denne for å skille <y> fra insulær <w>. Samlet sett kan man derfor si at det ikke virker trolig at punktet over <y> ble brukt ut i fra et følt behov for å skille denne fra andre grafem, og gitt uregelmessigheten i bruk, er det lite trolig at den har fungert som modell for de punkterte runene. Man kan også hevde at funksjonen er litt annerledes hva punkt over <y> angår, da denne er mer å regne som en visuell lesehjelp og ikke direkte hjelp til å vise en annen uttale. Dersom man skal hevde en kopling mellom bruk av punkt i latinsk skriftradisjon og de punkterte runene, tror jeg man heller bør se på det irske materialet. Irske skrivere, som skreiv vernakulære tekster, brukte et punkt over blant annet <s> eller <f> for å vise aspirert eller lenisert uttale av disse konsonantene (O'Neill, 1984: xiv), dette kan virke nærmere det systemet som vi ser med punktering av for eksempel ʀ k eller 1 t for å betegne stemt /g/ og /d/ mot ustemt /k/ og /t/. Det ville for øvrig være et prosjekt i seg selv å skulle underbygge eller avvise dette, så jeg vil ikke gå nærmere inn på dette her, men heller konkludere med at det ikke finnes grunnlag for å hevde en kopling til bruk av punkt over <y> i manuskripter med punkterte runer i Skandinavia.

R. I. Page og J. R. Hagland antydte i sin artikkel *Runica Manuscripta and Runic Dating* (1998) at punkteringen muligens kom til i en av de skandinaviske koloniene på de britiske øyer. Grunnlaget for denne teorien hadde sitt utgangspunkt i manuskripter fra England; MS 17 fol. 5v fra St. John's College, Oxford (heretter MS17) og BM Cotton Galba A.2 (heretter Galba A.2). MS17 er datert til tidlig 1100-tall, men skal være basert på en bok compilert av Byrhtferth av Ramsey i ca år 1000 (Page og Hagland, 1998: 59). Byrhtferths bok er ikke bevart. Galba A.2 har gått tapt, men runetegnene er dokumentert i graveringer gjort av Hicces i 1705. MS17 inneholder ca. 10 forskjellige alfabetrekker hvorav et er en 16tegn skandinavisk fupark, et annet er en utvidet angelsaksisk fupark med 43 grafemer. Det er også en utvidet skandinavisk fupark med 23 grafemer¹ og til slutt en rekke med diverse runetegn,

¹ Dvs. fuparkens primærtegn og etterfølgende sekundærtegn.

men i denne finnes også tegn som ikke er kjent i runeinnskrifter. Galba A.2 inneholder også flere fuparkrekker og også her er det en med 23 grafemer. Det er særlig denne med 23 grafemer, som forekommer i begge manuskriptene, som er interessant for Page og Haglands argumentasjon. I MS17 er denne gitt navnet J5, i Galba A.2 er den kalt C3. Disse er interessante fordi de inneholder ᚱ translitterert som **w**, ƿ som **g** og ᚷ som **p**, men også en † translitterert som **e** og en † med en liknende strek over staven translitterert som **d**. Det finnes også en † translitterert som **æ** og en ƿ med en horisontal strek over staven som er translitterert **k**, mens vanlig ƿ er gitt navnet **con** (Page og Hagland, 1998: 60). Navnet 'con' kan ikke helt forklares (Page, 2003: 69), men <c> var vanlig i bruk i latinsk skrift for /k/. De to (J5/C3) er i det hele tatt svært like og Page og Hagland mener at J5 og C3 må ha hatt et felles forelegg. Dermed spør de selv om dette kan bety at runematerialet i MS17 og Galba A.2 kan dateres til Byrthferths egen tid (c970-1020). Hva denne † **e** og d-runen med horisontale streker over staven angår, kan disse godt regnes for å være varianter av † **e** og † **d**. Det er heller ikke ukjent at man også i runeinnskrifter kunne sette punkteringen av d-runen på selve staven †.

Fordelingen mellom de to k-runene **k** og **con** er diskutert i artikkelen og har blitt tillagt angelnormannisk påvirkning. Problemet med ᚱ **w**, translitterert som den insulære "wynn" i manuskriptet, er også diskutert. Det finnes noen få belegg for denne bruken av ᚱ i det skandinaviske materialet, men de er som regel tilhørende tidlig middelalder¹. Uansett konkluderer Page og Hagland med at på bakgrunn i likheter mellom J5 og C3 bør man regne med at disse er basert på samme forelegg og at dette bør kunne dateres til ca. 1050. De sier videre at, dersom de har rett i at fordelingen <k>/<con> skyldes angelnormannisk påvirkning kan de ikke datere forelegget tidligere. Muligens kan selv 1050 være en tidlig datering for et eventuelt forelegg dersom dette er angelnormannisk påvirkning. Hva † **e** og ƿ **g** angår så finner vi † **e** ƿ **g** i innskrifter datert til 980-1050 (f.eks: DR 1, DR 3, N 62). † med verdien [æ] er så vidt jeg vet ikke kjent fra noen runeinnskrifter, men † for /æ/ er godt dokumentert. I den 3. Grammatiske avhandling er det avtegnet runen † som blir gitt verdien "eo" og det er kjent at man i senere innskrifter bruker denne for [ø] eller [ɔ]. Hagland har i en annen artikkel (1994) lagt frem et funn av † for /æ/ på en innskrift i Trondheimsmaterialet med en datering på ca. 1050. Dermed er alle disse runene funnet i innskrifter som har blitt datert tidligere enn både MS17 og tiden da Page og Hagland mener forelegget til MS17 ble til. Når det gjelder † **d** og ᚷ **p**, så har vi disse belagt på Svein Estridssons mynter, datert som gruppe til tiden 1065-1075. I

¹ Se del 2.3 ang. ᚱ i Skandinavia.

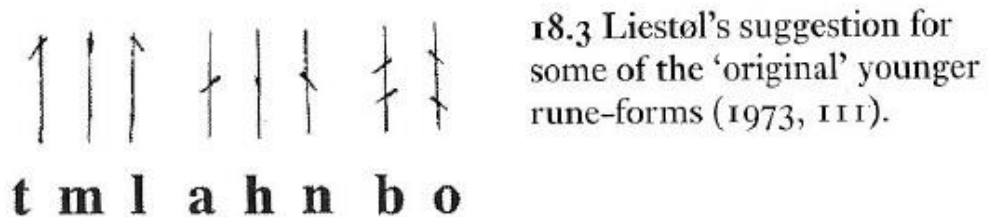
tillegg har vi de belagt i en innskrift N 607 i brannlaget fra før 1198 fra Bryggen i Bergen. Dermed kan også disse runene dateres i skandinavisk epigrafisk materiale til tiden før MS 17, men ikke før tiden Page og Hagland mener forelegget for MS 17 ble til. Det vil si at disse ruene kan være interessante dersom vi godtar deres vurdering om et forelegg fra 1050, noe jeg mener er problematisk.

I sin artikkel *Dotted runes: Where did they come from?* (2010) har J. Knirk avvist påstanden om at punkteringen skulle ha oppstått på de britiske øyer fordi det fåtallet av innskrifter som er bevart i området, ikke kan sies å støtte påstanden om at systemet skulle ha vært utviklet her for deretter å ha blitt eksportert til Skandinavia. Knirk viser til at blant det sparsommelige antallet av skandinaviske runeinnskrifter som er bevart på Britisk område, er det få som inneholder punkterte runer. Blant disse igjen er det ingen som kan dateres tidligere enn de tidligste skandinaviske eksemplene, selv om noen få kan sies å være noenlunde samtidige¹. Det er kun en innskrift fra Britisk område som muligens kan gis en tidligere datering enn det man normalt setter for de punkterte runene, og det er Kirk Michael III fra Isle of Man. Jeg diskuterer denne dateringen nedenfor, så jeg går ikke inn på det her, men jeg vil si meg enig med Knirk hva denne saken angår. Jeg tror det er vanskelig å ta MS17 og Galba A.2 som en indikasjon på at sekundærtegnene som oppstod i sein vikingtid til tidlig middelalder, ble ferdig utviklet på de britiske øyer og deretter eksportert til Skandinavia. Det betyr ikke at et slikt hendelsesforløp er utenkelig, men at MS17 og Galba A.2 ikke gir noe overtydelig indikasjon på at det var slik. Page og Haglands argument bygger på et forelegg som vi ikke har bevart og vi vet ingenting om hvor mye som kan ha blitt endret eller editert i stadiene fra Byrhtferth av Ramseys bok til det påståtte forelegget og fra dette til MS15 og Galba A.2.

Det er kun J. Knirk som klart har avvist en mulig ytre påvirkning. I ovennevnte artikkel har han et annet forslag til de punkterte runenes opprinnelse. Han viser til observasjoner gjort av Liestøl (1973: 110-113) og hevder at systemet med bruk av punkt som diakritisk markør kan ses allerede på Hedeby I og III pinnene fra ca. 800. På Hedebypinnene er i-, h-, og m-runene kun adskilt med at h-runen har et punkt på midten av staven og m-runen har et punkt i toppen. Som det ble vist til innledningsvis, når vi kommer inn i vikingtiden

¹ Knirk nevner blant annet IR 12 blant disse. IR 12 er arkeologisk datert til ca. 1000 (Barnes et al., 1997: 39) og man mener den har en punktert-u rune. Jeg har kun hatt anledning til å kikke på IR 12 i dens utstillingsmonter i Dublin, men jeg er ikke overbevist om at det faktisk er en punktering av u-runen.

snakker vi som oftest om to standardiserte varianter av fupark, en såkalt kortkvist og en langkvist. Som nevnt er det ikke særlig store forskjeller det dreier seg om og betegnelsen kan være problematisk. Knirk (2010) viser til Liestøl (1973) som forteller at kortkvistrunene på Hedebypinnene er laget ved at man setter tuppen av kniven mot treet og trykker for å lage kvister istedenfor trekke den slik man gjør for å lage staven. Det samme er gjort for h- og m-runen og dermed er det laget et punkt som grafisk skiller disse fra i-runen. Det samme ble normalt gjort for å lage punkt for ordskille.

(Bilde 1: skannet fra Knirk (2010: 194))

Knirk (2010: 194) sier at "The writing tool – the knife – and the medium – wood – probably give a good indication of where dotting came from". Dette baserer seg nok på det samme prinsippet som Liestøl er inne på i sin artikkel *The literate Vikings* (1969: 75-76) hvor det hevdes at det må ha vært et stort antall innskrifter på tre, men at det meste er tapt. Det har blitt et frekvent aksiom i runologien at innskrifter på tre har vært svært utbredt, men at store mengder har gått tapt på grunn av treet dårlige bestandighet. Et annet er det at runene hovedsakelig var ment for å skrive i tre. Jeg skal på ingen måte utfordre dette her, det er all grunn til å anta at det har funnes flere innskrifter både på tre og annet materiale enn det vi har bevart i dag, rett og slett fordi man vanskelig kan se for seg at runene kunne overføres i rom og tid på den måten de ble hvis det aldri fantes flere innskrifter. Likevel må vi huske at selv om vi kan anta at det har funnes flere innskrifter enn det vi har i dag, skal vi være forsiktede når vi gjør konklusjoner basert på et materiale som ikke finnes. Når Knirk mener at Hedebypinnens h- og m-runer illustrerer at det å bruke punktering som et "diakritisk tegn" allerede finnes i runetradisjonen, er det basert på for det første "kortkvistfuparken" og for det andre at det er innskrifter i tre som har fungert som forbilde for punkteringen. I sin bok *Stuttruner* (1968) har Johnsen laget en oversikt over skandinaviske innskrifter hvor runetegnene faller inn under det som normalt kalles kortkvistruner. Av Johnsens oversikt over hvilke gjenstander hun har funnet kortkvistruner på, er det totalt 4 i tre. Likevel har vi selvfølgelig argumentet med at h- og m-runen er realisert med þ og ð. Jeg har ikke mulighet til selv å granske alle innskrifter og vurdere hvorvidt h- og m-runen er ristet med punkt eller kort

strek, men av de totalt 113 innskriftene Johnsen (1968: 22-31) har laget oversikt over, forekommer h-runen totalt 21 ganger og m-runen 27 ganger. Av disse h-runene er kun 7 realisert †, 5 er realisert som † og 9 som ✱. Av m-runene er det 18 tilfeller av Ψ, 4 av † og 5 av †. For m-runen er det en ganske stor overvekt av Ψ, mens fordelingen må sies å være mer jevn for h-runen. For de innskriftene som verken har **h** eller **m** i seg er det selvfølgelig umulig å si om risteren ville brukt det ene eller det andre. Det er allikevel tydelig at forekomsten av disse punkterte variantene av h- og m-runen ikke er i overvekt. Jeg vil si det er problematisk å konkludere med at Hedebypinnens form av h- og m-runer ligger til grunn for de punkterte runene på grunnlag av et så spinkelt materiale.

Punkt eller ikke er noe av det som kan være mest vanskelig å avgjøre når man skal lese en runeinnskrift, kanskje var det ikke alltid enkelt å se punkt i vikingtiden heller. Dermed kan det være de punkterte variantene av h- og m-runen ikke vant så stort publikum fordi de gjorde innskriften vanskeligere å tyde. Liestøl sier selv at "Die Lebensdauder der punktierten *h*- und *m*- Runen war nicht lang" (Liestøl, 1973: 113) og han mener også at dette kan skyldes at de var for lett å forvirre med i-runen. Hva de senere punkterte † e † g † p † d angår så ble † i † k † b † t brukt for /e/, /g/, /p/ og /d/ helt fra 16-grafem-fuþarkens begynnelse, dermed vil det for noen som er vant med systemet ikke være problematisk å lese disse riktig, med eller uten punktering. Det videre spørsmålet er om man kan ta det som en selvfølge at † /e/ kan oppstå blant runeristere som har † /h/ i sitt repertoar eller om disse er så gjensidig utelukkende at man må regne med at man ikke har kjennskap til † /h/. I så fall er det vanskelig å tenke seg at man har sett dette som en forløper til † /e/ og dermed blir det også vanskelig å si at dette er forløperen til de punkterte runene. Jeg tror derfor ikke at Knirk har rett i at Hedebypinnen viser de første forekomstene av punkterte runer. Dersom man kunne påvist at den angelsaksiske ᚱ var forelegget for den skandinaviske ᚱ kunne derimot ett punkt laget med kniv i tre kunne forklart hvorfor den angelsaksiske ᚱ får utformingen ᚱ i det skandinaviske materialet, men dette er bare spekulasjon.

Både von Friesen, Haugen, Page og Hagland kopler altså kontakten med de britiske øyer med de punkterte runenes oppkomst, men det er kun von Friesens teori som baserer seg på et forelegg fra angelsaksisk runeskrift. Som nevnt er det mulig at koplingen bør søkes i det keltiske materialet og ikke det angelsaksiske, likevel gjør denne koplingen til de britiske øyer det relevant å undersøke muligheten for om von Friesens teori kan stemme, om ikke annet for å utelukke angelsaksisk runeskrift som et forelegg.

2.3 ȝ, ƿ og ʀ.

Den angelsaksiske ȝ.

Som med så mye annet i runologien, er det vanskelig å skulle avgjøre med klarhet hva som ligger bak utviklingen av ȝ, både fordi man har få forekomster og fordi de forekomstene man har er vanskelig daterbare. For øvrig er det visse ting man bør kunne anse som relativt sikkert vedrørende ȝ. Det er ingen tvil om at ȝ er en grafisk realisering av en tidligere fonemisering av i-omlydt /u/. Waxenberger (2010) mener at i-omlyden i angelsaksisk trolig var fonemisert ca. 610-650 og henviser til Caistor-by-Norwich brosjen. I denne innskriften har runen ȝ tydelig verdien /œ/. Page har vist til at runen ȝ i manuskripter blir gitt navnet *yr* og at dette navnet muligens har oppstått som en i-omlydt form av runenavnet til ƿ *ur* (Page, 2003: 75). For øvrig har vi ingen manuskripter som kan dateres tidligere enn de første innskriftene hvor ȝ forekommer, så det er fullt mulig at dette navnet er en senere utvikling. Uansett er det ikke en generell språklig forandring som gjør at *ur* blir *yr*, men en bevisst formering av navnet basert på ȝ. Betydningen av navnet *yr* er for øvrig problematisk (Page, 2003: 75). Grafisk sett er det også liten tvil om at ȝ tar utgangspunkt i ƿ og enkelte har foreslått at den kan ha sammenheng med diagrafisk skrivning av /y/ <ui>, og at den rett og slett er en ƿ med en | inni (von Friesen, 1918: 25; Elliot, 1989: 44; Parsons, 1999: 35; Page, 2003: 45). Det må dermed kunne sies om ȝ at den, gitt formen, er et resultat av en fonologisk analyse av /y/ som en mellomting mellom /u/ og /i/.

D. Parsons har i sin bok *Recasting the runes – The reform of the Anglo-Saxon futhorc* (1999) vist at den angelsaksiske futhorken sannsynligvis ble reformert av kirken og klostersonnene. I hovedsak bygger han sitt argument på at de variantformene som kan finnes i angelsaksiske runeinnskrifter før 650, ikke dukker opp i innskrifter etter 650, men at disse senere innskriftene alle ser ut til å ta utgangspunkt i det samme "reformerte" variantapparatet. Han mener også at denne reformerte futhorken spredte seg fra klostersonnene ut i det sekulære (1999: 109). Det synes ikke å være noen tvil om at ȝ er en angelsaksisk innovasjon, det vil si at runen har blitt til på de britiske øyer. Det er her den først er belagt og der man finner den utenfor de britiske øyer, er den tydelig koblet til angelsaksisk tradisjon. Parsons sier at "...: the earliest appearances of the y-rune (so far) are in

contexts where roman script was also probably known." (Parsons, 1999: 35). Det er totalt 3 innskrifter som Waxenberger (2010) omtaler som mulige kandidater til å ha den tidligste forekomsten av ᚠ. Dette er Lindisfarnesteinen, Whitbykammen og Franks casket. Ingen av disse kan dateres med hundre prosent sikkerhet. Waxenberger (2010) sier at Lindisfarnesteinen har blitt gitt dateringer fra midten av 600-tallet til 7- eller 800-tallet, men hun mener midten av 600-tallet er for tidlig (muligens basert på datering av Whitbykammen. Se nedenfor). Franks casket er man relativt sikker på at ble laget rundt begynnelsen av 700-tallet (Page, 1998: 329; Waxenberger, 2010). I sin artikkel *The Old English runic inscription of the Whitby comb and modern technology* (2011), har Waxenberger diskutert dateringen av Whitbykammen og konkludert med at den kan dateres til sent 600 tidlig 700 tallet. Det er da interessant, i forhold til hva som ble sagt tidligere om at Parsons mener at de angelsaksiske runene oppstod som del av en reform i klostersonsamfunnene, at alle de tre nevnte innskriftene med ᚠ er fra området Northumbria. I sin artikkel *Anglo-Saxon England: A three-script community?* (1994: 130) sier C. E. Fell: "Wherever runic script occurs in these early Northumbrian Christian contexts, monastic or secular, it has the same status as roman". Northumbria har den største konsentrasjonen av latinske steininnskrifter og i tillegg også den største konsentrasjonen av runeinnskrifter på stein. Det er også her vi finner flest steininnskrifter med både runer og latinske bokstaver. Page sier derfor at ".. the link between rune-stones and the church is strong and obvious" (2003: 131). Northumbria har totalt fravær av hedenske gudenavn i stedsnavn, og P. H. Blair mener dette kan vitne om hvor sterkt kristendommen stod blant den keltiske befolkningen i området (Blair, 2003: 124). Etter at kristendommen ble den offisielle religionen i det Romerske imperiet er det mye som tyder på at den hadde sterkt feste i den keltiske befolkningen på de britiske øyer selv etter det romerske imperiets tilbakegang (Blair, 2003: 127; Snyder, 2003: 105,106). I tiden rundt kristningen av angelsaksisk Northumbria var Pikterne og Skottene allerede kristne. De sørlige Pikterne var muligens kristne allerede ved Romerrikets tilbakegang, men de nordlige Pikterne ble konvertert av den keltiske munken Columba mot slutten av 500-tallet (Blair, 2003: 128). Kong Oswald av Northumbria (634-42) ble døpt i klosteret på Iona, grunnlagt av Columba, før han ble konge. (Blair, 2003: 124; Snyder, 2003: 212). Alt sett under ett, er det ingen tvil om at området Northumbria tidlig var i kontakt med et lærd klostermiljø. Dette styrker Parsons påstand om kirken som en viktig del i reformeringen av den angelsaksiske fuþarken hvilket gjør det mer sannsynlig at ᚠ også ble til i en slik kontekst.

Formen på \mathfrak{u} varierer noe, men i epigrafikken er den stort sett en " \mathfrak{u} med | inni". Det er to eksempler i epigrafikken hvor den har en annen form. Den ene er på Thames scramaseax. I denne innskriften har runen formen \mathfrak{u} , altså et lite kryss inni istedenfor en strek. Denne formen er også funnet i en graffitiinnskrift i Leningradgosplene (Wilson et al., 1964: 70). Det er også funnet en forekomst av runen der den ser ut som en \mathfrak{u} med en $\langle y \rangle$ inni¹. Dette er den formen vi normalt ser i angelsaksiske manuskripter. Det er kun i enkelte manuskripter fra kontinentet at vi finner formen \mathfrak{u} .

\mathfrak{u} i Skandinavia.

Slik det ser ut på innskriftsmaterialet, så ser \mathfrak{u} ut til å først oppstå i Danmark sammen med de andre punkterte runene \mathfrak{t} e og \mathfrak{p}^g . Dersom dateringene gjort for innskriftene i de andre skandinaviske landene er korrekt, så later det til at de punkterte runene spres fra Danmark videre til de andre skandinaviske områdene, inkludert de skandinaviske bosetningene på de britiske øyer. Lydverdien i enkelte av de danske innskriftene fra vikingtiden er /y/, hvilket nok er noe av grunnlaget for at den blir koplet til den angelsaksiske runen \mathfrak{u} i tillegg til likhet i form. I enkelte av vikingtidens innskrifter fra Danmark ser vi også at \mathfrak{u} betegner /ø/³. På noen runemynter fra tidlig middelalder har den også verdien /w/, men dette er ikke kjent fra andre danske innskrifter (Jacobsen og Molkte, 1942: 979). Den grafiske realiseringen i Danmark er så nær som alltid \mathfrak{u} , sett bort i fra to innskrifter fra 1200-tallet. Den ene er DR 111, hvor man bruker den angelsaksiske formen \mathfrak{u} , og den andre DR 184 hvor u-runen har 2 punkteringer, men lydverdien av denne dobbeltpunkterte runen er usikker (Jacobsen og Molkte, 1942: 981).

For det svenske materialet er lydverdiene for \mathfrak{u} nøye gjennomgått av S. Lagmann i hans avhandling *De stungna runorna: Användning och ljudvärden i runsvenska steninskrifter* (1990). Det finnes over 300 innskrifter med den punkterte u-runen i det svenske materialet (Lagman, 1990: 172-174). I følge Lagman er den vanligste verdien for \mathfrak{u} her /øy/ og /ø/ (1990:

¹ Se bilde 4, kap. 4.4.

² Enkelte mener den første punkterte runen som oppstår er \mathfrak{t} (se f.eks. Knirk, 2010), men jeg vil komme tilbake til dette i kapittel 3. Jeg tar også her for meg når de punkterte runene har oppstått i Danmark.

³ Danmarks Runeindskrifter lister DR 237 som et eksempel på /ø/ i navnene **Ystin** og **Ystis**, men det svenske materialet viser ofte at \mathfrak{u} betegner diftongen /øy/ (Lagman, 1990: 87). I og med at monoftongeringen ikke var fullt gjennomført i Danmark på denne tiden (Jacobsen og Molkte, 1942: 853), er det mulig at dette er en monografisk skriving av diftong.

91) selv om det også er et relativt høyt antall hvor runen betegner /y/¹. I det hele har Lagman konkludert med at valget mellom punktert eller ikke punktert ser ut til å ha sammenheng med hvor langt unna lyden man ønsker å gjengi ligger i forhold til runens grunnverdi. Jo lenger unna lyden ligger, jo mer trolig er det at man velger å punktere runen (Lagman, 1990: 103). Det finnes også noen tilfeller der 𐌺 trolig betegner [w] og også [j] og også [o] (Lagman, 1990: 89), men disse forekomstene må sies å være marginale gitt materialets størrelse.

I Norge er det meget få forekomster av innskrifter med punktert-u. Man regner med at dette lave antallet av innskrifter med 𐌺 i Norge skyldes at man i her tidlig begynner å bruke runen 𐌺 for /y/ (se nedenfor). Jeg har funnet totalt 13 eksempler på Y i Norske innskrifter, og kun en av dem er datert til vikingtiden². De resterende innskriftene er alle fra middelalderen. En av innskriftene fra middelalderen (N 460), datert til sent 1300-tallet, viser faktisk utformingen 𐌺 av runen med verdien /y/. Ellers er utformingen av runen 𐌺, men lydverdien er noe varierende, /y/, /v/ og /o/ og i et tilfelle muligens /f/i en innskrift på latin (N 603). Den ene forekomsten som er datert til vikingtiden (A 222) er en steininnskrift fra Harstad. 𐌺-runen her har verdien /y/ (SR, 2010). Det har ikke vært mulig for meg å få tak annen beskrivelse av A 222 enn det som finnes i den Samnordiske Runetekstdatabasen, derfor kan jeg ikke gå for mye i detaljer rundt innskriften. Tolkningen av B-linjen som: *fyrir ónd ok sálu Þóris* (mod.no: *for Tores ánd og sjel*), tyder på at det er en kristen innskrift og at den derfor trolig tilhører slutten heller enn begynnelsen av vikingtiden. Til tross for at punktert i-rune muligens har vært noenlunde etablert i Norge ca. 1050 (Hagland, 1994: 257; NiYR, 1941-1990: bind V. s.245), så har vi altså kun en forekomst av den punkterte u-runen som kan dateres til før middelalderen. Innskriften indikerer i alle fall at runen 𐌺 ikke var helt ukjent i Norge i løpet av vikingtiden, men det ser altså ikke ut til at den slo helt an. Det kan selvfølgelig også dreie seg om en dansk eller svensk runerister på gjennomreise. Skrivningen av *steinn* som **stn** kan muligens være tegn på monoftongering, hvilket språklig sett peker mer mot østnordisk enn vestnordisk, men det er selvfølgelig bare spekulasjon.

¹ Lagman har her også tatt høyde for signaturen til runeristeren Øpir, men dette forandrer ikke resultatet nevneverdig (1990:85).

² Forekomstene er: N 128, N 159, N 192, N 460, N 603, N 748, A 41, A 128 (N 794 i Hagland, 2011), A 150 (N 834 i Hagland, 2011), A 189 (N 817 i Hagland, 2011), A 222, B 593 og B 569.

h er yr og det er h også!

Som jeg nevnte ovenfor, foregikk utviklingen av runene i England og Skandinavia under helt forskjellige forhold. Det ble også nevnt hvordan man regner med at språkendringer gjorde at runens navn og dermed lydbetegnelse endret seg, og at det kan virke som om navnene ikke har vært de samme i alle områder til enhver tid. Et eksempel på dette er runen h. I angelsaksiske innskrifter blir den skrevet ƿ, men i nordiske innskrifter fra folkevandringstid og merovingertiden kan runen realiseres både som h og som ƿ. På nordisk område blir h og ƿ distinktive i vikingtiden og ƿ betegner nå /m/. For å unngå forvirring med den nordiske m-runen ƿ, vil jeg heretter kun bruke h uansett om jeg viser til angelsaksiske eller nordiske runer.

Når man gjengir det man mener er de urnordiske navnene på runene, gis navnet **algiR* for runen h (Liestøl, 1981: 251; Spurkland, 2005: 21). I manuskripter (Page og Hagland, 1998: 60) gis den derimot navnet *yr*, hvilket er det samme navnet som blir gitt til h i den angelsaksiske fuparken som nevnt ovenfor. I nordiske innskrifter helt fra folkevandringstid til sein vikingtid betegner h ganske fast den lyden vi mener er den palatale /R/, i vestgermanske innskrifter betegner den trolig stemt /z/. Opp mot middelalderen begynner /R/ å falle sammen med /r/ i enkelte nordiske dialekter og man kan se at runen h går over til å betegne /y/. Runens bruk i germansk og i nordisk frem til slutten av vikingtiden, var hovedsakelig for bøyningendelser. I gammelengelsk var denne endelsen falt bort og man hadde derfor ikke bruk for denne runen. I de angelsaksiske fuparkene blir den translitterert som <x>. Denne bokstaven forekom kun i Latin, og den var derfor lite brukt i epigrafisk tradisjon (Page, 2003: 71). Muligens skyldes denne translittereringen at lærde angelsaksere så at den grafisk var lik den greske *psi* som ble lånt til latin for /x/, men dette er kun spekulasjon fra min side. Navnet **algiR* kan passe inn med det angelsaksiske ordet *eolh* 'elg', som oppgis som runen h sitt navn i angelsaksiske manuskripter (Page, 2003: 71), men det er ikke mulig for **algiR* å bli til *yr* i norrønt. Derimot kan en form **iwahR* bli til vestnordisk *yír* eller østnordisk **ír* (Larsson, 2002: 155). Problemet er selvfølgelig at **iwahR* regnes som navnet til runen J. Muligens kan dette skyldes en et bortfall av runen J som har åpnet for at h kan ta over dens plass og navn. Liestøl har diskutert dette i sin artikkel *The Viking Runes: The transition from the Older to the Younger fupark* (1981). Nøyaktig hva som har foregått vil vi nok aldri få svar på, men gitt endringen i lydverdi fra /R/ til /y/ er det ikke utenkelig at runen h har hatt navnet *yír*.

Det er altså først mot slutten av vikingtiden at vi ser at ᚱ runen også begynner å betegne en vokal og da som oftest /y/. Overgangen skyldes trolig et sammenfall mellom den palatale /R/ og den apikale /r/. Grunnen til sammenfallet og nøyaktig når det skjer er ikke helt klart (Larsson, 2002: 33-35). I tillegg foregår, etter alt å dømme, sammenfallet tidligere i vestnordisk enn i østnordisk. Skillet mellom /R/ og /r/ er også mer seiglivet i enkelte fonetiske omgivelser enn andre (Larsson, 2002: 131-132). Grunnlaget for sammenfallet er ikke relevant for denne avhandlingen, men det faktum at det skjer er trolig det som åpner for at runen ᚱ kan følge det samme mnemotekniske prinsippet som gjelder for andre runer og bruke den første delen av navnet som betegnelse for lydverdien, og dermed kan ᚱ få verdien /y/ (Larsson, 2002: 33; Spurkland, 2005: 117-118). I de danske innskriftene kan man se tegn til sammenfall mellom /r/ og /R/ i enkelte fonologiske omgivelser i perioden fra rundt 950 og oppover, men sammenfallet virker ikke å være helt gjennomført før rundt 1050 (Larsson, 2002: 33), og det er først fra ca. 1100-tallet at runen ᚱ har mistet sin funksjon som /R/ og begynner å betegne /y/ i det danske materialet. Før dette er det ᚱ som betegner /y/, men etter at /R/ har falt helt bort får vi en periode hvor vi ser både ᚱ og ᚱ brukt for /y/ (Jacobsen og Molkte, 1942: 980). I Sverige ser man også en utvikling hvor /R/ taper terreng mot /r/ i enkelte fonologiske omgivelser, men etter vokal beholdes /R/ helt frem til 11-1200-tallet (Larsson, 2002: 33). I de svenske innskriftene, som i de danske, er det veldig få tilfeller hvor ᚱ betegner /y/ og alle beleggene tilhører tiden etter 1100-tallet. I de østnordiske beleggene fra før 1100-tallet hvor ᚱ betegner vokal, står den stort sett for en fremre urundet vokal som /i/, /e/ eller /æ/ (Larsson, 2002: 139-140). Dette har trolig sammenheng med at w-omlyden (også kalt den yngre u-omlyden) gjorde seg mindre gjeldende i østnordisk kontra vestnordisk, hvilket gjør at *iwahR i østnordisk utvikles til *ír og ikke ýr som i vestnordisk. Benevnelsen *ír gir mulighet for to i-runer, hvilket kan forklare at denne runen der også blir brukt for å betegne /e(:)/, /i(:)/ og /æ(:)/, på samme måte som | i. For øvrig har Patrik Larsson i sin avhandling *Yrrunan – Användning och ljudvärde i nordiska runinskrifter* (2002) vist at det kun er 68 tilfeller i østnordiske vikingtidsinnskrifter hvor ᚱ betegner vokal. Gitt at det østnordiske innskriftsmaterialet samlet dreier seg om et ganske stort antall, må man kunne konkludere med at runen ᚱ sin bruk for vokal ikke var særlig utbredt i østnordisk. /.

I Norge kan det virke som om sammenfallet mellom /R/ og /r/ har foregått allerede på tidlig 900-tallet, og også at det har kommet lenger enn i det østnordiske dialektene. I en innskrift på en bronseøse funnet i Hardanger (N 283) finner vi ordene **āuarkar** (norr. *áverkar*

m. pl. av *áverki*) og **karþir** (norr. *kærðir* pret. av *kæra*). I begge ordene finner vi den type –ir og –ar endelser som i det østnordiske materialet beholder /R/ i endelse frem til rundt 1100-tallet. I en annen innskrift på samme gjenstand (N 284) har vi muligens ordet *úréttar* skrevet **uritar**. Dersom tolkningen er riktig, har vi også her en –ar endelse med /r/ og ikke /R/. Disse innskriftene dateres i NIyR til første del av 900-tallet, likevel er det først i to innskrifter datert til tidlig på 1000-tallet at vi har belegg på ʀ for /y/. Det ene og mest usikre tilfellet er Dynnasteinen (N 68), det andre er Oddernessteinen (N 210). Dateringsgrunnlaget for Dynna er hovedsakelig kunsthistorisk og den blir plassert til ca 1040. Dog er runen man her mener er y skadet slik at man ikke med sikkerhet kan avgjøre om det virkelig er runen ʀ. På Oddernessteinen er derimot ʀ tydelig. Dateringen er dels gjort på runologiske forhold, og dels er den basert på tolkningen av ordet **hala** som *helga*, og dermed mener man at **olafs hins hala** refererer til Olav den hellige. Innskriften er dermed datert til rundt midten av 1000-tallet. Det er alltid vanskelig med konkrete dateringer, men ut i fra de innskriftene vi har bevart, deriblant de nevnte N 283/284, N 68 og N 210 virker det rimelig å anta at mellom 950-1050 så har man i Norge ikke lenger følt behovet for å betegne /R/ i skrift, og dermed har runen ʀ blir fastsatt som /y/. Så vidt meg bekjent har vi ingen innskrifter i Norge etter år 1000 hvor ʀ betegner /R/.

Dersom den angelsaksiske ƿ var forbildet for ʀ kan man lure på hvorfor den har såpass store forskjeller i lydverdi. Det faktum at den er så marginal i Norge gjør at man også må spørre seg om hva dette sier om hvor mottakelig skandinavisk runeskrift var for impulser utenfra. Dog, dersom vi regner med at de punkterte runene spredte seg fra Danmark til Norge, er den utvendige stimulien her mest sannsynlig ikke den angelsaksiske ƿ, men et sett med punkterte runer hvorfra man valgte ut dem som man følte man trengte. Ingenting av dette taler direkte i mot at ʀ har vært en modell for de punkterte runene, men dersom runenes egne konvensjoner står såpass sterkt, må man spørre hvor mye innflytelse angelsaksisk runeskrift kan ha hatt og særlig hvis den var helt marginal i England slik Molke, Jacobsen og Barnes har hevdet.

3. Dateringen av de punkterte runene.

Å datere runeinnskrifter er alltid problematisk. Innskriftene inneholder meget sjeldent informasjon som gjør at vi kan tilskrive dem til en spesifikk tid. Visse runologiske kriterier gjør at man kan si noe om perioden en runeinnskrift tilhører, for eksempel om runene tilhører den eldre eller yngre fupark, eller om innskriften har * for /a/ eller /h/. Likevel er det ikke mulig, ut i fra dette, å gi en nærmere datering enn at innskriften tilhører en viss to- til trehundreårsperiode, med mindre vi også trekker inn andre faktorer. Ofte blir språk, runologi, kunsthistorie og arkeologi brukt sammen for å avgjøre dateringene, og når alle disse samstemmer kan man av og til gi litt mer avgrensede dateringer. Det hender likevel at man ikke kan enes om en datering. Et godt eksempel på dette er nettopp dateringen Kirk Michael III som varierer mellom tidlig 900-tallet til tidlig 1000-tallet.

I runologien benytter man seg ofte av det man kaller en relativ datering. Det vil si at man ved sammenlikning av andre innskrifter kan vurdere om den gitte runeinnskriften er eldre, yngre eller noenlunde samtidig i tid (Spurkland, 2005: 144). For eksempel, om man fant en innskrift hvor man ser ut til å ha en fupark med 16 grafem, men fortsatt bruker ᚱ **h**, ᚱ **m** og * med verdien /a/, så kan vi anta at denne bør være eldre enn Hedebypinnene, men yngre enn Eggjasteinen, dog kan den være noenlunde samtidig med Ribekraniet. Noen ganger kan man likevel ha problemer med å fastsette en datering, men dersom en runeinnskrift inneholder punkterte runer hender det at den blir satt til tidligst år 1000 på grunnlag av de punkterte runene alene (se f.eks. Barnes et al. (1997: 53) og Barnes og Page (2006: 307)). Dette til tross for at man i runologien er meget nøye med å ikke datere andre veien grunnet manglende punktering. Det gis som regel ikke referanser til hvorfor man daterer på denne måten, men det virker som om man tar utgangspunkt i at punkteringen først oppstår sent på 900-tallet i Danmark og deretter sprer seg derfra til de andre skandinaviske landene, og de skandinaviske bosetningene på de britiske øyer. Denne antagelsen virker å være basert på DRs datering av Hedebysteinene, hvilket igjen er utgangspunktet for Jacobsen og Molktes avvisning av de angelsaksiske runene som en modell for de punkterte runene i Skandinavia. Derfor bør materialet vurderes for å se om vi kan si med sikkerhet at de punkterte runene oppstår i Danmark sent på 900-tallet. I tillegg må det også vurderes om Kirk Michael III virkelig kan gis en tidligere datering enn de punkterte runene i Danmark.

3.1 Hedebysteinene – de første punkterte runene i Danmark?

I DR aviser Jacobsen og Molkte at angelsaksisk ᚱ kunne ha fungert som forelegg for de punkterte runene i Skandinavia hovedsakelig på grunnlag av datering. De sier at:

"Denne teori må vække afgørende betænklighed, da de eng. indskrifter er væsentlig ældre end Sven Tveskægs tid. Hertil kommer, at hvis y-runen var udgangspunktet for vore stungne runer, måtte man have ventet, at denne rune var den tidligst forekommende og mest inarbejdede i danske indskrifter, mens det omvendt er den af de (til per. 2 hørende) st. r., der sidst får råderum" (Jacobsen og Molkte, 1942: 999-1000)

Jacobsen og Molktes påstand om at de engelske innskriftene er vesentlig eldre enn Svein Tjugeskjegg's tid og Barnes påstand om at runeskriften var døende i England, nevnt i kapittel 2, vil jeg komme tilbake til nedenfor. For øvrig, slik jeg ser det, sier Jacobsen og Molkte indirekte at danske innskrifter hvor ᚱ forekommer, må anses som yngre enn andre innskrifter med punkterte runer. Jeg forstår det også dithen at Jacobsen og Molkte ser ut til å mene at det ikke finnes grunnlag for å datere innskrifter hvor ᚱ forekommer tidligere enn Hedebysteinene (DR 1 og 3). Jeg vil ta for meg hvorvidt disse faktisk er de første eller ikke nedenfor, men Hedebysteinene er i alle fall de første forekomstene som kan dateres med noenlunde sikkerhet. Innskriftene kan muligens knyttes til Svein Tjugeskjegg (ca. 960-1014), konge av Danmark 986-1014 og den første danske konge i England (1013-1014). Mer spesifikt er innskriftene da knyttet til hans gjenerobring av Hedeby i 982 (Molkte, 1985: 200). Det refereres til en Svein i DR 1, og DR 3 er satt opp av en kong Svein. Fordi Torulf i DR 1 blir omtalt som Sveins hirdmann, regner man med at det også her dreier seg om en kong Svein og at dette er den samme som i DR 3. Dermed mener man at disse steinene skal dateres likt. Det har vært debattert hvilken historisk person innskriftene på DR 1 og 3 dreier seg om fordi både kong Svein 'Tjugeskjegg' Haraldsson og kong Svein Estridsson (1018-1076) kan være mulige kandidater. Molkte og Christensen har likevel i sin artikkel *Hvilken (kong) Svend belejrede Hedeby?* (1971) konkludert med at det er mer sannsynlig at det dreier seg om Svein Tjugeskjegg. Det virker ikke formålstjenlig å ta opp igjen denne diskusjonen og jeg vil i denne avhandlingen behandle Hedebysteinene ut i fra den antakelsen at Molkte og Christensen har rett i sin konklusjon.

Referansen til Svein Tjugeskjegg gir innskriftene en sikker terminus post quem, men vi vet selvfølgelig ikke hvor lenge etter 982 innskriftene ble ristet. I tillegg ser det ut til at Jacobsen og Molkte enten mener at Hedebysteinene er de første forekomstene av punktering eller så er deres referanse til Svein Tjugeskjegg kun ment som en tidsramme for når man mener de punkterte runene kan ha oppstått, det vil si 960-1014. Personlig tror jeg det siste er mer riktig. Det er det eneste man kan si sikkert er at Hedebysteinene er de tidligste innskriftene med punkterte runer som kan knyttes til en historisk person og dermed gis en sikker datering. Problemet er at DR tilsynelatende dermed har basert den generelle dateringen av de punkterte runene på grunnlag av disse to innskriftene.

I *Danmarks Runeindskrifter* opereres det med en ganske intrikat periodeinndeling av runeinnskriftene. Ved å ta for seg både arkeologiske, kunsthistoriske, historiske, lingvistiske og reint runologiske aspekter forsøkte Jacobsen og Molkte å lage en kronologisk oversikt over det danske runematerialet. Det er fire hovedperioder; 1. Folkevandringstid, 2. Vikingtid, 3. Før-middelalder og 4. Middelalder. Under disse er det igjen inndelinger som blant annet 2.1 *Tidlig Olddansk* og 2.2 *Ren Olddansk*. I gruppen 2.2 er det gjort ytterligere inndelinger med 2.2 a, b og c, hvor *a* omfatter det man kaller "før jelling", *b* "jelling" og *c* "etter jelling". I DR ble Jelling 1 (DR 41) datert til ca. 935 og Jelling 2 (DR 42) til ca. 985. Dateringen har i senere tid blitt justert til før 959 for Jelling 1 og ca 965-974 for Jelling 2 (Stoklund, 2006: 366). Hedebysteinene er satt i gruppen "etter jelling" eller 2.2 c. Opprinnelig ble disse i DR datert til 1000-1050 fordi man ikke var sikker på om det var Sven Tjugeskjegg eller Sven Estridsson som var omtalt på steinene. Uansett bør disse regnes som yngre enn Jellingsteinene også dersom vi godtar at det er Svein Tjugeskjegg som omtales i DR 1 og 3. Det er ytterligere to innskrifter som regnes som historisk daterbare som også tilhører Hedeby området, DR 2 og DR 4. Innskriftene på DR 2 og 4 forteller oss at Åsfrid fikk dem reist til minne om hennes mann Gnupa og hennes sønn Sigtryg. Innskriftene kan dermed knyttes til kong Gnupa og hans sønn kong Sigtryg, og man mener dermed at disse steinene har blitt reist en gang før 950 (Molkte, 1985; Stoklund, 2006). DR 2 og 4 tilhører også gruppen "jelling". Dermed kan man sette opp en relativt sikker kronologi for de overnevnte innskrifter; DR 2 og 4 reist en gang før 950, DR 41 og 42 reist mellom 960 og 980 og tilslutt DR 1 og 3 reist en gang etter 982. I DR blir det sagt at innskriftene DR 2 og 4 og DR 41 og 42 alle står på samme runografiske og språklige trinn (1942: 1016).

DR har med utgangspunkt i innskriftene nevnt ovenfor trukket frem visse karakteristika for å identifisere en innskrifts typologiske periodetilhørighet. De karakteristika

som trekkes frem for Jelling-gruppen er blant annet at ansur-runen nå har kvistene midt på staven og ikke på toppen som tidligere, **h** har formen * og **m** har formen ♀. Morfologisk er /R/ stort sett bevart i bøyningssendelser, men har blitt /r/ etter dentale konsonanter. Det er også en viss veksling i bruken av ɀ og ʀ for nasal /ã/. Opprinnelig diftong i ord som **þausi** og **raist** betegnes med digrafisk skriving, preposisjonen *eftir* har "de ældre korte former **aft**, **uft**", og det relative pronomenet **ias** er med **s** mot yngre **iaR** (Jacobsen og Molkte, 1942: 1016). For innskriftene som omhandler kong Svein Tjugeskjegg har de trukket frem kriterier som punktering av l og ʀ for å betegne /e/ og /g/ og monoftongering av eldre diftong /æi/ i ord som for eksempel **stin**, selv om de sier at monoftongering av /æi/ ikke kan brukes som kriterium for datering etter Gørlev typen (1942: 853). Preposisjonen *eftir* har nå den lengre formen **eftiR**, **uftiR**. Ut i fra dette går de videre og lager sin "Typologisk inndeling" (1942: 1018). Her sies det at etter-Jelling-typen kan kjennetegnes mot Jelling-typen på grunnlag av ett av følgende kriterier:

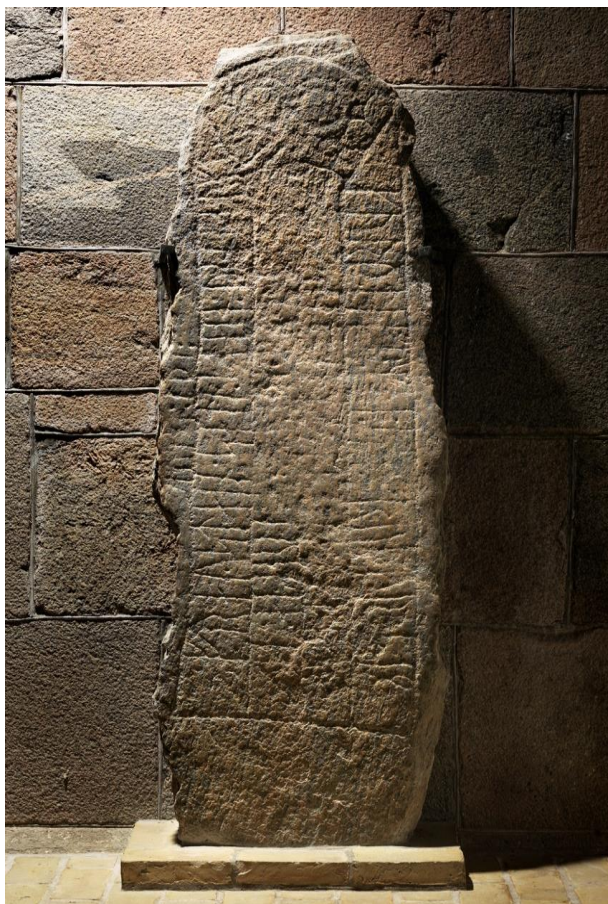
"1) Stungne runer .. 2) assimilerte pron.-former for ældre þānsi (þānsi), 3) R (for ældre s) i pron. æR og pret. waR, 4) forlenget eller assim. form af præp. efter: æftiR, øftiR o.fl. ell. at, 5) korsskille tegn, samt kors, der ikke har speciel kristelig betydning... Bortset fra disse enkeltheder står Efter-Jelling-typen på samme runografiske og sproglige udviklingstrin som Jelling-typen"(Jacobsen og Molkte, 1942: 1024)

Dette betyr at en innskrift som inneholder punkterte runer vil automatisk bli satt i gruppen etter-Jelling. Selv om Jacobsen og Molkte har tatt visse forbehold om at: "en bestemt type er ikke begrenset til en bestemt periode... gammelt og nytt vil alltid strække sig over lang tid"(1942: 1035) virker det som om de går i surr i sin egen terminologi og blander typologi og datering. De tar forbehold om at en innskrifts typologi ikke sier noe om datering og kronologi, men likevel sier de at etter-Jelling som gruppe må "tilhøre tiden omkr. 1000 eller 1. halvdel af 11. årh." (1942: 1024), med andre ord har de ikke bare satt disse typologisk til en gruppe, men også gitt gruppen en samlet datering basert på Hedebysteinen DR 1 og 3. Selv om DRs datering av etter-Jelling gruppen har blitt justert ned med ca. 25 år (Stoklund, 2006: 371), er dette fortsatt basert på DR 1 og 3 og det er tilsynelatende denne grupperingen man refererer til når man daterer punkterte runer til ca. år 1000.

Jeg vil nå komme tilbake til det som ble sagt innledningsvis om at ʀ var den av de punkterte runene som sist fikk råderom og samtidig vil jeg vise at det kan være grunnlag for å

hevde at punkterte runer har oppstått tidligere enn hva man normalt mener. Innskriften DR 62 fra Sjelle kirke i Århus Amt i Danmark er en 1,63 meter høy stein med følgende innskrift. Jeg gjengir kun translitterasjonen:

**fraYstain : sati : stain : þ(e)nsi : uft : |(g)Yrþ : lags : m(a)n : sin : brupur : sig|
ualta : |a : t(u)e(g)ia : (a) : |(x)u(x)s : eþi :**

(Bilde 2, © Lisbeth Imer, Nationalmuseet, København. Punkteringen av u-runen er tydelig.)

Innskriften er gjengitt etter DR hvor < | > markerer linjeskift i innskriften, parentes viser at lesningen er usikker og <x> at det ikke er mulig å klart identifisere hvilken rune det dreier seg om. Dersom vi ser på denne under DRs kriterier for skille mellom Jelling-typen og etter-Jelling-typen, ser vi at det eneste som kan plassere denne innskriften i etter-Jelling-gruppen er at den har punkterte runer. DR 62 viser kortformen 'uft', den har diftongert 'stain' og ikke-assimilert form av 'þ(e)nsi'. Den har heller ingen korsformer. Dersom vi godtar DRs språklige kriterier for å skille før-Jelling fra Jelling, men ser bort fra kriteriet om punkterte runer, så er det fullt mulig å hevde at DR 62 bør settes i samme gruppe som Jelling. Det vil si at DR 62, og dermed de punkterte runene i innskriften, kan dateres likt med DR 41 og 42, men også med DR 2 og 4, som dateres før 950. Dermed kan man hevde at de punkterte runene like gjerne

kan ha oppstått før 950. Det å si at DR 62 kan dateres til tiden før 950 er muligens å trekke strikken for langt, men poenget er likevel at det ikke finnes språklige kriterier som tilsier at DR 62 skal være eldre eller yngre enn for eksempel DR 2 og 4 og dermed må man vurdere om ikke den generelle dateringen bør revurderes.

Spurkland (1995) har nevnt at språklige kriterier alene ikke kan brukes til å fastsette en datering. De to Jellingsteinene alene er et godt eksempel, hvor DR 41 ikke har diagrafisk skriving av diftong, som nevnes blant kriteriene for typologisk periodetilhørighet til Jelling, i **pusi** mens DR 42 har **pausi**. I sin artikkel *Aft/æft, at och æftiR på de nordiska runstenarna – regional variation eller vad?* (1995), har Lena Peterson vist at aft/æft heller ikke kan brukes som noe dateringskriterium. Selv om hovedtyngden av denne kortformen forekommer i de tidligste innskriftene, finnes det forekomster av disse også i mye yngre innskrifter. Blant annet har Spurkland (1995: 11) nevnt N 252 som på historisk grunnlag dateres til ca 1030 hvor man også bruker kortformen *aft*. Det vi kan si er at vi har enkelte språklige kriterier hvor vi forventer x i begynnelsen av perioden 900-1000 og y i enden av den. Dersom flere av kriteriene for x enn y forekommer, gir det en indikasjon på at innskriften tilhører begynnelsen av perioden, men vi kan like gjerne ha å gjøre med en arkaisk skriver. Det er derfor ikke mulig å generalisere på grunnlag av to daterbare steiner slik det er gjort i DR. Vi kan si at DR 1 og 3 er de første daterbare innskrifter med punkterte runer, men man må uansett være åpen for at de punkterte runene faktisk kan være en god del eldre enn DR 1 og 3. Som nevnt kan Jacobsen og Molktes referanse til Svein Tjugeskjeggs tid være ment som en tidsramme for når de punkterte runene oppstod, hvilket gir en mulighet for å gi en datering til ca. 960. Det skal legges til at på Nationalmuseet i Danmarks hjemmeside over de danske runeinnskriftene er DR 62 gitt en datering på mellom 970-1020 (Nationalmuseet, 2009). Men det ser ikke ut til at dette har blitt tatt med i betraktningen når man diskuterer de punkterte runene.

Når Jacobsen og Molkte sier at punktert-u burde være den mest innarbeidede dersom den var den første, og bruker punkterte runer som et eget dateringskriterium, virker det ikke som om det er tatt hensyn til det vi vet om at runeristene generelt ikke var konsekvente i bruk av punkterte runer. Som et eksempel kan nevnes Lagmans undersøkelser i *De stungna runorna: Användning och ljudvärden i runsvenska steninskrifter* (1990: 129-131) som viser stor individuell variasjon i bruk av punkterte runer. For eksempel har Øpir fra Vallentuna veldig sjeldent punktert i-rune for /e/, mens han ofte punkterer u. Dette i rak motsetning til Torbjørn fra Sigtuna. De to risterne regnes som noenlunde samtidige i tid og tilhørte omtrent samme område. I tillegg, som nevnt i kapittel 2, er det meget få tilfeller i periode 2.2 hvor

man har behov for å betegne lyden /y/. Dette gjelder for øvrig også periode 2.1, hvor man som oftest bruker u-runen i de få tilfellene hvor man har behov for å betegne lyden /y/. De få tilfellene hvor u-runen betegner /y/ kan dermed like gjerne være et tilfelle av en skriver som ikke bruker punktering.

Selv om vi kan hevde at den skandinaviske ᚢ ikke er senere enn de andre punkterte runene slik Jacobsen og Molkte mente og vi kan trekke den generelle dateringen av de punkterte runene lenger bakover i tid enn hva som er gjort tidligere, har vi fortsatt ett problem i forhold til von Friesens teori. Det finnes ingen innskrifter av dem som tilhører DRs periode 2.2 hvor runen ᚢ forekommer alene. Det følger naturlig av dette at det da heller ikke finnes noen innskrifter som hjelper oss til å datere runen ᚢ som en tidligere innovasjon enn de andre punkterte runene. Derimot finnes det innskrifter som kun har punkterte **i** og **k** runer og noen hvor bare en av dem er punktert. Jeg har ingen eksempler på innskrifter med kun punktert **i** eller **k** som på trygt grunnlag kan dateres spesielt tidlig, men det er uansett ikke mulig å hevde at runen ᚢ oppstår før de andre punkterte runene. Dette utelukker ikke nødvendigvis muligheten for at ᚢ fungerte som et forelegg for de punkterte runene, men med bakgrunn i det materialet vi har bevart, må vi anta at de punkterte runene har oppstått noenlunde samtidig, og vi kan altså ikke hevde en utvikling lik den von Frisen skisserer med at angelsaksisk ᚢ gir en skandinavisk variant ᚢ og at denne ideen spres videre til i- og k-runene.

3.2 Kirk Michael III.

Innskriften vi kjenner som Kirk Michael III kan refereres til på flere måter, hvilket gjelder for alle innskrifter fra Isle of Man. Kirk Michael III er den benevnelsen runologer kjenner best, men en kan også bruke gjenstandsnummeret gitt av Manx Museum eller nummeret som Kermode har gitt den i *Manx Crosses* (1994). Jeg vil heretter benytte nummeret gitt av Kermode når jeg omtaler korssteinene fra Isle of Man og innskriftsnummeret gitt av Page i artikkelen *Manx runestones* (1998: 225-244) blir satt i parentes slik: 104 Kirk Michael (III). Der det ikke er gitt noe nummer i parentes betyr det at gjenstanden ikke har noen runeinnskrift og at den kun er referert til i Kermodes *Manx Crosses*.

104 Kirk Michael (III) er en av mange steinkors og andre steinmonumenter fra

vikingtiden på Isle of Man. Disse steinkorsene er spesielle av mange grunner, blant annet gir de, med sin blanding av keltiske og norrøne elementer, et spennende innblikk i den kulturblanding som foregikk i de skandinaviske bosettingene på de britiske øyer. De kan ikke sammenliknes med de typiske keltiske steinkorsene, da disse er uthugget i korsform, men de er tydelig inspirert av dem. Steinkorsene fra Isle of Man er som oftest store flate steinblokker med et keltisk kors uthugget i relieff som en del av ornamentikken. Selve utformingen av korset er det man kaller keltisk, men mye av ornamentikken på og rundt selve korset har stilarter og motiver som er kjent fra skandinavisk område. Det er ofte også relieff av figurer rundt korset som i stil er kjent fra skandinavisk område. Disse kan tolkes som avbildninger av historier fra den norrøne mytologien. På Isle of Man har man funnet ca. 30 skandinaviske runeinnskrifter fra Vikingtiden. Et anselig antall gitt at Norge har rundt 60 runesteiner fra samme periode (Holman, 1998). Det som gjør Kirk Michael 104 (III) interessant i denne sammenheng, er at de runologiske og kunsthistoriske dateringene ikke er helt i samsvar. Dette gjelder for øvrig også andre innskrifter på Isle of Man, hvilket Holman har diskutert i sin artikkel *The Dating of Scandinavian Runic Inscriptions from the Isle of Man* (1998). Jeg vil ikke diskutere alle disse her, men trekker frem de jeg mener er relevant i forhold til diskusjonen om datering av 104 Kirk Michael (III).

(Bilde 3: 104 Kirk Michael (III) skannet fra Kermodé (1994: 194))

104 Kirk Michael (III) er en ca 1,75 meter høy, flat steinblokk som er dekorert med et keltisk kors og menneske- og dyrefigurer på forsiden. På baksiden har den en runeinnskrift og en oghaminnskrift, men ingen dekor. Det er også en oghaminnskrift på forsiden, dette er en alfabetinnskrift. Oghaminnskriften på baksiden kan ikke tydes. Stammen av korset og også midtsirkelen av den er dekorert i det som kalles Borrestil. I sin artikkel *The art of the Manx Crosses* (1983) har David Wilson konkludert med at vikingtidskorsene som enhetlig gruppe må dateres innenfor ca. 930 og 1010/20. Kermodé (1994: 89) daterte dem som gruppe mellom 1040-1200, med hovedvekt på 1040-1140. Den nedre delen av skalaen har Wilson satt hovedsakelig på grunnlag av at Borrestilen som på korsene er såpass utviklet at han mener det må være i siste del av perioden for Borre. I en tidligere artikkel (siteret i Holman 1998:50) har Wilson uttalt at han vil plassere 104 Kirk Michael (III) i tid veldig nær de korsene som er tilskrevet *Gautr*. Gaut har signert to korssteiner fra Isle of Man og på den ene, 74 Kirk Michael (II), har han også hevdet at han "**kirþi:þana:auk ala:imaun**" mod.no: *gjorde denne og alle i Man*. En del andre steiner har også blitt attribuert Gaut eller folk i hans nærhet (Wilson, 1983: 180) og det har vært antatt, ut i fra ornamentikken og Gauts utsagn, at disse tilhører den eldste gruppen av korssteiner fra Isle of Man. Det kan være man leser litt mye inn i Gauts utsagn, men man antar altså at han ikke bare farer med røverhistorier når han sier han "gjorde .. alle i Man", men at han sier dette fordi han hadde laget alle som fantes frem til da. De steinkorsene som er tilegnet Gaut, har alle elementer av Borrestil. Generelt setter man Borrestilen til ca. 850-950 (Holman, 1998). For øvrig kan det virke som om denne stilen har hatt et litt lengre liv på Isle of Man enn ellers, da en annen korsstein fra samme område 89 Kirk Michael, som i følge Wilson tilhører en av de yngste korssteinene, også har noe som minner mest om Borrestil i ytre sirkel av korset (Wilson, 2008: 66). Det er også andre studier som tyder på at Borrestilen generelt var mer seiglivet på de britiske øyer enn tidligere antatt (Holman, 1998: 51) At det typiske flettemønstret fra Borre hadde lengre levetid på de britiske øyer har Wilson ikke benektet, likevel er han ikke villig til å gå med på at steinene kan dateres senere enn hva han allerede har uttalt (Holman, 1998: 52). Jeg stiller meg litt tvilende til Wilsons datering. En av grunnene er det som er nevnt ovenfor, at Borrestilen ser ut til å ha vært mer seiglivet på Isle of Man enn ellers, i tillegg kommer det reint runologiske, som jeg vil komme tilbake til, men det er også et par andre ting som gjør at jeg mener det bør finnes rom for å datere 104 Kirk Michael (III) senere enn hva Wilson gjør. Nederst på 104 Kirk Michael (III) ser vi at båndet som omslutter korset ender i et slangehode og hale. Slangehodet er avbildet i såkalt "fugleperspektiv". I sin artikkel *Swedish Runestones of the Eleventh Century: Ornament and dating* sier Horn-Fuglesang:

"The use of snake's heads as terminals instead of spirals in these latter regions [Scania and Sweden] may ultimately have been derived from the novelty introduced by the Harald stone [DR 42]" (1998: 199).

Slik jeg forstår dette betyr det at DR 42 (Jellingsteinen) er den første runesteinen som viser bruk av slangehode som avslutning på bånd i ornamentikken i Skandinavia. Dersom Horn-Fuglesang har rett i dette, vil det gi opprinnelsen av dette trekket en terminus post quem ved Gorm den Gamles død (ca. 958) og en terminus ante quem ved Harald Blåtanns død (ca.986). Utsagnet **uan tanmaurk ala auk nuruiak** mod.no: *vant Danmark hele og Norge* (Jacobsen og Molkte, 1942: 79) gjør at vi bør datere det til etter 961, for det var først etter slaget mot Håkon Adalsteinsfostre i 961 at Harald Blåtann hadde kontroll over størsteparten av Norge (Sigurðsson, 2006b). Dermed er fugleperspektivslangens opprinnelse daterbart til det man regner som slutten av Borrestilen. I tillegg er dette trekket først introdusert på en stein dekorert i Mammenstil (Anker, 1979). A. Gräslund har i sin gjennomgang av runesteinsmaterialet i Uppland datert slangehoder i "fågelperspektiv" lik de vi ser på 104 Kirk Michael (III) til ca. 1010-1050 (1998: 86). Spørsmålet da blir hvor lang tid man tror dette brukte på å utvikle seg og spre seg til Isle of Man. Dersom Wilsons datering av 104 Kirk Michael (III) er riktig, vil det si at denne bruken av fugleperspektivslanger oppstod omtrent samtidig i Danmark og Isle of Man, men i følge Gräslunds datering av Upplandsmaterialet tok det likevel ytterligere 40-50 år før denne trenden nådde Uppland. Alt dette samlet får meg til å tvile på om man virkelig kan sette en såpass fast datering på 104 Kirk Michael (III) på grunnlag av ornamentikken alene. Det skal nevnes at det har blitt hevdet visse angelsaksiske forbilder for ornamentikken på Jellingsteinen¹, men jeg har ikke klart å finne liknende eksempler på fugleperspektivslanger i Speke *Anglo-Saxon animal art* (1980). I den grad man finner dyr i fugelperspektiv, ser disse ut til å være tredimensjonale utskjeringer (se f.eks. Webster, 2012: 143). Likheten mellom den fugleperspektivslangen vi finner i Uppsalamaterialet og den fra 104 Kirk Michael (III) gjør at jeg fortsatt tror at denne må anses å være en skandinavisk innovasjon.

I tillegg til at det kan settes spørsmålstejn ved den kunsthistoriske dateringen, er det også visse deler av det runologiske materialet på 104 Kirk Michael (III) som har gjort at man

¹ Se kap. 5.2

ønsker en helt annen datering enn den Wilson har satt. Selve innskriften kan gjengis slik i translitterert form¹:

A: **mal:lymkun:raisti:krus:þena:efter:mal:murY:fustra:sina:totortufkals:
kona:is:apisl:ati+**

B: **Jetra:es:laifa:fustra:kuban:þan:son:ilan**

Jeg har her benyttet meg av Pages gjengivelse av innskriften (1998: 234), men har byttet hans translitterering av ᚲ som **y** med **Y** i tråd med mine translittereringskriterier nevnt ovenfor. I innskriften på 104 Kirk Michael (III) finner man punktert **l i** for /e/ og punktert ᚲ **u** med litt varierende lydverdi i navnene **mal:lymkun** og **mal:murY**². Dette har gjort at man har ønsket å gi 104 Kirk Michael (III) en datering på ca.1000, men som vist av diskusjonen ovenfor så er dette ikke et godt nok dateringskriterium i seg selv, og jeg vil derfor utelukke disse som en del av diskusjonen om 104 Kirk Michael (III) sin datering.

I Kermodes *Manx Crosses* er runene lest litt annerledes og dermed er også oversettelsen litt annerledes enn Pages. Page (1998: 234) leser **mal:lymkun**, mens Kermode har **mal:umkun**. Videre leser han **e** og ikke **a** i *sina* og **o** ikke **i** i *totir*. Hva *sina* angår er formen med –e helt ukjent og –a gir problemer med kongruens i forhold til *fustra*. Forskjellen *totir/totor* har en del å si for betydningen da –ir vil være nominativsending, mens –or vil være oblik kasus. Dette vil derfor være avgjørende for om "datter" her peker på *Malymkun* eller *Malmury*. Hva *Malymkun* og *Malmury* angår, er det ikke mulig å klart avgjøre hvilke kjønn disse navnene har (Page, 1998: 235). Ut i fra sin lesning, har Page foreslått følgende oversettelse:

"Malymkun, daughter of Dufgal, the wife whom Apisel married, set up this cross in memory of Malmury her foster-son. It is better to leave a good foster-son than a bad son" (Page, 1998: 235)

Oversettelsen i Kermodes *Manx Crosses* kan gjengis slik:

¹ Fordi det er avvik mellom lesningen til Kermode (1994) og Page (1998), og Page ikke har gjengitt runetegnene i sin lesning, velger jeg å kun gjengi Pages translitterering.

² Kermode (1994: 198) oversetter **mal:lymkun** med *Mael-Lomchon* og **mal:murY** som *Mal-Mura*. Det skulle tilsi at ᚲ her har verdien /o/ og /a/.

"Mael-Lomchon erected this cross to the memory of Mal-Mura his foster [mother], daughter og Dugald, the wife whom Athisl had. Better is it to leave a good foster than a bad son" (s.87).

Uansett om man velger den ene eller andre oversettelsen, kommer man ikke utenom at det er mange grammatiske merkverdigheter i teksten. Page har diskutert dette i den nevnte artikkelen *Manx rune-stones* (1998: 234-236), så jeg vil ikke gå i dybden på dette her. Likevel må man konkludere, som Page gjør, at den som lagde denne innskriften mest sannsynlig ikke var helt flytende i norrønt. Når både Malumkun og Malmury må sies å være keltiske navn og man har en stein med så mange elementer av norrønt, er det ikke utenkelig at vi har å gjøre med 2. eller kanskje 3. generasjons innvandrere. Eventuelt må vi se for oss at vi har å gjøre med en innfødt manx som både har lært seg språket og runene, og i tillegg er så opptatt av norrøn skikk at han også reiser minnesmerker slik de norrøne innvandrerne gjorde. For meg virker det første alternativet mer sannsynlig, selv om man naturlig nok ikke kan avgjøre med sikkerhet hvilket scenario som er mest plausibelt. I seg selv behøver ikke antagelsen om en 2.-3. generasjons innvandrere ha noe å si for Wilsons datering av 104 Kirk Michael (III). Dersom vi antar at norrøn bosetning på øya starter rundt 900 (Wilson, 2008: 25) og legger til 1-2 generasjoner, havner vi kanskje et sted rundt midten eller andre halvdel av 900-tallet. Likevel er det andre runologiske og språklige trekk som kan tale for en senere datering.

I innskriften på 104 Kirk Michael (III) brukes runen ᚠ for /o/. Vi er så heldige at vi har en forekomst av runen ᚠ med verdien /o/ i en innskrift som kan dateres etter historiske forhold, nemlig Galtelandsteinen (N 184). Innskriften på Galtelandsteinen er til minne om Bjór som falt da kong Knuts hær angrep England i 1015 og dateres derfor til ca 1020:

A: ᚠᚱᚱ ᚰ [ᚠᚠᚠ] ᚰ ᚱᚠᚠᚠᚠ ᚰ ᚠᚠᚠ ᚰ ᚱᚠᚠᚠᚠᚠ ᚰ ᚠᚠᚠᚱᚱ ᚰ ᚱᚠᚠᚱᚱ ᚰ [ᚠ]ᚠᚠ ᚰ ᚠᚠ ᚰ [ᚠ ᚰ ᚠᚱᚱ]ᚠᚠᚱᚱᚱ ᚰ ᚠᚠᚠᚱᚱ ᚰ
arn ᚰ [stin] ᚰ risti ᚰ stin ᚰ þi[na] ᚰ iftir ᚰ biār ᚰ [s]un ᚰ sin ᚰ [sa ᚰ uar]tuþr ᚰ ilipi ᚰ
ᚱᚠᚠᚠᚠ ᚰ ᚠᚠᚠᚱᚱᚱᚠᚠᚠ ᚰ ᚠᚠᚠᚠᚠᚠᚠ
þ[ās ᚰ knutrsāti ᚰ iklāt]

B: ᚰ ᚠᚠᚠᚠ ᚰ ᚠᚠᚠᚠᚱᚱ
ᚰ **inis ᚰ k[āþ]**

Normalisert norrønt:

A: *Arnsteinn reisti stein þenna eptir Bjór sun sinn sá varþ þauþr i lipi þá er Knutr sótti*

England

B: *einn er gud (?)*

Oversettelse:

Arnstein reiste denne stein etter Bjór, sønnen sin. Han døde i hæren da Knut angrep England. Gud er en (?).

Innskriften er interessant fordi runen ᚠ forekommer i ord hvor det er lite trolig at den betegner den nasale /ã/, men derimot /o/. Dette gjelder særlig navnet *Bjór* og også preteritumsformen *sótti* av verbet *sókja*. Dette er den tidligste daterbare forekomsten av ᚠ med verdien /o/, men fordi innskriften også bruker ᚠ for /ã/ i ord som **iklāt** kan man anta at man er i en overgangsfase. Språklig sett er vi muligens allerede på det steget hvor runen *ãss nå har blitt til *óss*, men uansett virker det som om behovet for å markere nasal vokal i skrift er i ferd med å forsvinne. Det er ikke kjent at det finnes andre innskrifter hvor ᚠ brukes med verdien /o/ som med klarhet kan dateres tidligere enn Galtelandsteinen. De fleste innskrifter som med sikkerhet kan dateres før Galtelandsteinen viser runen ᚠ med verdien /ã/ og ᚠ med verdien /o/, mens den mer normale bruken i innskrifter fra tidlig middelalder og oppover er at ᚠ betegner /o/. Dette betyr ikke at vi med klarhet kan sette denne overgangen til den tiden da vi regner med at Galtelandsteinen ble til. Som med alle språklige og runologiske endringer, må vi også her regne med at overgangene har skjedd til forskjellig tid på forskjellige steder. Likevel, sett i sammenheng med 104 Kirk Michael (III) og Wilsons datering av denne steinen, ligger det 50 år eller mer fra en innskrift fra Isle of Man hvor ikke bare ᚠ betegner /o/, men det i tillegg ikke finnes spor av at denne runen betegner den nasale vokalen /ã/ frem til den første daterbare forekomsten av ᚠ for /o/ på norrønt område. I sin artikkel *The Manx runes and the (supposed) Jæren connection* (2012a: 75) har Barnes, med henvisning til Olsen (1933: 89), nevnt argumentet om at runen ᚠ med betegnelsen /o/ kan ha vært inspirert av angelsaksisk runeskrift der den fjerde runen ƿ har verdien /o/. Denne teorien vil selvfølgelig måtte tåle samme kritikk i forhold til datering som von Frisens teori om ᚠ som et forelegg for ᚠ, og da er det et problematisk at det danske materialet ikke viser noen klar bruk av ᚠ for /o/ før i tidlig middelalder (Jacobsen og Molkte, 1942: 937), og at det norske materialet som nevnt har en innskrift som viser en overgang i bruk daterbar til ca. 1020. I tillegg er det heller ingen av de

skandinaviske innskriftene fra de britiske øyer hvor ǫ betegner /o/ som med sikkerhet kan dateres tidligere enn 1000-tallet ¹.

I sin artikkel *Kriteriene for datering av norske runesteiner* (1995: 12) lister Spurkland opp fire hovedkriterier for datering av runesteiner fra vikingtid og tidlig middelalder. Disse er; 1. Språklige trekk, 2. Historiske forhold, 3. Kunsthistoriske kriterier og 4. Arkeologiske forhold. Han maner også til forsiktighet i omgang med flere av disse kriteriene, særlig hva språklige og kunsthistoriske forhold angår, og at det er kun ved å kople ulike dateringskriterier at vi kan komme frem til en noenlunde sikker datering. Hva 104 Kirk Michael (III) angår har vi kun språklige og kunsthistoriske forhold å belage oss på. Når de kunsthistoriske dateringene Wilson har gjort, kan trekkes i tvil og de språkhistoriske dateringene peker i en helt annen retning, mener jeg at dette samlet taler for at man ikke kan datere 104 Kirk Michael (III) noe særlig før år 1000.

3.3 Konklusjon.

Det er altså all grunn til å sette spørsmålstegn ved den generelle dateringen av de punkterte runene. En mye mer omfattende og moderne undersøkelse kunne muligens ha avgjort hva som er en bedre datering, men jeg tror uansett at diskusjonen ovenfor viser at det er mulig å anta en tidligere dato for oppkomsten av de punkterte runene i Danmark enn tidligere antatt. Hvor tidlig er vanskelig å si, men jeg vil tørre å påstå at man bør være på trygg grunn om man sier ca. 950. Det kan virke som flisespikking å ville flytte dateringen for oppkomsten av de punkterte runene fra ca. 980 til ca. 950, men vi snakker faktisk om en mulig forskjell på 30 år eller kanskje litt mer. Hvordan dette så forholder seg til den angelsaksiske runetradisjonen kan først vurderes etter å ha sett på vurdert denne, hvilket jeg tar for meg i neste kapittel. Likevel er det allerede mulig å si at vi kan trekke fra litt i den avstanden i tid som Jacobsen og Molkte mente det var mellom angelsaksisk og skandinavisk runeskrift.

¹ E 4 har en innskrift på en kam der runen ǫ har verdien /o/. Innskriften på kammen har variert mellom 900-tallet og midten av 1000-tallet. Det er også mulig at kam og innskrift ikke er samtidige (Barnes og Page, 2006: 294-295)

Som sagt virker det ikke mulig å datere 104 Kirk Michael (III) så tidlig som Wilson mener, men dersom vi kan utelukke at det finnes skandinaviske innskrifter med punkterte runer på de britiske øyer som kan dateres tidligere enn de innskriftene vi finner i Skandinavia, bør man spørre seg om ikke dette svekker teorien om at de punkterte runene fant sitt forelegg der? Hvis innovasjonen kommer fra de britiske øyer, skulle man kanskje kunne forvente at de første innskriftene dukker opp her. Materialet ser ikke ut til å støtte dette, hvilket Knirk også sier i sin artikkel nevnt ovenfor (2010). I utgangspunktet kunne en tidligere datering av 104 Kirk Michael (III) styrket en eventuell påstand om at de punkterte runene oppstod på de britiske øyer, slik Page og Hagland foreslo. Slik sett kunne den også til dels ha underbygget en påstand om den angelsaksiske \mathfrak{N} som et forelegg i og med at steinen inneholder både punktert-u og -i, men fordi det kun finnes ett belegg på angelsaksisk runeskrift på Isle of Man (Kermode, 1994: 86,110-111), er det vanskelig å si om angelsaksisk runeskrift har hatt noe særlig feste på øya.

4. Runetradisjonen i Anglosaksisk England.

I kapittel 2 var jeg inne på hva som er de tidligste forekomstene av ᚱ. Dersom man ønsker å hevde en kopling mellom angelsaksisk og skandinavisk runeskrift vil det være avgjørende å vite i hvilket omfang og i hvilken sfære den angelsaksiske runeskriften faktisk eksisterer i den perioden de punkterte runene oppstår. Et naturlig spørsmål blir da hvor gamle er de yngste angelsaksiske innskriftene og hvor lenge skreiv man med runer i England? Den angelsaksiske epigrafiske runetradisjonen må sies å ha vært nokså mager i tiden 900 til 1000-tallet (Parsons, 1994a: 198; Parsons, 1999: 76-77), men både fra England og fra kontinentet finnes runer i manuskripter fra denne perioden. Blant annet gjelder dette runer brukt som abbreviaturer, marginalia skrevet med runer, runediktene som ble nevnt ovenfor og også manuskripter med fuparker av samme type som MS17 og Galba A.2. Et spørsmål som har blitt stilt er om disse manuskriptrunene, både de kontinentale og de angelsaksiske, har noen sammenheng med den angelsaksiske epigrafiske runetradisjonen. Altså, er de runene vi finner i manuskriptene en del av den samme runetradisjonen som de epigrafiske runene, eller er det kun snakk om en form for antikvarisk interesse.

4.1 Den epigrafiske tradisjonen.

For først å forholde oss til ᚱ, så ser det ut til at den yngste innskriften hvor denne runen forekommer er innskriften på Thames scramaseax. Innskriften er en fuparkinnskrift på et sverd funnet i elva Thames i nærheten av Battersea. Page (2003: 80) daterer den til 800-tallet, mens Wilson daterer den til sent 800- tidlig 900-tallet (Wilson et al., 1964: 38, 144). Formen på y-runen her er spesiell, ᚱ. Den har et lite kryss i midten istedenfor en loddrett strek som vi oftest finner i epigrafisk tradisjon. Hva angelsaksiske runeinnskrifter generelt angår, angir Page Whithorn I- steinen som den aller yngste angelsaksiske innskriften og han gir den, med forbehold, en datering til sent 900- tidlig 1000-tallet (2003: 21). Parsons bekrefter denne dateringen, men sier også at den kunsthistoriske dateringen er gjort i 1953 og at det ville vært interessant å få en ny vurdering (1994a: 198 (fotnote 8)). Parsons nevner også at steinen fra St.Ninian's Cave har blitt gitt en liknende datering. Referansen han oppgir for dateringene har det ikke vært mulig for meg å få tak i og Page oppgir ingen referanse for sin datering av

Whithorn I utover kommentaren "if we can trust art historians" (2003: 21), men jeg går ut i fra at Pages referanse til datering er den samme som Parsons'. Parsons sier også at noen få steininnskrifter kan dateres til 900-tallet, men hovedvekten av innskriftene tilhører 700- til 800-tallet. Dette gjelder også innskrifter gjort på små flyttbare gjenstander og mynter (1994a: 198; 1999: 76-77). Så vidt jeg kan se fra Pages *An introduction to English runes*, er det kun to steiner fra 900-tallet, en fra Alnmouth og en fra Monkwearmouth (I) (Page, 2003: 138-9 og 148-9), begge fra Nord-England.

Jeg har alt vært inne på den overveiende tyngden av innskrifter fra området Northumbria og den tette kontakten med klostermiljøet der. Noe som ikke har vært nevnt er den store forskjellen i antall innskrifter som tilhører tiden før 650 og tiden etter. I tillegg til skille i antall mellom disse tidsperiodene, er det også et skille i distribusjon og type som er interessant. I Parsons' bok om den angelsaksiske runereformen har han listet totalt 16 innskrifter i sitt materiale for innskrifter før første halvdel av 600-tallet (1999: 42). Dette er ikke inkludert mynter, men det er ikke et stort antall av disse i fra tiden før 650 (Page, 2003: 120). I andre halvdel av 600-tallet har han med ca. 33 steininnskrifter med runer eller "partially runic" (1999: 76) og ca 25-30 bærbar gjenstander med runer på. I tillegg kommer igjen mynter som nå utgjør et større antall, men det er få mynter med runer som ble myntet i den siste delen av 800-tallet (Page, 2003:121-129).

Ser man bort i fra myntene er nærmest alle innskrifter fra før 650 funnet i området sør for Humber, mens etter 650 er den store overvekten nord for Humber. At det er et skille mellom innskriftene før og etter 650 i forhold til deres kristne kontekst bør ikke i seg selv være overraskende, i og med at det er nettopp i første halvdel av 600-tallet at kristningen av angelsakserne foregår. Det som kanskje er mer overraskende er at den store overvekten av materialet som er bevart faktisk er fra perioden etter 650, og at størsteparten av det angelsaksiske materialet derfor har en kristen kontekst. Av steininnskriftene kan nærmest alle knyttes til en ekklesiastisk kontekst (Page, 2003: 130). Dette tatt i betraktning, ser det altså ut til at bruken av runer fikk en kraftig økning i tiden fra 700-800 tallet, men dette kan bare være tilfeldigheter basert på bevaringsforhold. Likevel er det interessant at det ikke er funnet noen minne- eller gravsteiner fra den tidlige perioden, mens det finnes mange av dem i den senere perioden. Den eneste steininnskriften fra angelsaksisk område som har blitt gitt en tidligere datering er Sandwichsteinen, men det er flere usikkerhetsmomenter knyttet til denne (Parsons, 1994b). At en så stor del av innskrifter på stein må sies å være grav- eller minneinnskrifter, og at de alle kan settes i en ekklesiastisk kontekst, gir et vitne om hvor tett kontakt det var

mellom kirken og den epigrafiske tradisjonen. Christine Fell har sagt at innskriften på Lindisfarnesteinen og liknende steiner som blant annet Hartlepoolsteinen (Fell, 1994: 126), viser runer brukt i en typisk latinsk minneformular, i motsetning til for eksempel innskriftene på Falstonesteinen (Fell 1994:128). På denne steinen mener Fell at man har utviklet et mer vernakulær formular i tråd med de minneformularene vi kjenner fra skandinavisk område. Falstonesteinen har en innskrift med latinske bokstaver og den samme innskriften gjengitt med angelsaksiske runer. Selv denne steinen, som i følge Fell er mer vernakulær, har altså en latinsk innskrift. I tillegg sier Page at skriveren er mer hjemme i latinsk skriftradisjon enn runeskriftstradisjonen (2003: 142), likevel velger han altså å skrive denne innskriften med runer.

Som alltid bør det selvfølgelig tas forbehold om at det vi har bevart kan gi et feil bilde av faktiske forhold, men overvekten av det epigrafiske materialet ser altså ut til å tilhøre en ekklesiastisk sfære. Det finnes noen få unntak, der i blant Thames scramaseax, men flertallet av de sekulære innskriftene er vanskelige å tyde (Parsons, 1994: 114-117). Runemyntene er dog med på å gjøre det sekulære materialet større og kan indikere en mer utstrakt bruk av runer i sekulær sfære, men bruken av runer i dette materialet er meget begrenset etter midten av 800-tallet. Dersom vi godtar senest mulig datering for Thames scramaseax og setter dette i sammenheng med myntmaterialet, kan vi si at det epigrafiske materialet vi har indikerer runetradisjon begynte å dale mot slutten av 800-tallet, og at den var forsvunnet i Sør-England innen første halvdel av 900-tallet. Deretter var det kun i Nord-England og Sør-Skottland at det fremdeles ble reist noen ytterst få runesteiner opp mot og innpå 1000-tallet.

4.2 Runica Manuscripta.

Den mest omfattende gjennomgangen av angelsaksiske runer i manuskripter er gjort av Derolez i *Runica Manuscripta*. Runene þorn þ og wynne ꝥ ble i angelsaksisk tradisjon tidlig innlemmet blant de latinske bokstavene for å betegne /þ/ og /w/ som man i latinsk skrift som nevnt betegnet med diagrafene <th> og <uu>. For øvrig er det, som Derolez sier i *Runica Manuscripta* (1954: xxiv), slik at disse runene etter hvert ble helt assimilert blant de latinske bokstavene og det er tvilsomt om angelsaksiske skrivere til en hver tid var klar over opphavet til disse. Det som kan være interessant for oss med disse runene, er at selv om ꝥ w dukker opp

tidlig (ca. 692), blir ikke þ þ tatt i bruk før 811 (Derolez, 1954: 388). Som nevnt forekommer det derimot runer i mange andre former i manuskripter, blant annet som abbreviaturer, men det meste av Derolez' gjennomgang handler om manuskripter der man finner fuþarker og runealfabeter¹. Blant disse dreier det seg om totalt 13 manuskripter som inneholder med fuþarker. Fire av disse er fra England, men kun to er bevart i original. De andre to er kun bevart i kopier laget av Hickes, der i blant Galba A.2 som nevnt ovenfor (kap. 2). De resterende 9 fuþarkmanuskriptene er alle fra kontinentet. Av manuskripter som inneholder runealfabeter er det totalt 17 stykker, hvorav 7 er fra England. Av disse 7 er 3 innbefattet blant de fire som også inneholder fuþarker nevnt over. MS17 og Galba A.2 er blant disse som inneholder både fuþark og runealfabet. Det er også enkelte manuskripter hvor runer forekommer i sammenheng med en avhandling om alfabetets historie, av disse er kun 1 fra England og det er fra så sent som 1400-tallet (Derolez, 1954: 335). I tillegg til fuþarkene og runealfabetene, har Derolez forsøkt å gjennomgå, så langt det lar seg gjøre, de manuskriptene der runer er brukt som abbreviaturer eller som Derolez kaller det: runer brukt som substitutter for sine navn (Derolez, 1954: 385). Hva runemarginalia angår, er det, som Derolez sier, ikke mulig å gjøre en så omfattende gjennomgang fordi det aldri er laget noen oversikt over innholdet i slike og muligens vil det heller aldri bli gjort (1954: 386). Flertallet av de manuskriptene Derolez viser til, ble ikke nedtegnet i England. Av de fuþark- og runealfabetsmanuskriptene som faktisk er blitt til i England, viser flere av disse også tegn til kontinental påvirkning (Derolez, 1954: 45, 230-231). Runene som gjengis i alle tilfellene må likevel sies opprinnelig å stamme fra en angelsaksisk runetradisjon. Dette kan ses blant annet ut i fra runeformer og navn eller verdi som gis for disse runene. Denne interessen for angelsaksiske runer på kontinentet har blitt tilskrevet angelsaksiske munkers misjonsarbeid der fra slutten av 600-tallet til slutten av 700-tallet (Blair, 2003: 162-166). Disse kontinentale manuskriptene kan vanskelig settes inn som en direkte del av den angelsaksiske runetradisjonen, men har, sammen med de engelske manuskriptene, likevel vært et uvurderlig supplement til forståelse og fortolkning av de angelsaksiske runene (Derolez, 1954: xxvii; Page, 2003: 63). I det hele er det et mye større antall av fuþarker og runealfabeter på kontinentet enn hva man finner i England. Noen av disse kontinentale manuskriptene kan dateres til rundt 800-900-tallet (se bl. a. Delorez (1954: 52, 63, 73). Det tidligste eksemplet vi har på fuþarkmanuskript i England er muligens Cotton MS Domitian A9. Derolez daterer

¹ Jf. inndeling nevnt innledningsvis, *fuþark* er runerekke i opprinnelig rekkefølge, *runealfabet* er runer i abc-rekkefølge.

deler av runematerialet i dette manuskriptet til ca. 900-tallet, men det har også blitt gitt dateringer så sent som 1100-tallet (Derolez, 1954: 7, 15). I Cotton MS Domitian A9 har en hånd ført inn runene og deres latinske ekvivalenter, deretter har en yngre hånd skrevet inn runenavnene. Den første hånden som skreiv runene virker å være godt kjent med runene, men den yngre hånden har rotet litt og gitt feil navn til enkelte av de (Derolez, 1954: 9-15). Det finnes også et runealfabet i Cotton MS Domitian A9, men dette er lagt til senere (Derolez, 1954: 8, 263-264). De yngre manuskriptene, som blant annet MS17 og Galba A.2, bærer derimot preg av kontinental innflytelse, i tillegg er runene ikke riktig gjengitt og det er feil i translittereringen (Derolez, 1954: 48-51). En slik blanding av feil i runematerialet i tillegg til de kontinentale elementene i samme manuskript kan bety at vi faktisk har å gjøre med noe som er en kuriositet eller kanskje antikvarisk interesse.

4.3 Epigrafikk og Runica Manuscripta – en eller to tradisjoner?

Diskusjonen rundt hvorvidt manuskriptruner og epigrafiske runer er en del av samme tradisjon eller ikke har etter 1950 for det meste blitt ført av Derolez (1983), Parsons (1994a) og Page (1998: 1-16; 2003: 60-63). Derolez og Parsons mener vi ikke kan anta at det finnes et skille mellom epigrafiske runer og manuskriptruner slik Page ser ut til å mene at det er (2003: 62). Parsons bygger i sin artikkel *Anglo-Saxon runes in continental manuscripts* (1994) på Derolez' artikkel *Epigraphical versus manuscript English runes* (1983) og forsøker å videreføre noen av Derolez' argumenter. Da særlig hans argument om at de kontinentale manuskriptrunene går tilbake til en angelsaksisk runetradisjon og at runer var en del av "bagage intellectuel" for enhver lærd angelsakser (Derolez, 1983: 90; Parsons, 1994a: 199). Det er hovedsakelig to problemer Parsons tar opp i forbindelse med dette. Det ene er de runene som eksisterer kun i manuskripter, men ikke finnes i epigrafisk tradisjon og omvendt. Det andre er det faktum at det finnes så å si ikke runer i angelsaksiske manuskripter fra 700-800-tallet, hvilket som nevnt er den perioden man regner som "glansdagene" for angelsaksisk epigrafisk runetradisjon. Denne såkalte mangelen på runer i manuskripter fra denne perioden kan dog være misvisende, da studiet av tekster hvor runer forekommer først og fremst baserer seg på materiale der man finner runer mer eller mindre gjennomgående i selve teksten, og

ikke i marginalnotiser. Det skal også legges til at det heller ikke finnes mange manuskripter fra tiden før 800 (Page, 2003: 23). Hva det sent daterte og lave antallet av manuskriptfuþarker i England angår, mener Derolez og Parsons at dette skyldes at angelsaksere var kjent med runene og derfor ikke så det som nødvendig å skrive ned. Det store antallet av denne typen manuskripter på kontinentet derimot viser at det her var et fremmed element. Dersom deres resonnement er riktig, og vi godtar dateringen av runene i Cotton MS Domitian A9 til ca. 950, kan dette være en indikasjon på at man nå begynner å se et behov for skrive ned kunnskapen om runene. Parsons sier uansett at det ikke finnes noe grunnlag for å hevde at manuskriptrunetradisjonen på kontinentet ble "oppdatert" etter 800-tallet og at man derfor kan si at "...the "manuscript world" must have existed in the eighth and ninth centuries in England"(1994a: 198).

Som sagt er det ikke gjort noe studie eller laget noen direkte oversikt over runer i marginalia, men Page har blant annet notert seg at flere manuskripter tilhørende Corpus Christi College (heretter CCC) inneholder runer, deriblant CCC MS 41 datert til ca. 1000-tallet hvor han mener at manuskriptet har tilhørt "a community acquainted with runes" (Page, 2003: 197). Det kan virke litt merkelig å spørre hvorvidt det er en sammenheng mellom runer i manuskripter og den epigrafiske tradisjonen, men det er enkelte runer som aldri forekommer i epigrafisk tradisjon som finnes i manuskripter og omvendt. I tillegg kan man ikke automatisk trekke den konklusjonen at en skriver som kopierer et manuskript med runer dermed har fått en inngående kjennskap til en runetradisjon. Det finnes som nevnt manuskripter fra England hvor man gjengir runer i runealfabet og man må si, som Derolez gjør, at slike manuskript viser at skriveren har mistet helt kontakten med runetradisjonen (Derolez, 1954: 273). Når det er sagt, er det klart at det opprinnelig finnes en sammenheng. Runene ble ikke oppfunnet to ganger, en for epigrafisk tradisjon og en for manuskriptene. Spørsmålet er heller som Page sier:

"The question is rather, despite their common origin, do the fuþorcs and alphabets of the runica manuscripta as preserved to us and the runic inscriptions as preserved to us embody the same tradition; or are they stemma variants descending from a single source?" (Page, 1998: 4)

Når det gjelder de runene vi finner i manuskripter, men ikke i epigrafisk tradisjon og omvendt, er dette en ball jeg tror man kunne kaste frem og tilbake i evigheter dersom ikke nye manuskripter eller innskrifter dukker opp. I sin 1.utgave av *Introduction to English runes*

(sitert i Parsons 1994: 200), hevdet Page at det var et klart skille i at runen † j tilhørte epigrafisk tradisjon, mens † j tilhørte manuskripttradisjonen. I 1973 var dette for så vidt sant, men funnet av the Brandon pin gjorde at man nå hadde † j i en innskrift. Man kunne avvise dette som et engangstilfelle, men Parsons har i overnevnte artikkel (1994: 200-205) gitt ytterligere grunn for å forkaste dette skillet, blant annet fordi formen † forekommer i manuskripter. Så, i sin artikkel *Quondam et futurus* (1998: 4), kom Page med en annen rune som kun finnes i epigrafisk tradisjon og ikke i manuskripter, en særegen form av en k-rune. For øvrig forekommer denne runen kun i innskriften på Ruthwell Cross. I samme artikkel nevner Page de runene som man ofte finner blant manuskriptrunene, men som aldri forekommer i innskrifter, og som også må sies å ikke ha noen egentlig praktisk funksjon. Dette gjelder blant annet en rune som gis benevnningen *stan* og en med benevnningen *cweorþ*. *Stan* skal da stå for /st/ og *cweorþ* for /q/.

Hva denne ene forekomsten av en sær form av $\langle k \rangle$ på Ruthwell Cross angår, synes jeg dette blir et veldig tynt argument for å hevde et skille mellom manuskriptruner og epigrafiske runer. Page sier om denne runen at "For an allograph that has no functional purpose it is a very complex form for anyone to invent and a difficult one to cut" (Page, 1998: 4). Denne spesielle k-runen er basert på X , translitterert g , som også brukes i innskriften på Ruthwell cross. Denne runen X er igjen basert på X g , men betegner den palatale allofonen av /g/ [j]. X er også vanskelig å risse og betegner en lyd som ville vært fullt mulig å vise med for eksempel † (Parsons, 1994a: 202), som for det første betegner noenlunde samme lyd, men også er grafisk enklere å risse. En rask gjennomgang av det runematerialet Page har i sin bok *Introduction to English runes* viser at den vanligste måten å representere den palatale allofonen [j] var ved å bruke X g . Likevel er Page veldig villig til å ta inn både X og den spesielle k-runen blant de epigrafiske runene (Page, 2003: 39), og til å innlemme dem i det han kaller "the runic tradition proper" (Page, 2003: 76). Om noe, viser et så langt på vei utformet inventar for å kunne betegne selv allofoner i skrift, etter min mening, å være enda en indikasjon på tett kontakt mellom skriptorier og epigrafisk tradisjon. Det virker som om det eneste kriteriet Page setter for at noe skal tilhøre "the runic tradition proper" er at man finner det i en innskrift, og dermed må man spørre seg hva denne "runic tradition proper" egentlig er? Dette blir enda mer forunderlig når Page sier om blant annet X g at:

"... such .. are the work not of rune-carvers but of runic antiquaries, ... of the immature who delighted in strange and cryptic alphabets. They

produced their own variant types... † ... and ✕ ... are examples"(Page, 2003: 42)

Hva *stan* og *cweorþ* angår, er det klart at disse runene ikke kan sies å ha oppstått som et resultat av et reelt behov for å betegne vernakulære språklyder. *Cweorþ* er mest sannsynlig bare laget for å kunne gjengi bokstaven <q> i det latinske alfabetet (Parsons, 1994a: 212). Utenfor manuskriptfuþarkene er *stan* kun kjent fra en litt merkelig graffiti i Leningradgosplene, men det er heller usikkert om vi kan ta denne til inntekt for noen form for epigrafisk tradisjon (Parsons, 1994a: 214; Page, 1998: 5). Dette er uansett en rune som praktisk sett er helt overflødig, da lyden /st/ like gjerne kan betegnes med ᚱᚱ *st*. Parsons har diskutert disse to og de andre runene, deriblant de spesielle k- og g-runene nevnt ovenfor, som man normalt regner som tilleggsruner til den angelsaksiske 28-tegns fuþarken (Parsons, 1994a: 215). Han argumenterer for at alle disse ser ut til å ha oppstått til forskjellig tid og av forskjellige grunner, og at, dersom man godtar hans argumenter (1994:212-213 og 214), så viser selv utviklingen av q- og stan-runene kjennskap til et system vi allerede har sett implementert i epigrafisk tradisjon. Parsons mener derfor at ingen av disse ser ut til å representere "...a "manuscript tradition" at variance with the epigraphical" (1994:215).

Som nevnt har Page ikke motsatt seg at det må ha vært en sterk kopling mellom runer og kirkemiljøet til å begynne med. Det han spør om er heller hvorvidt det vi har overlevd av materiale kan sies å tilhøre samme tradisjon eller om de er stemmavarianter av hverandre. Hva han mener når han sier "stemmavariant" er litt vanskelig å få tak på. I filologien er begrepet *stemma* brukt om den oversikten man lager over hvordan de forskjellige avskriftene av en tekst forholder seg til hverandre. Dersom Page mener at manuskriptruner bare kan ses som en slags avskrift eller kopi av det epigrafiskematerialet, så kan jeg være enig så lenge vi snakker om manuskripter fra kontinentet og de sene manuskriptene som MS17 og Galba A.2, som for øvrig også viser tegn til kontinental påvirkning (Derolez, 1954: 44-45). Disse kan sies å dokumentere en tradisjon, men kan ikke sies å være en direkte del av den. Så langt er jeg altså enig med Page, men jeg kan ikke se at hverken Derolez eller Parsons noen gang har hevdet at disse tekstene direkte tilhører samme tradisjon, snarere tvert i mot (se for eksempel Derolez (1954: 273; 1983: 80) og Parsons (1994a: 211-212; 1999: 126-127)). Det de derimot forsøker er å vise at det ikke var langt mellom runeskrift og skriptoriene i angelsaksisk England i den tiden runene var i aktiv bruk. Spørsmålet er heller om vi kan anta at runene, når de har kommet inn i skriptoriet, blir helt adskilt fra den epigrafiske tradisjonen. Dette er heller tvilsomt, gitt at meste parten av det epigrafiske materialet må sies å tilhøre en ekklesiastisk

sfære. I tillegg er det er mange innskrifter hvor vi har både latinsk skrift og runer og flertallet av runeinnskrifter kommer fra områder hvor det også finnes mange latinske innskrifter (Parsons, 1994: 111). Koplingen mellom de to er så tydelig at med mindre man også vil kalle de angelsaksiske steininnskriftene fra 7-800-tallet for en stemmavariant, tror jeg ikke man kan si at skillet mellom runer i epigrafikken og manuskriptene er så stort. Samlet sett er det mer som tyder på overlapping enn det motsatte. Det kan være at vi heller må trekke paralleller til middelalderen i Norge og si at skillet går på "modus operandi". Vi har flere innskrifter fra middelalderen i Norge som tyder på at folk både kunne latin og skreiv med runer og Derolez har hevdet at det samme kan ha vært tilfellet for angelsaksiske runer (1983: 92). Valget mellom det ene eller det andre gjøres ut i fra den umiddelbare kommunikative konteksten, og ikke på grunnlag av mentalitet rundt eller holdning til runer (Knirk, 1994; Spurkland, 2004). At man endrer modus operandi er altså ikke ensbetydende med at runer er en form antikvarisk interesse eller en kuriositet. Dersom vi må anta at det har vært overlappinger mellom runer brukt i epigrafisk tradisjon og manuskripttradisjonen, så følger det at vi må anta at runer i manuskriptene ikke umiddelbart kan avfeies som et brudd med runetradisjonen. For å hevde noe slikt, må man først vise at det har vært et brudd i runetradisjonen i sin helhet før de kommer inn i manuskriptene. Dette bringer oss tilbake til spørsmålet om hvor lenge man skreiv med runer i England. Det er allerede vist at den epigrafiske tradisjonen varte til 900-tallet, muligens til 1000-tallet enkelte steder, men tradisjonen ser ut til å ha vært svært marginal den siste perioden og utelukkende tilhørende Nord-England og Sør-Skottland. Hva kan så eventuelt manuskriptruner si oss om en generell kjennskap til runer og hvor lenge det fantes en pågående runetradisjon ellers i angelsaksisk England?

4.4 Runica Manuscripta og runekunnskap på 900-tallet.

Selv om vi godtar at det ikke er et skille mellom manuskriptruner og epigrafiske runer, reint bortsett fra modus operandi, i den perioden hvor runer fremdeles var i aktiv bruk i angelsaksisk England, så er det fortsatt et spørsmål hvor lenge vi kan si at det fantes en pågående uavbrutt tradisjon. Det epigrafiske materialet gir ikke noen indikasjon på at det var en aktiv tradisjon etter 900-tallet, men det at det finnes innskrifter i denne perioden sier oss at runene fortsatt var i bruk i enkelte områder av angelsaksisk England. Jeg tror Page har rett når

han sier at "Anglo-Saxon runes did not survive the Norman Conquest" (2003: 226) og dette støttes også av at unge manuskripter som MS 17 viser feil i gjengivelse av runene, men som nevnt mente Page at CCC MS 41 må ha tilhørt en gruppe som var kjent med runer og dette manuskriptet er datert til rundt år 1000. Hvordan vurderer vi så om disse manuskriptene fra 900- og 1000-tallet viser en aktivt pågående eller dalende runetradisjon? En mulighet er å ta utgangspunkt i det Derolez sier:

"..we can certainly try to define that essential minimum of runic knowledge which at least some members of the community must at any time have learned, practiced, and passed on to the next generation"
(Derolez, 1983: 74-75)

Derolez har satt opp 6 punkter som han mener bør innbefattes i denne "essential minimum of runic knowledge", deriblant god kjennskap til fuparkens grafemer og deres fonetiske verdi, i tillegg til kjennskap til runenes navn. Andre punkter han nevner er innsikt i viktigheten av rekkefølgen på runene og deres inndeling i ætter, kjennskap til stilistiske prinsipper og enkelte av de ortografiske særtrekkene som man ofte finner i runeskrift, som at man ikke dobbeltskriver runer og utelater nasal foran homorgane plosiver, og en forståelse av den grafofonologiske 1-1 korrespondansen som han kaller "the perfect fit". Slik jeg ser det er de første punktene, kjennskap til fuparkens grafemer, deres navn og fonetiske verdi, det man bør kalle den essensielle minimum av runekunnskap som trengs for å kunne benytte seg av og videreføre runeskrift. Kjennskap til rekkefølge og ætter er viktig dersom man skal drive med mer avansert skrijving, som for eksempel lønruner, mens stilistiske prinsipper ofte vil variere ettersom hva slags materiale og redskap man bruker. En forståelse av en grafofonologisk korrespondanse vil man få automatisk dersom man lærer runetegn og deres lydverdi, men, som vi har sett fra det skandinaviske materialet, er det ikke nødvendig med et 1-1 system for å ha god kjennskap til, eller videreføre runekunnskapen. Dette trekket tror jeg heller kommer inn runetradisjonen som en følge av en kontakt med latinsk skrift. Om vi da tar som utgangspunkt at for å kunne holde en runetradisjon i hevd, så må man som et minimum kunne grafemene, deres lydverdi og navn, og enkelte må besitte en mer avansert kunnskap som rekkefølgen i fuparken og inndelingen i ætter. Med dette som utgangspunkt kan vi se hva vi finner i manuskriptene.

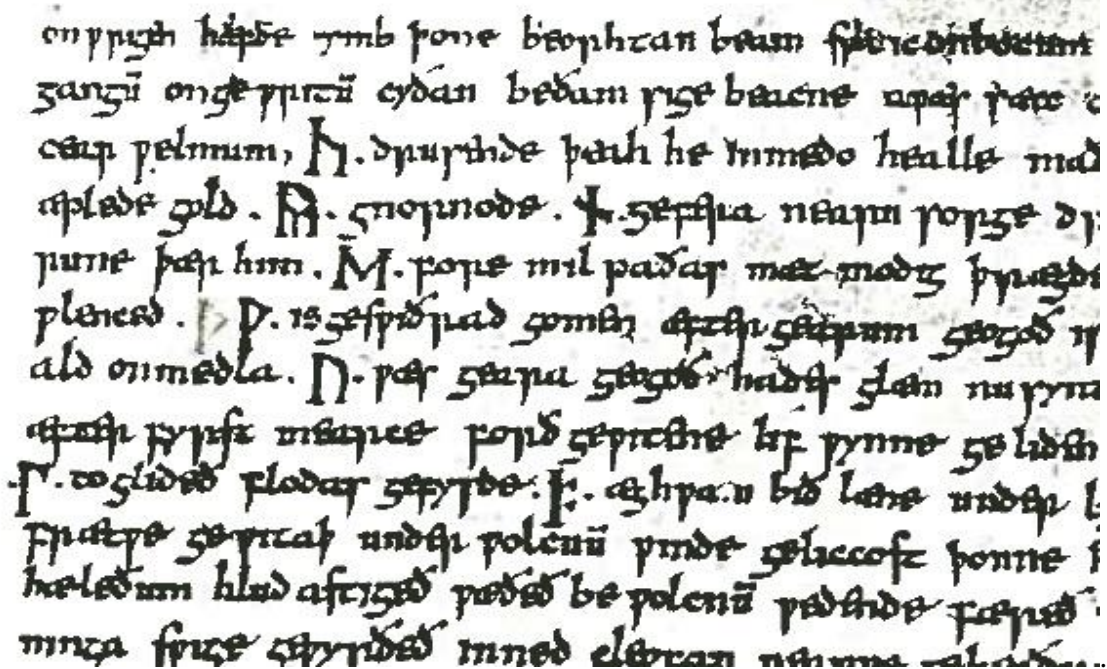
Jeg har valgt å ta for meg tre manuskripter for å se litt på hva disse kan si om den generelle runekunnskapen. De tre jeg har valgt ut er; Exeter Cathedral Library MS 3501

(heretter Exeter book), Vercelli MS CXVII (heretter Vercelli book) og Corpus Christi College MS 422 (heretter CCC MS 422) også kjent som The Red book of Darley. Exeter book og Vercelli book er to av totalt fire uvurderlige kodekser som inneholder mesteparten av det vi kjenner til av angelsaksisk poesi. Vercelli book ble mest sannsynlig skrevet i andre halvdel av 900-tallet (Foerster, 1913: 12) og består for det meste av homilier i prosa med 6 religiøse dikt spredt i blant disse (Scragg, 1986: 56). Man regner med at Vercelli book ble skrevet i Sør-England (Foerster, 1913: 22). Exeter book ble til rundt 970-990 (Chambers et al., 1933: 90) og er mer en antologi av angelsaksiske dikt. De første 35 folioene inneholder forskjellige oversikter over donasjoner gjort av biskop Leofric og flere rettsdokumenter, disse er blitt bundet inn i senere år, men før de ble bundet inn, har det gått tapt noen folio av poesisamlingen slik at poesidelen begynner midt i et dikt (Chambers et al., 1933: 33, 44). Man regner med at Exeter book ble skrevet i Sørvest-England (Chambers et al., 1933: 90). CCC MS 422 er også et kodeks fra Sør-England hvor første del av manuskriptet består av dialogen mellom Salomon og Saturn. Denne første delen har blitt datert til 900-tallet, muligens til første halvdel (Anlezark, 2009: 3; Parker-Library, 2012b). Grunnlaget for valget av disse 3 er at de er alle datert innenfor 900-tallet, hvilket, jamført det som ble sagt ovenfor, er den tiden hvor runene er i ferd med eller allerede har gått ut av bruk flere steder i England. I tillegg er alle de 3 manuskriptene blitt til i Sør-England hvilket er det området som har færrest forekomster av runeinnskrifter. Reint utseendemessig må runene i de forskjellige kodeksene også sies og være like. Jeg snakker da ikke om grafisk realisering, men hvordan det reint visuelt ser ut i teksten. Likevel kan det se ut til at de tre kodeksene gir et litt forskjellig vitne om eventuell runekunnskap i England på det tidspunktet de ble skrevet.

Deler av det runematerialet vi finner i Exeter book og Vercelli book bør behandles under ett fordi det angår samme tema. I begge kodeksene har vi eksempler på poeten Cynewulfs runesignatur. Disse finnes i diktene *Christ* og *Juliana* i Exeter book og *Fates of the Apostles* og *Elene* i Vercelli book. Man vet særdeles lite om poeten Cynewulf, han er aldri blitt nevnt i andre kilder, og alt man har er hans signatur i disse diktene. Det antas ut i fra undersøkelser av diktene at han var fra Northumbria eller Mercia og var aktiv en gang på 800-tallet (Sisam, 1932: 304, 307). Signaturen gjøres ved at runene *ƿ*, *ᚱ*, *ᚦ*, *ᚱ*, *ᚦ*, *ᚱ*, *ᚦ* og *ƿ* 'cynewulf' settes inn i teksten. Dette kan likne på en form for akrostikon¹, hvilket ikke er

¹ "Akrostikon, dikt hvor verslinjenes begynnelsesbokstaver, sjeldnere -stavelser eller -ord, eller sluttbokstaver lest i sammenheng danner et navn, et ord eller en setning. Særlig brukt i magisk litteratur, i oldtidens og middelalderens diktning og i barokkens lyrikk. Det vanligste er at begynnelses- eller sluttbokstavene danner navnet på forfatteren eller den diktet er skrevet til" (SNL-Online, 2013)

ukjent i middelalderdiktningen, men da bruker man normalt en latinske bokstaver. I denne signaturen derimot, tjener runene en dobbeltfunksjon fordi runenes navn må leses for at metrikk og alliterasjon i diktet skal fungere, mens det er runes lydverdi som utgjør navnet og signaturen *Cynewulf*. Slik sett er nok *Cynewulfs* signatur mer gjennomtenkt og enestående sammenliknet med den type akrostikon vi finner i andre middelalderdikt.

(Bilde 4: skannet fra *Vercelli book*, folio 133r, med signaturen *cynewulf* i teksten "Elene" (Foerster, 1913))

I diktet *Christ* mangler runen *M* e i signaturen, for øvrig har undersøkelser av *Fates of the Apostles* vist at også denne signaturen mangler den samme runen (Sisam, 1932: 305). Denne siden er skadet og er så vanskelig å lese at det er umulig for meg å se om dette stemmer, men dersom man arbeider med originalmanuskriptet og ikke faksimileutgave, vil det trolig være mulig å utlede mer av teksten og også runene. Sisam (Sisam, 1932) har diskutert navnet, men bare i forbindelse *Cyni-*, *Cyne-* og datering og han mener *Cynewulf* og *Cynwulf* finnes side om side i gammelengelsk (Sisam, 1932: 305). Om dette er utelatt <e> eller kopieringsfeil er umulig å si på så tynt grunnlag, men *Onomasticon Anglo-Saxonicum* viser ingen navnevarianter av *Cynwulf* utenom henvisningen til poeten kjent som *Cynewulf* (Olms, 1969), det er dermed trolig at denne varianten av navnet uten <e> ikke er belagt noe annet sted enn i disse diktene. Jeg stiller også spørsmål ved om poeten selv ville ha hatt to varianter av signaturen sin. Dette kan skyldes en form for "kunstnerisk frihet", men i og med at vi kun har avskrifter og ingen originaler er det ikke mulig å avgjøre. Vi må dermed anta at de overleverte signaturene er gjengitt riktig.

Selv om runenavnet må leses for at diktets metrikk og alliterasjon skal kunne fungere, er det ikke alltid tilfelle at runenavnene, slik vi kjenner dem, gir teksten en logisk semantisk sammenheng. Delvis skyldes nok dette at flere av runenavnene for ᵻ cén , ᛞ eoh ᚷ ýr , og ᚱ úr ikke var dagligdagse ord. Det vil si, hva vi vet om disse navnene kommer hovedsakelig fra runediktene og manuskriptfuþarkene, og liknende ord er ikke belagt andre steder. ᚠ níed , ᚦ lagu , ᚷ feoh og ᚷ wynn derimot var vanlige ord¹. På grunn av den manglende semantiske sammenhengen, har det blitt diskutert om enkelte av runene i signaturen kan ha hatt andre betydninger som i dag kanskje er ukjente for oss (Sisam, 1932: 318-322), men den generelle konformiteten av runenavnene i alt av overlevert manuskriptmateriale gir ikke noe grunnlag for en slik påstand. Det er heller trolig, slik som Sisam sier, at Cynewulf har signert sine dikt for at folk skal huske ham i sine bønner, og han ville neppe risikere å ikke bli husket ved å bruke en ellers ukjent betydning av runen (1932: 321-322). Det er helt klart at Cynewulf selv har vært fullt klart over lydverdien og navnene til runene i navnet sitt. Det at han bruker dem i signaturen på denne måten sier også noe om hva han forventer av sitt publikum. Runene må som sagt leses med sitt navn for at metrikken og alliterasjonen skal bli riktig, altså forventet Cynewulf at når leseren ser runen ᵻ så vet han at denne heter *cén* og leser den slik. I tillegg forventer han at lytterne hører ordet *cén* og vet at det er runen ᵻ som gir verdien /k/. Når Cynewulf skriver sine dikt forventer han altså at dette er allmenn kunnskap blant sitt publikum, men kan vi ut i fra dette forvente at de kopierte tekstene i Exeter book og Vercelli book forutsetter den samme kunnskapen? Fordi dette spørsmålet også gjelder for andre deler av runematerialet i Exeter book vil jeg komme tilbake til dette når jeg har gjennomgått resten av materialet.

Før jeg tar for meg resten av materialet i Exeter book og Vercelli book, vil jeg for øvrig ta for meg runene i CCC MS 422. Som nevnt er CCC MS 422 det eneste manuskriptet av de tre jeg har valgt ut som har blitt gitt en mulig datering til første halvdel av 900-tallet. I CCC MS 422 finner vi dialogene mellom Salomon og Saturn. Dette er dikt, men med noe prosa tekst, i to deler der det foregår en dialog mellom kong Salomon og den hedenske guden Saturn i menneskeskikkelse. I den første delen av dialogene spør Saturn kong Salomon ut om *Pater Noster* (Anlezark, 2009: 41-42). Denne teksten er hovedsakelig bevart i to eksemplarer

¹ Alle runenavnene er her gjengitt etter deres oppslagsform i Halls *A concise Anglo-Saxon dictionary* (1960). Hall lister *Cén*, *eoh* og *ýr* som ord som ikke forekommer utenfor poetiske tekster. Merk at Sisam (1932: 317) oppgir *eoh* som et vanlig gammelengelsk ord.

¹, den mest fullstendige er CCC MS 422 og den andre inneholder bare de første 95 linjene skrevet som marginalia i CCC MS 41 (Parker-Library, 2012a). Første side av teksten i CCC MS 422 er så slitt at deler av den har blitt supplert fra CCC MS 41 og undersøkelser viser at de to tekstene ser ut til å samsvare meget godt med hverandre (Anlezark, 2009: 1-2), men runene slik de er brukt i CCC MS 422 er ikke å spore i CCC MS 41. Det finnes riktignok runer i CCC MS 41 brukt som abbreviaturer og marginalia, og som nevnt mente Page at CCC MS 41 så ut til å ha tilhørt en gruppe som var kjent med runer, men runene i MS CCC 244 må sies å være av en helt annen karakter.

I CCC MS 422 sin versjon av delen der Saturn spør Solomon om *Pater Noster*, er deler av bokstavene til den latinske bønnen skrevet med runer etterfulgt av runens latinske ekvivalent skrevet med latinsk majuskel, omtrent som man gjør når man translittererer runer. Runene og majusklene er uthevet i teksten slik at de kan minne om en form for akrostikon. For øvrig mangler diktet noen av bokstavene, for det former bare *paternos* og deretter kommer *qvilcfmgdbh*². Det er ikke runer foran <n>, <i>, og <h>, og runen foran <g> er gjengitt som þ. Diktet tar for seg hver bokstav og fremstiller dem i teksten nærmest som krigere i kampen mot det onde. For eksempel:

"..ðam is .Ŀ.P. nama; hafa guðmægga gierde lange, guldene gade, ond a
ðone grim man feond swiðmod sweopað.."

Mod.No: "..den som kalles .Ŀ.P.; krigereren har lang stav med gyllen
brodd, og modig han alltid sveiper mot den grimme djevelen.."³

Runene man finner i CCC MS 422 er i følge Anlezark "extrametrical" (2009: 28), og Delorez sier deres funksjon må sies å være "purely ornamental" (1954: 420). Det er ikke meningen at runene skal leses som noe annet enn latinske bokstaver, hvis man leser runens navn vil ikke metrikken fungere, i motsetning til signaturen til Cynewulf. I og med at runene finnes i CCC MS 422, men ikke i CCC MS 41 er det ikke trolig at de var en opprinnelig del av diktet (Anlezark, 2009: 28). Slik runene er fremstilt i dette manuskriptet kan man ikke si at skriveren

¹ Det finnes også en versjon i prosaform i *Cotton Vitellius A. xv* (Anlezark, 2009).

² Den første linjen i den latinske bønnen lyder: *Pater noster qui in caelis* 'Fader vår, du som er i himmelen'.

³ Sitatet er tatt fra Anlezark (2009: 68) da nettsiden til Parker Library ikke tillater en å zoome inn på teksten, slik at det ikke var mulig å klart dechiffre alle grafemene. Oversettelsen er derfor også basert på Anlezark (2009: 69).

hadde noe kjennskap til runer utover deres latinske ekvivalent. I og med at den latinske ekvivalenten til runene alltid er angitt og at det er denne som skal leses, ikke runen, forventes det heller ikke at hverken leser eller lytter har noen som helst kunnskap om runer.

For å fortsette tråden litt fra Cynewulfs signatur, vil jeg ta for meg gåtene i Exeter book. På folio 101r til 115r og 124v til 130v finner vi disse gåtene, men bare 4 av de i alt 69 gåtene inneholder runer, i tillegg er det to gåter hvor runenavnene skal hjelpe til med løsningen, men selve runen er ikke skrevet inn. Disse gåtene har blitt nøye gjennomgått av Derolez (1954: 417-419) og Page (2003: 188-191), det er derfor ikke nødvendig å gjengi for mye av dette her, men det vesentlige er at der runer er brukt i gåtene, så er de brukt mye på samme måte som vi så i Cynewulfs signatur, altså at runenavnet må leses for at metrikk og alliterasjon skal fungere. I tillegg er man i enkelte av gåtene nødt til å identifisere runenavnene som leses opp, finne deres lydverdi og deretter stokke om på dem for å finne løsningen. Jeg vil vise gåte nummer 24 som et eksempel (folio 106v, linje 12-18).

(Bilde 5: skann fra Chambers et al. (1933) folio 106v. Bildet viser linje 15-18)

Gåten forteller om et dyr som kan etterlikne lydene til mange andre dyr (Page, 2003: 189), så fra slutten på linje 16 kommer runene med et hint om svaret (oversatt etter Page (2003: 189): "g navngir meg, æ og r også. o hjelper h og i..". For å lese diktet må det leses "gafu mec nemnað, swylce æsc ond rað, ós fullesteð hægl ond ís". Runenavnene er gjengitt i kursiv, men som det fremgår av bildet over er disse ikke skrevet inn i teksten. Det er her forventet at de som leser disse gåtene skal kunne gjenkjenne runenavnet ved hjelp av grafemet alene, og publikum skal gjenkjenne både navn og lydverdi. Når publikum gjenkjenner lydverdien av *gafu*, *æsc*, *rað*, *ós*, *hægl* og *ís*, må de omgjøre dette til g, æ,r,o,h,i og stokke om disse slik at de får svaret *higoræ* "ei skjære". Jeg var inne på at dette setter ganske høye krav til både leser og tilhørernes nivå av runekunnskap. Page ser også ut til å mene det samme og han sier at runer brukt som på denne måten i tekster vitner om at "the audience" var kjent med navnene og kunne identifisere disse og dermed knekke koden (2003: 190). Det må sies at dette gir støtte

til Delorez og Parsons utsagn nevnt ovenfor om at runer var en del av en angelsaksers "bagage intellectuel". Det er lett å slutte av dette at disse tekstene, som er datert til slutten av 900-tallet, gir en indikasjon på en høy generell runekunnskap i denne perioden, men man må ikke glemme at både Vercelli book og Exeter book er avskrifter. Det er ingen grunn til å tvile på at runene har eksistert i tekstene fra begynnelsen av, gitt at runenavnene er nødvendig for metrikk og allitterasjon, men vi må være forsiktige med å konkludere at den runekunnskapen som eksisterer i nedskrivningsøyeblikket også er tilstede i kopieringsøyeblikket. Derolez (1954: 418) og Page (2003: 189) har blant annet pekt på at skriveren av gåte 24, vist ovenfor, har skrevet latinsk minuskel <x> isteden for runen X g. Dette kan tyde på at skriveren selv ikke helt vet hva det er han kopierer, men han gjør ikke den samme feilen i gåte 19, så man kan ikke hevde at han ikke vet hvordan grafemet bør gjengis. Hvorvidt dette da skyldes en enkelt glipp, at skriveren kopierer en tekst han ikke forstår, eller for den saks skyld at feilen fantes allerede i forelegget er umulig å svare på. Enkelte av gåtene i Exeter book lar seg ikke løse selv om vi leser runenavnene. Dette gjelder for eksempel gåte nummer 64 (fol.125r.). Likevel tror jeg vi skal være forsiktige med å konkludere at det er gåten som har feil og mangler og ikke oss som moderne lesere. Det kan være at den kunnskapen som trengs for å løse gåten ikke lenger er tilgjengelig for oss. Et godt eksempel er kanskje gåte nummer 58. Gåten beskriver et instrument eller en maskin som skal ha tre runer i navnet sitt og *rad* R skal være den første. Hva dette navnet skal være er det ikke lenger mulig for oss å forstå (Page, 2003: 190-191). Derolez mener for øvrig at runene i Exeter book ser mer "decadent" ut sammenliknet med de i Vercelli book (Derolez, 1954: 396). I tillegg til den nevnte latinske minuskel <x> for g, så sier Derolez at runen k c i Cynewulfs signatur på folio 76r er så dårlig skrevet at den tidligere har blitt misforstått som en n̄. Dette skyldes at kvisten er trukket nesten fra toppen av staven. Jeg er litt forundret over at Derolez fremstiller denne som såpass feilskrevet, fordi sammenliknet hvordan kvisten på den neste runen n̄ ser ut, burde man kunne se at staven på k c fortsetter over utgangspunktet for kvisten selv om den er litt kortere enn normalt. Derolez sier også at i gåte 75 på folio 127r er staven på runen n̄ så kort at den ser ut som en l̄, men slik det ser ut i faksimileutgaven, er jeg usikker på om disse runene virkelig er ført inn av den opprinnelige skriveren, da runene er ulike i form, blekket ser mørkere ut, og utførelsen ser mer nølende ut sammenliknet med runene ellers i manuskriptet. Jeg kan heller ikke se at de er nødvendige for å få metrikk og allitterasjon til å gå opp. Videre har Derolez også nevnt at kvisten på runen l̄ I tidvis nesten vannrett, men dette trekket ser man også i Vercelli book (se bl.a. bilde 4 ovenfor). Jeg er litt usikker på hva Derolez legger i dette med

dekadent, da dette skulle innebære et slags forfall, men det er ikke klart hva disse runene skal være forfall fra¹. Dersom Delorez sammenlikner med epigrafiske runer, er han i så fall i fare for å snakke til fordel for Pages skille mellom runer i epigraikk og manuskript. Det er viktig å ta høyde for forskjellen i materiale og redskap i denne vurderingen og også å huske på at det er forskjell på dekadens og slurv. I tillegg er det distinktive trekket til runen ᚠ at kvisten trekkes til høyre, ikke vinklingen av kvisten. Samlet sett mener jeg at det kun er latinske minuskel <x> for X g som eventuelt kan være et klart tegn på feil i runene i Exeter book.

Det finnes også flere runer i både Exeter book og Vercelli book, men dette dreier seg om runer brukt som abbreviaturer. Slike finner vi også som nevnt i CCC MS 41. Runer brukt som abbreviaturer på denne måten, kan minne litt om den bruken vi har sett både i Exeter book sine gåter og Cynewulfs signaturer i det at det er runens navn som må leses. Et eksempel er fol. 99v av Vercelli book der runen ᚠ m skal leses *man* (Derolez, 1954: 396). I utgangspunktet virker nok disse runene i seg selv ikke like finurlige som Cynewulfs signaturer eller gåtene i Exeter book, men de må likevel leses ut i fra grafemet alene. Slik sett vitner de om en viss kunnskap om runene og deres navn, leser må gjenkjenne runens navn for å forstå teksten. Det er ikke alle runer som blir brukt på denne måten. Dette skyldes nok at flere av runenavnene ikke var dagligdagse ord, men Derolez har pekt på at den generelle bruken av runer som abbreviaturer i angelsaksiske tekster uansett ikke er konsekvent (1954: 401). Thomas Birkett mener at det er kun i glosser og marginalia at runer systematisk brukes som abbreviaturer, og da særlig ᚠ *dæg* og ᚠ *mon* (Birkett, 2010). I CCC MS 41 blir blant annet navnet Solomon skrevet Solo ᚠ. For øvrig bruker skriveren nasalstrek over runen og Derolez har derfor ment at skriveren kanskje ikke kjenner runens navn, kun dens lydverdi (1954: xx).

4.5 Konklusjon.

Det virker altså lite trolig og lite hensiktsmessig å hevde et skille mellom de epigrafiske runene og manuskriptrunene i angelsaksisk England. Når man inkluderer

¹ Derolez (1954: 397) snakker også om to s-runer på folio 102v og 103r, og en c-rune på 103r, men redaktørene av Exeter book (Chambers et al., 1933: 64) mener disse er mye senere enn selve Exeter book, kanskje så sene som 1600-tallet.

manuskriptmaterialet inn i vurderingen av den runekunnskapen som fantes i angelsaksisk England, får man ett litt annet bilde enn tidligere. Manuskriptene viser at de forventer en god del runekunnskap fra både leser og publikum. Samlet sett gir dog runene i manuskriptene et litt variert bilde av hvilken runekunnskap som fantes på 900-1000-tallet. På grunnlag av CCC MS 422, kunne man hevde at den generelle runekunnskapen virker å være heller liten tidlig på 900-tallet. For øvrig henger ikke dette så godt sammen med det vi ser i resten av materialet, og uansett viser CCC MS 422 at de som skreiv dette i alle fall var kjent med de latinske ekvivalentene til runene og man trenger ikke nødvendigvis kunne mer enn det for å kunne skrive og lese runeinnskrifter. Dersom vi skal legge vekt på kopieringen av X g som latinsk minuskel <x> og Derolez utsagn om at runene i Exeter book er dekadente, kan dette være en indikasjon på at ikke alle skrivere var helt kompetente med runer mot slutten av 900-tallet. Likevel mener jeg at det faktum at runene i Exeter book og Vercelli book skrives uten translittereringer eller glosser, indikerer at man ikke anså det som nødvendig å presisere navn og lydverdi. Dersom runer var et veldig ukjent fenomen på den tiden disse manuskriptene ble kopiert og kompilert, burde man forventet å finne slike hjelpemidler. Jeg mener derfor at det er all grunn til å anta at runene i Exeter book og Vercelli book viser at essensiell minimum av runekunnskap fremdeles var tilstede når disse ble kopiert. Det jeg ikke finner i de undersøkte manuskriptene er tegn på den mer avanserte kunnskapen, som rekkefølge i fuparken og ætteinndeling, men som Derolez også har påpekt er slik kunnskap normalt heller ikke synlig i det epigrafiske materialet (1983: 77).

Når vi skal vurdere hva materialet fra epigrafikk og manuskripter samlet sier om hvor lenge man skreiv med runer i England, må man huske på at størsteparten av materialet som er bevart må sies å tilhøre eller stamme fra en ekklesiastisk sfære. Det lave antallet innskrifter fra den sekulære sfæren gjør det vanskelig å si noe generelt om hvilken runekunnskap som fantes her, men det virker altså ikke trolig at man kan anta at det var noen utstrakt bruk av runer i sekulær sfære mot midten av 900-tallet. I faksimileutgaven av Exeter book sier Max Förster at lister med runer trolig fantes i mange klostre (Chambers et al., 1933: 63). Dette stemmer ikke helt med hva vi har av bevarte manuskripter, men som nevnt ble muligens fuparken i Cotton Domitian A9 skrevet ned rundt 950. Sett i sammenheng med det sekulære materialet kan dette indikere at rundt 950 befinner vi oss i en periode hvor den allmenne runekunnskapen blant vanlige angelsaksere begynner å forsvinne og at det hovedsakelig er klostrene som holder tradisjonen og kunnskapen i live opp mot og innpå 1000-tallet.

5. Kontakten mellom angelsaksisk og skandinavisk runeskrift.

Så langt har hovedfokuset vært mest sentrert rundt punktene for Jacobsen og Molktes avvisning av von Frisens teori, altså dateringen av de punkterte runene og utbredelse av runekunnskapen i England. For øvrig er det fortsatt et problem som bør behandles dersom vi skal vurdere et angelsaksisk forelegg for de skandinaviske punkterte runene. Teorien til von Friesen må nødvendigvis basere seg på at det har vært en kontakt mellom de to runeskriftsystemene. Til tross for at vi ikke har noen grunn til å tvile på en kontakt mellom de to folkegruppene, er det likevel få indikasjoner i runematerialet på en kontakt mellom angelsaksisk- og skandinavisk runeskrift. I tillegg, dersom man ønsker å hevde en overføring mellom de to runeskriftsystemene, må man vurdere hvem blant skandinaver og angelsaksere som var runekyndige og hvordan de eventuelt kom i kontakt med hverandre på en slik måte at de ville utvekslet kunnskap om sine respektive runesystemer.

5.1 Runekyndige og deres mulige kontaktsfærer.

Det er gode indikasjoner på at kontakten mellom Skandinavia og de britiske øyer startet lenge før angrepet på Lindisfarne i 793, hvilket man normalt setter som starten på vikingtiden. Blant annet kan man se tegn til handel mellom de to områdene i tidligere tider (Blair, 2003: 56-57). Likevel vet vi lite om hvordan denne kontakten foregikk, om den var direkte, gikk igjennom mellomledd, eller hvor utstrakt den var. Det er først etter 865 at vi vet at skandinavene begynte å slå seg ned på de britiske øyer mer permanent, men de første 10-15 årene etter 865 er mest preget av invasjon og krig om makt over områder i England (Blair, 2003: 70-75). I 879 kommer en form for enighet i stand under traktaten mellom kong Alfred og Guthrum. I hovedsak virker denne traktaten å bekrefte Guthrums status som konge over et område fra East Anglia, igjennom øst delen av Mercia og helt opp til den sørøstre delen av Northumbria (Blair, 2003: 77, 79). Denne traktaten er et tydelig tegn på at danskene hadde fått et meget godt fotfeste i angelsaksisk England. Det gikk hele 37 år før Alfreds etterkommere startet kampanjen som endte med at danskene til slutt mistet området sitt i 927 (Blair, 2003: 81-85).

Det betyr at disse områdene hadde over en generasjon med ubestridt dansk styre. Når man snakker om en kontakt mellom de to folkegruppene som innebærer språklig og kulturell påvirkning kan det dermed være greit å forholde seg til tiden etter 879, og dersom vi gir oppkomsten av de punkterte runene en datering på ca. 950, så har vi en periode på ca. 71 år å forholde oss til.

Det er ingen grunn til å tvile på at det har pågått overføringer i språk og skrift mellom angelsaksisk og de skandinaviske språkene. For eksempel kan man i gammelengelske tekster spore flere trekk som man mener er påvirkning fra skandinavisk. Disse språkpåvirkningene kommer for øvrig ikke til syne før vi møter dem i skrift rundt 11-1200-tallet (Baugh og Cable, 2009: 97, 99, 105). Paleografiske undersøkelser viser flere tegn på insulære trekk i norske og islandske manuskripter (Haugen, 2013: 221). For øvrig er alle disse kildene alt for unge til å gi noe innblikk i situasjonen rundt den tidsperioden hvor man kan anta at de punkterte runene oppstod. Hva den generelle språkkontakten mellom angelsaksere og skandinaver angår, så er det uansett lite trolig at de hadde problemer med å kommunisere seg i mellom. Enten kan dette skyldes at språkene i utgangspunktet var innbyrdes forståelige eller de kan ha lært hverandres språk, eller også utviklet en slags "pidgin" seg i mellom. Det er umulig å vite hvilket av disse senarioene som er mest plausible, men *Første grammatiske avhandling* (Dahlerup og Jónsson, 1886: 22) nevner i alle fall likheten mellom språkene. De islandske sagaene, i den grad de kan tas til inntekt for situasjonen på 900-tallet, nevner aldri noe om språkproblemer mellom de engelske konger og tilreisende skandinaver. Det samme kan sies om enkelte angelsaksiske kilder. Alt dette har blitt gjennomgått og diskutert i Mathew Townends bok *Language and History in Viking Age England* (2002), jeg vil derfor ikke diskutere dette nærmere her. At det i denne perioden har vært en utstrakt kontakt mellom de to folkegruppene og at både språk og kultur har møttes, og på enkelte nivåer blitt blandet sammen har vi mange indikasjoner på, så dette trenger man ikke spekulere i. Hva runeskrift angår, kan det derimot være vanskelig å finne helt klare eksempler på hvilke sfærer runekyndige angelsaksere og vikinger har møttes og utvekslet kunnskap.

Jeg har indirekte berørt hvilke sfærer runeskriften i angelsaksisk England befant seg i og i hvor utbredt man kan regne med at bruken var i kapittel 4. I vikingtidens Skandinavia har man ikke noe man kan regne som en direkte ekklesiastisk sfære, så alt her må alt av runeinnskrifter sies å være sekulært, men hvor utbredt kan vi si at runekyndigheten var blant skandinaver? Liestøl skreiv i sin artikkel *The literate Vikings*:

"I think we are bound to conclude that the majority of Viking Age Scandinavians – at least those of any standing, and those intent on making their way in life – were able to read and write [med runer]" (1969: 76)

Spurkland går videre med denne diskusjonen i sin artikkel *Literacy and Viking Age runes* (2006b). Han mener at innskrifter som blant annet Hedeby I pinnen og Forsaringen (SR (2010: Hs 7)) viser tidlige tegn på "pragmatic literacy" (2006b: 44). Spurkland diskuterer ikke begrepet *pragmatic literacy* i sin artikkel, men ser ut til å legge samme betydning i det som M. B Parkes gjør artikkelen *The Literacy of the Laity* (Parkes, 1973). Det vil si at lesing og skriving brukes for å utføre sine forretninger. Dersom Liestøl og Spurkland har rett, bør man dermed kunne anta at runekyndigheten blant de høyere sosiale sjikt i den skandinaviske befolkningen var ganske høy. Det er også lite trolig at det var den fattigste delen av befolkningen som fikk muligheten til å reise over til England med hæren som ankom i 865. Vi kan dermed anse det som trolig at flere av de danske bosetterne hadde et relativt høyt nivå av runekunnskap og at de heller ikke var ukjente med å bruke runer i handel og annen korrespondanse. Gillian Fellows Jensen har for øvrig pekt på at denne påstanden stemmer dårlig med det materialet som er bevart fra området som danskene hadde kontroll over på 800-900-tallet (Jensen, 1975: 202). Jeg skal ta for meg materialet nærmere nedenfor, men jeg tror ikke vi kan ta det bevarte materialet i England til inntekt for hva som fantes av runekunnskap blant skandinaver generelt, og det er ingen grunn til å anta at utbredelsen av runekunnskap skulle være dårligere blant de danske innvandrerne i England enn den var ellers i den skandinaviske befolkningen. Det lave antallet av skandinaviske innskrifter i England kan være en indikasjon på at bruken ikke var like aktiv her, men det kan også skyldes dårlige bevaringsforhold.

Uansett hva som var nivået av runekunnskap blant skandinaver er det et problem at vi ikke har grunnlag for å hevde en tilsvarende utstrekning i bruk blant angelsaksere. Som nevnt indikerer det epigrafiske materialet at runene var i bruk i en viss utstrekning blant angelsaksere frem til ca. 950. Runemyntene kan være en indikasjon på en mer utstrakt bruk av runer. Disse kunne også ha vært en mulig indikator for kontakt mellom de to runesystemene da det er trolig at de første skandinaviske myntene fra England ble myntet av angelsaksiske myntmakere (Jensen, 1975: 191). For øvrig er det som nevnt få mynter med runer som ble myntet etter midten av 800-tallet og oftest består den innpregede teksten på dem hovedsakelig av latinsk skrift med en og annen rune innblandet (Page, 2003:122-129). Så vidt jeg vet, er det også kun myntmakeren *Cynemund* som eventuelt ville brukt runen ᚱ i navnet sitt, men Page

nevner ikke at Cynemund bruker denne runen (Page, 2003: 125). I tillegg er vikingenes mynter for sene i datering til at det er trolig at de kan knyttes til de angelsaksiske runemyntene (Jensen, 1975: 191) og det er heller ikke runer på de skandinaviske myntene før etter 1000-tallet (Jacobsen og Molkte, 1942: 557; NIyR, 1941-1990: b.V s.245). Det er også vanskelig å vite i hvilken grad danskene kom i kontakt med de angelsaksiske runemyntene. Anne Pedersen har pekt på at det nærmest ikke finnes noen angelsaksiske mynter i Danmark fra 800 og 900-tallet, så disse ble trolig enten smeltet om eller omsatt i England (2004: 44).

Vi kan ty til det nevnte aksiomet om at runer hovedsakelig ble skrevet på tre og at mesteparten av materialet derfor har gått tapt. Page har også vært inne på at det ikke er utenkelig at det å riste runepinner har vært vanlig praksis også i angelsaksisk England, men den eneste indikasjonen vi har på en slik praksis er i en strofe i diktet *The lover's Message* (2003: 101-102). Vi kan også trekke frem Derolez' utsagn (sitert i Parsons (1999: 73)) om at dersom det var bare 10 rune kyndige i England som skreiv med runer i perioden 450 til 650, og hver av dem produserte to innskrifter per år, skulle det bety en innskriftsmengde på 4000 innskrifter. Vi kan altså anta en mye større runeaktivitet enn det vi ser i det bevarte angelsaksiske runematerialet. Det er uansett vanskelig å hevde noe i nærheten av pragmatisk litteræritet¹ etter midten av 800-tallet, særlig i og med at myntmaterialet har såpass få runer etter denne tiden, men dersom jeg har rett i min konklusjon om at runene ble brukt i en viss utstrekning blant angelsaksere til etter 900-tallet, må vi likevel anta at det fantes nok rune kyndige folk til å holde denne tradisjonen i hevd. Dermed er det også trolig at disse kan ha kommet i kontakt med rune kyndige vikinger.

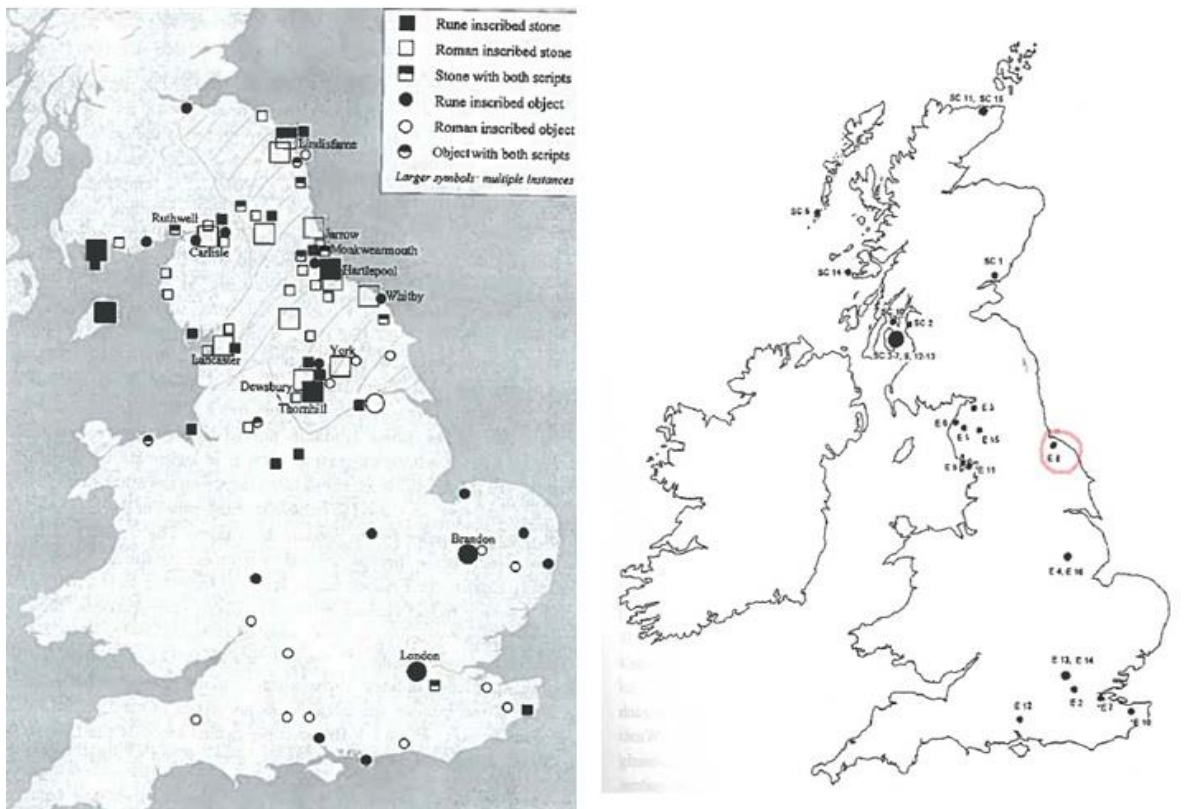
Når det gjelder den ekklesiastiske sfæren har vi alt sett at bruken av runer ser ut til å ha vært mer utstrakt i disse miljøene. Kontakten mellom vikingene og kirkemiljøene har dog rykte på seg for ikke å ha vært særlig vennskapelig. Blair sier det er trolig at den danske invasjonen og påfølgende bosetning fra 865 ødela mye for monastisk liv i disse delene av angelsaksisk England (Blair, 2003: 172). Vikingenes invasjon i området har også blitt satt i sammenheng med det forfallet i skolering i England som kong Alfred arbeidet med å rette på i sin regjeringstid. Det er for øvrig mulig at dette forfallet i skolering er litt overdrevet (Blair, 2003: 173; Sisam, 1932: 307-308), og det er også mulig at vikingene ikke alene var skyld i nedgangen i de monastiske miljøene (Blair, 2003: 175), men likevel kan man ikke avfeie det faktum at vikingenes herjinger og bosetning nok har hatt en kraftig innvirkning. For øvrig kan

¹ Jeg bruker *litteræritet* som en direkte oversettelse av engelske *literacy* istedenfor *lese- og skrivekyndighet*.

ikke forholdet mellom de danske innvandrerne og angelsakserne ha vært bare fiendtlig. Guthrum selv ble døpt som en del av avtalen gjort i traktaten mellom ham og kong Alfred (Blair, 2003: 166). Oda, som var erkebiskop i Canterbury fra 941-958, var sønn av en av de danske innvandrerne som kom til England i 865 (Cubitt og Costambeys, 2004). Odas nevø, Oswald, var blant dem som inspirerte og dirigerte en oppsving i angelsaksisk monastisk liv på 900-tallet (Blair, 2003: 90, 173). At Guthrum aksepterer å bli døpt må bety at han så dette som en god løsning. Politisk sett kunne dette vært svært risikabelt dersom hans undersåtter var fiendtlig innstilt til kristendommen. Det at Oda, som direkte etterkommer av en dansk innvandrer i England, velger et liv i kirkens tjeneste bør indikere at han ikke kan ha vokst opp i et miljø hvor man var gjennomgående negativt innstilt til kirken. I følge Byrhtferth av Ramsey, skal riktig nok Odas far ikke akkurat ha oppmuntret til at sønnen skulle velge denne veien i livet (Cubitt og Costambeys, 2004), men uansett kan ikke Oda ha levd i et miljø avskåret fra kirkelig innflytelse. Det har også blitt hevdet at omvendte dansker fra Danelag området nettopp var de som en viktig del av kristningen av Danmark (Jensen, 1975: 205). Flere har nevnt at integreringen og også kristningen av de skandinaviske bosetterne ser ut til å ha gått relativt raskt (Jensen, 1975: 205; Sigurðsson, 2006a: 18). Det er heller ikke trolig at kristendommen var et helt ukjent fenomen blant de danske innvandrerne før de kom til England. Omtrent 40 år før invasjonen i 865, var Anskar en del av følget til kong Harald Klakk i Danmark (Abrams, 1995: 213). Selv om det ikke er mulig å se sporene etter Anskars forsøk på kristning av Danmark, hverken under eller direkte etter denne perioden (Abrams, 1995: 213), er det likevel ikke urimelig å anta at enkelte har latt seg døpe og på forskjellig vis har blitt kjent med kristen mentalitet og ideologi. Danmark var uansett ikke så avskåret fra Europa for øvrig at man kan anta at de var helt ukjent med den religionen som fantes der. Så selv om den innledende kontakten mellom klostrene og vikingene må sies å ha vært nokså voldelig i natur, er det ingen grunn til å hevde at de innvandrende danskene hadde en generelt fiendtlig innstilling til det ekklesiastiske miljøet. Det kan derimot være nettopp i dette miljøet de to runeskriftene møtes ved at etterkommerne etter de første danske innvandrerne får sin utdanning i klostrene.

5.2 Angelsaksisk og skandinavisk runekontakt i innskriftsmaterialet.

Som en innledning til hvilke indiser vi har i innskriftsmaterialet på en eventuell overføring mellom de to runesystemene, vil jeg nevne at det faktisk er enkelte ting som kunne tyde på at det aldri var kontakt mellom dem. Det ble nevnt over at hovedtyngden av angelsaksiske innskrifter kan dateres til 700-800-tallet. Hovedsakelig foregår skandinavenes angrep og invasjon av de britiske øyer i løpet av 800-tallet. Parsons har nevnt dette i sin artikkel *Sandwich: the Oldest Scandinavian Rune-stone in England?* (Parsons, 1994b: 310). Han sier at det er lett å se dette som "cause and effect" og dermed anta at vikingenes ransaking av klostrene gjorde at disse sentrene, hvor man fortsatt produserte angelsaksiske runeinnskrifter, ble forlatt og kunnskapen tapt. Dersom man sammenlikner kart over England og Skottland og ser hvor forekomstene av angelsaksiske og skandinaviske innskrifter er funnet, så er det generelt få overlappinger.

(Bilde 6: skann til venstre fra Parsons (1999: 21) med området Northumbria skravert. Skann til høyre (Barnes og Page, 2006), E 8 markert med rødt.)

Fra det som var det danskokkuperte området på 800-900-tallet er det i det hele tatt bare 3 innskrifter, men ingen av disse kan dateres til den aktuelle perioden¹. Parsons mener likevel at det i utgangspunktet ikke finnes noen indikasjoner for en link "destructive or otherwise" mellom de to runeskriftene. Det er altså like lite som kan indikere en overføring mellom de to systemene, som på noen måte kan indikere at den ene har presset ut den andre. Som nevnt ovenfor er det også lite trolig at vikingene alene kan gis skylden for nedgangen i monastisk liv og lære.

På angelsaksisk område, har vi kun noen ytterst få tvilsomme tilfeller hvor innskriften kan indikere en kontakt mellom angelsaksiske og skandinaviske runer. Riktig nok finnes det mange innskrifter av skandinavisk opprinnelse på de britiske øyer, men selv om noen av dem viser tegn til kulturell blanding, blant annet i ornamentikken slik som ble nevnt om innskriftene fra Isle of Man, er runene og språket nesten alltid norrønt. Jeg ser det ikke som nødvendig å diskutere alle disse inngående, da dette bare blir å repetere det vi allerede vet om kulturblanding i de skandinaviske bosetningene på de britiske øyer. I tillegg må mye av dette materialet sies å være påvirket av Keltisk heller enn direkte angelsaksisk (Kermode, 1994: 14). Jeg vil derfor heller konsentrere meg om de innskriftene som kan vise en mulig kopling mellom angelsaksisk og norrønt.

Den eneste innskriften som kan indikere en blanding av de to runesystemene er St. Albans II (E 14). Innskriften E 14 er et beinfragment med innskriften $\text{P}\text{N}\text{ƿ}\text{R}\text{I}(\text{ƿ})$ **wufri(k)**. Det er kombinasjonen av dateringen av beinfragmentet til sent vikingtid eller tidlig middelalder, den første runen P **w** og lesningen av den siste som ƿ **k**, som gjør innskriften interessant. Runen P **w** var tilsynelatende falt bort fra de skandinaviske runene på begynnelsen 700-tallet (jf. Ribekraniet). Formen på runen ƿ er i det hele marginalt brukt i angelsaksisk runetradisjon, og der den er brukt har den oftest verdien /s/ (Parsons, 1999: 81). **wufri(k)** blir tolket som det angelsaksiske egennavnet *Wulfric* (Barnes og Page, 2006: 329). Som et indisium på om det finnes en mulig blanding mellom de to runesystemene, er denne innskriften meget interessant. Dessverre er innskriften skadet og det er ikke mulig å klart definere den siste runen som ƿ **k**. Selv om vi antar at lesningen av ƿ **k** er riktig, er det likevel vanskelig å vite eksakt hva denne innskriften vitner om. Kan man tolke det som en overføring fra angelsaksiske runer til skandinaviske når navnet i innskriften må sies å være angelsaksisk, eller bør man heller

¹ E 4 litt sprikende datert til enten 900-tallet eller siste halvdel av 1000-tallet, E 8 er et solur datert til ca.1000 og E 16 er en fuþark innskrift som dateres til ca. 1050 (Barnes og Page, 2006).

vurdere det som en mulig overføring fra skandinavisk til angelsaksisk. Det er umulig å si klart hva dette er eller hva det muligens indikerer når man har såpass lite å basere seg på.

På en steininnskrift fra Derbyshire er det mulig at sekvensen **–helg-** kan være norrønt (Parsons, 1994b: 311). Dersom sekvensen **–helg-** virkelig kan tolkes som et norrønt element, så er det i følge Parsons det eneste tilfellet hvor man finner en slik norrøn lingvistisk påvirkning på en angelsaksisk runetekst, men jeg regner da med at han ikke har vurdert muligheten for innskriften **wufri(k)** like gjerne kan være en angelsaksisk innskrift med skandinavisk k-rune. Uansett blir det rein spekulasjon i begge tilfellene.

Det finnes også et par innskrifter hvor språket må sies å være angelsaksisk men ornamentikken og utformingen av innskriften likner mer på skandinavisk stil. En av dem er Whithorn I, som også ble nevnt ovenfor som en av de yngste angelsaksiske runesteinene med en datering til 1000-tallet. Det spesielle med denne innskriften er at den løper ned langs siden av steinen lik det vi ser på Norske steiner, men som altså ikke er typisk for angelsaksiske innskrifter. Whithorn I er trolig en gravstein, men den ble senere bygget inn i en vegg i landsbyen. Man regner med at den kom fra et kloster eller en katedral som fantes i området i angelsaksisk tid (Page, 2003:131). Innskriften er fragmentarisk og man kan kun lese **–ferþs**. Dekorasjonen på steinen er mer nølende innrisset enn runene, så det kan være gjenbruk (Page, 1998: 29). Igjen kan man bare spekulere, men plasseringen av innskriften langs siden av steiner kan kanskje være inspirert av norske innskrifter. Når man tar i betraktning at dateringen stemmer mer med en periode da man i Norge begynner å reise flere steiner, mens man på de britiske øyer ser ut til å ha gått bort fra å reise runesteiner, er det ikke utenkelig. at Whithorn I er en slags siste krampetrekning i angelsaksisk epigrafisk runetradisjon inspirert av en mer levende Norsk epigrafisk runetradisjon. Den generelle mangelen på overlapping i runeskrifter kan for øvrig ses som et motargument mot dette. Scenarioet er absolutt ikke utenkelig, men usikkerhetsmomentene rundt Whithorn I er såpass mange at det er vanskelig å trekke noen definitive konklusjoner. Det er ikke engang hevet over en hver tvil at steinen faktisk var en gravstein, men Page sier at den trolig var det (2003: 131).

Den andre innskriften som viser skandinavisk utforming, men angelsaksiske runer og språk, er en stein fra Crowle. Runene er skrevet i et bånd lik det vi ser på danske runeskrifter fra samme periode (Parsons, 1994b: 310-311; Page, 2003: 142). Teksten er for øvrig skadet og det eneste som kan leses er **licbæcun** som vi litt grovt kan oversette som *minnestein* (Page, 2003: 142). Jeg har ikke klart å finne flere opplysninger om Crowlesteinen enn det som

nevnes av Parsons (1994b: 310-311) og Page (1998: 191, 2003: 142), så jeg vet ikke hvilken form dette båndet har, eller hvordan innskriften ser ut for øvrig. Parsons kaller steinen "roughly contemporary" med de danske innskriftene, men jeg vet ikke hva han mener med dette, eller om dateringen er riktig. Jeg er heller ikke sikker på hvilken datering man mener steinen har. Page setter den i gruppen etter 650 (2003: 29), men den er ikke nevnt blant de steinene som man daterer etter 900. Uansett er det vanskelig å si noe konkret om denne innskriften med så få opplysninger.

Det finnes kun en sikkert lesbar innskrift hvor man kan finne en virkelig uventet blanding av språk og skrift, og det er Bridekirk døpefont med innskriften:

+rikarþ:he:m=e:iwr[o]kt=e:7:to:þis:me:rÐ:3er:**:m=e:brokt=e

(Page, 2003: 208)

oversatt: *Rikard meg lagde og til dette merð(?) zer.. meg brakte.*

Runene er helt klart skandinaviske, med unntak av **w**, **7**, **Ð** og **3** som Page (2003:208) angir som "..bookhand characters..". Barnes og Page (Barnes og Page, 2006: 282) er usikre på om **w** fra innskriften er tatt fra angelsaksisk runeskrift fordi det kan se ut som den ikke er lukket i toppen. Det er dermed fullt mulig at denne også er lånt fra latinsk skrift slik som abbreviaturen <7> for "and" og bokstavene <Ð> og <3>. Det interessante er likevel at språket i innskriften er middelengelsk og i tillegg viser innskriften kjennskap til middelengelsk bruk av latinsk skrift. Dog er denne datert til 1100-tallet, så den gir oss lite å gå på i forhold til en tidlig kontakt mellom de to runeskriftsystemene. Barnes og Page mener også at innskriften ikke kan sies å vitne om noe annet enn kulturell kontakt (2006: 82), og det er i utgangspunktet ikke noe som tilsier at risteren har kjennskap til norrønt, selv om han bruker skandinaviske runer, og dersom **w** er lånt fra latinsk skrift og ikke fra runene, er det heller ingenting som tyder på at vedkommende kunne angelsaksiske runer heller. Det finnes enkelte andre innskrifter som kan være av samme art som Bridekirk, men det er ikke mulig å avgjøre om språket er norrønt eller middelengelsk (Page, 2003: 208-210).

Dette er altså det som finnes av indisier for en kontakt mellom de to runetradisjonene på angelsaksisk side, men det er like, hvis ikke mer, interessant å se om man kan finne noe som tilsier en overføring fra angelsaksisk til skandinaviske runer, i og med at det er det von Friesens teori i utgangspunktet hevder. Indisiene for en påvirkning her er muligens vel så, hvis ikke mer, diffuse og usikre som de som er nevnt så langt. I DR har Jacobsen og Molkte tatt for seg det de kaller "Fremmed innflydelse" (sp. 806) på de danske runeinnskriftene. Av det

de fremhever som "Engelsk innflytelse", nevner de særlig den store Jellingsteinen (DR 42), og da med fokus på dens skriftretning og ornamentikk. I tillegg har de antatt engelsk innflytelse i bruken av "h for spirantisk g" på en stein fra Suldrup (DR 148), hvor man mener sekvensen **ufah** skal leses som akkusativ av *Ófeigr*. Hva denne bruken av **h** for den frikative [ɣ] angår, er jeg usikker på hvorfor de mener denne var lånt fra Engelsk. De runeinnskriftene som finnes i *Pages An Introduction to English runes* viser at det også for denne allofonen av /g/ (jf. [j] ovenfor) var vanlig å bruke runen X g , så det kan ikke være påvirkning fra angelsaksisk runeskrift. I gammelengelske tekster brukte man også normalt <g> i alle disse stillingene, det er først i middelengelsk at man begynner å se diagrafisk skriving med <gh> (Alego og Pyles, 2005: 97, 128). Det betyr at av det DR nevner som Engelsk innflytelse blant de danske runesteinene, er det kun ornamentikken og skriftretningen på Jellingsteinen igjen.

Jeg har allerede tatt for meg en liten del av Jellingsteinens ornamentikk i forbindelse med diskusjonen om dateringen av 104 Kirk Michael (III), men det er visse deler av Jellingsteinens ornamentikk som ikke kan sies å stamme fra skandinavisk område. I DR har de trukket særlig frem det de kaller "anglian beast" som eksempel på Engelsk innflytelse på Jellingsteinen, men også kristusfiguren er litt særegen i sitt slag for perioden. Både dyret og kristusfiguren må sies å være nye innslag i skandinavisk ornamentikk (Anker, 1979: 160). Spørsmålet er likevel om man kan avgjøre med klarhet om disse skyldes angelsaksisk påvirkning, eller om det kan være annen innflytelse her. Dyret på Jellingsteinen, har Jacobsen og Molkte identifisert med "the Anglian beast", med referanse til J. Brøndsteds *Early English Ornament* (Brøndsted, 1924). Brøndsted har pekt på likheten mellom Jellingsteinens dyr og liknende figurer fra Nord-England (1924: 215, 228). Det er helt klart likhetstrekk mellom Jellingsteinens dyr og de nord engelske dyrene, men så er også flere av Brøndsteds eksempler av en type han selv sier er påvirket av skandinavisk kunst (1924: 205). Leslie Webster ser derimot ut til å knytte Jellingsteinens dyr med karolingisk kunst (Webster, 2012: 212).

Det er også satt spørsmålsteget til om bladmønsteret på Jellingsteinen er av angelsaksisk opprinnelse eller om det muligens ligger nærmere en Tysk Ottoniansk stil (Anker, 1979:161). Sett i sammenheng med vanskelighetene med å avgjøre om kristningen av Danmark var et resultat hovedsakelig av tysk eller engelsk innflytelse (Abrams, 1995), er dette kanskje enda mer interessant da det tross alt er "danmarks dåpsattest" det dreier seg om. Det som kan sies å være mer klart inspirert av de britiske øyer derimot, er kristusfiguren. Peter Anker sier i *Scandinavian Art* (1979: 160) at det ikke finnes noen prototyper på denne figuren i skandinavisk kunst og at det er meget sannsynlig at den er av utenlandsk

opprinnelse. Videre sier han også at det er umulig å avgjøre om modellen kommer fra irsk eller angelsaksisk kunst, men at det er meget trolig at den er inspirert av manuskriptilluminasjoner fra de britiske øyer (1979:106-161). Hva skriftretningen, eller nærmere sagt innskriftens layout på Jellingsteinen angår, kan denne også sies å være en klar påvirkning fra manuskripttradisjonen. Jacobsen og Molkte har tydeligvis tillagt dette til angelsaksisk manuskripttradisjon, men det er ingenting i veien for å hevde at en hvilken som helst manuskripttradisjon kan ha ligget til grunn for Jellingsteinens skriftretning. Det som kanskje kan være et mulig argument for at utformingen og skriftretningen på Jellingsteinen er inspirert av angelsaksisk tradisjon, er at enkelte av de angelsaksiske innskriftene også har en utforming som kan minne om en manuskriptside, med runer i vannrette linjer innenfor et firkantet format. Jacobsen og Molkte har til og med antatt at det er en angelsaksisk steinhugger som har hugget steinen (Jacobsen og Molkte, 1942: 78). Ingen av de angelsaksiske runesteinene kan for øvrig sies å være et direkte forbilde for Jellingsteinen.

5.3 Konklusjon.

Det er altså fullt mulig å anta en sfære der angelsaksiske og skandinaviske rune kyndige kan ha møttes og utvekslet kunnskap. Mye av antagelsene for disse sfærene hviler dog på aksiomet om tapte innskrifter i tre. Selv om vi godtar aksiomet, skal vi være forsiktige med å fremstille de indisiene vi baserer på dette som absolutt. Likevel, dersom det jeg har konkludert med så langt stemmer, er det ikke umulig å anta at rune kyndige skandinaver og angelsaksere kan ha møttes både i en sekulær og ekklesiastisk sfære og at de også har utvekslet kunnskap. Deretter kan skandinaviske rune kyndige ha overført kunnskapen om den angelsaksiske runen ᚱ til det skandinaviske runesystemet.

Så langt er det altså ingen problemer for von Frisens teori om et angelsaksisk forelegg for de punkterte runene. Det er for øvrig et større problem for von Friesens teori at vi ikke kan finne noe i innskriftsmaterialet som støtter en slik overføring. For å finne eksempler som i det hele tatt indikerer kontakt mellom de to skriftsystemene må vi enten trekke frem eksempler som er datert lenge etter det som i avhandlingen antas å være oppkomsten for de punkterte runene (dvs. ca. 950), eller vi må basere oss på svært fragmentariske innskrifter av usikker datering og opprinnelse. Det skal sies at vi kanskje ikke burde forvente en blanding av

runesystemer i en og samme innskrift, da dette trolig ville kreve at man brukte de to systemene om hverandre over lengre tid. De to runesystemene tilhørte to forskjellige språk og kulturer, og bruken av de forutsatte derfor ulik kontekst. For at man skulle begynne å blande runeskriftene måtte de trolig ha oppnådd nærmest lik status enten i angelsaksisk England eller Skandinavia. Gitt den utviklingen som var for angelsaksiske runer kontra de skandinaviske på 900- og 1000-tallet, sier det seg selv at noe slik aldri forekom.

Selv om vi godtar at flere av elementene på Jellingsteinen stammer fra de britiske øyer, så har denne innskriften ingen punkterte runer. Vi kan selvfølgelig hevde at ikke alle runeristere brukte punkterte runer konsekvent, men når dette er den eneste runesteinen som viser tydelige trekk fra de britiske øyer skulle man tenke seg at den også ville tatt i bruk eventuelle nye runekonvensjoner derfra. Alt i alt er det mulig å se hvordan en eventuell overføring kan ha foregått, men det er for lite støtte i innskriftsmaterialet til å kunne konkludere med at denne overføringen faktisk har funnet sted.

6. Sammendrag og konklusjon.

Formålet med avhandlingen var å se nærmere på von Frisens teori om at den angelsaksiske runen \mathfrak{N} var forelegget for de skandinaviske punkterte runene (1918: 42). For å undersøke dette har jeg i all hovedsak tatt utgangspunkt i Jacobsen og Molktes grunnlag for å avvise teorien, altså at de punkterte runene oppstod for sent og angelsaksisk runeskrift døde ut for tidlig til at en slik påvirkning kunne ha funnet sted (1942: 999-1000). I tillegg har jeg også undersøkt hvilke indiser vi har i innskriftsmaterialet for en slik påvirkning, og om det er sannsynlig at runekyndige skandinaver og angelsaksere har møttes i en sfære hvor slik kunnskap kan ha blitt utvekslet.

Ved å gjennomgå Jacobsen og Molktes grunnlag for datering av de punkterte runene og sette dette opp mot det danske vikingtidsmaterialet har jeg kunnet vise at det er all grunn til å anta at de punkterte runene oppstod mye tidligere enn hva man hittil har antatt. Jeg mener vi trolig må tenke oss at de har oppstått rundt midten av 900-tallet og ikke mot slutten. Jeg har også vist at det ikke er trolig at den skandinaviske punkterte u-runen \mathfrak{N} oppstod senere enn de andre punkterte runene, hvilket også var en del av Jacobsen og Molktes påstand. Det er heller ikke grunnlag for å hevde at denne runen hadde noen generelt mindre utbredelse enn de andre punkterte runene.

Gjennomgangen av det angelsaksiske materialet krevde en vurdering utover hva vi kunne finne av innskrifter da en stor del av materialet her er å finne i manuskripter. Min vurdering er at det ikke kan settes et skille mellom de runene man finner i epigrafikk og manuskript i angelsaksisk England. Ut i fra dette kan man slutte at man i den sekulære sfæren trolig hadde en viss runekunnskap frem til rundt midten av 900-tallet og at man i den ekklesiastiske sfæren holdt runekunnskapen ved like frem til begynnelsen av 1000-tallet. Dette og den nye dateringen for oppkomsten av de punkterte runene satt i sammenheng med gjennomgangen i kapittel 5.1 viser at det har vært både tid og rom hvor angelsaksiske og skandinaviske runekyndige kunne møtes og utveksle kunnskap. Samlet vil dette si at det Jacobsen og Molktes grunnlag for å avvise von Frisens teori ikke kan sies å holde stand. For øvrig er det fortsatt ikke slik at vi kan konkludere med at von Frisen hadde rett. Hans utgangspunkt var at utviklingen gikk fra \mathfrak{N} til \mathfrak{N} og deretter til de andre punkterte runene. Dette kan ikke bekreftes i materialet, derimot ser det ut til at de punkterte runene har oppstått noenlunde samtidig. Som det fremgår av kapittel 5.2, så har vi ingen innskrifter som indikerer

en overføring mellom de to runeskriftsystemene. At vi ikke har en direkte blanding av de to runesystemene i en og samme runeinnskrift kan kanskje forklares, men det er et større problem for von Friesens teori at det ikke finnes skandinaviske innskrifter med punkterte runer på de britiske øyer som kan dateres tidligere enn de innskriftene vi finner i Skandinavia. Det skal legges til at dateringen av innskriftene fra de britiske øyer i all hovedsak baserer seg på at punkterte runer gir tidligst mulige datering til ca. 1000. Det er altså mulig at dersom man gjorde en ny gjennomgang av det skandinaviske materialet på de britiske øyer, kunne man ha snudd på dette bildet. Dette ville for øvrig krevd en gjennomgang hvor man brakte inn moderne teorier og metoder fra både kunsthistorie, arkeologi, språk og runologi.

Formålet med avhandlingen var som nevnt å undersøke muligheten for angelsaksisk forelegg. Jeg har derfor holdt meg unna å diskutere alt som har med keltisk materiale å gjøre. Visse elementer har blitt nevnt, blant annet bruken av punkt over <s> og <f> i irske tekster for å markere lenisert uttale. Oghamalfabetet burde kanskje heller ikke utelukkes som et mulig forelegg, selv om det kan være vanskeligere å se hvordan dette skulle fungere. Dersom man skulle gjort en ny undersøkelse av muligheten for et forelegg fra de britiske øyer for de punkterte runene i Skandinavia, burde man nok også tatt med det keltiske materialet.

Det er altså ikke mulig basert på det som er gjennomgått i denne avhandlingen å avvise at angelsaksisk runeskrift kan ha vært forelegget for de punkterte runene, men det er heller ikke mulig å påvise det. Slik det står nå, vil jeg si at innskriftsmaterialet ikke støtter et angelsaksisk forelegg, men tidsepoken de punkterte runene oppstår i, og den kontakten som er mellom Skandinavia og de britiske øyer på den tiden indikerer at det er en link her. Altså har vi fremdeles en "missing link" og "the origin of the dot" er enda ikke avklart.

Litteraturliste:

- ABRAMS, L. 1995. *The Anglo-Saxons and the Christianization of Scandinavia*. i: Anglo-Saxon England 24 (213-249).
- ALEGO, J. og PYLES, T. 2005. *The Origins and Development of the English Language*, 5 utg. Thomson Wadsworth.
- ANKER, P. 1979. *The Art of Scandinavia*. In: Hamlyn, P. (red.) The Art of Scandinavia. The Hamlyn Publishing group Ltd. London.
- ANLEZARK, D. (red.) 2009. *The Old English dialogues of Solomon and Saturn*, D.S Brewer, Woodbridge.
- BARNES, M. 2012a. *The Manx Runes and the Supposed Jæren Connection*. i: Futhark: International Journal of Runic Studies 3 (59-80).
- BARNES, M., HAGELAND, J. R. og PAGE, R. I. 1997. *The runic inscriptions of Viking age Dublin*, Royal Irish Academy, Dublin.
- BARNES, M. og PAGE, R. I. 2006. *The Scandinavian runic inscriptions of Britain*, Institutionen för nordiska språk - Uppsala universitet.
- BARNES, M. P. 2006 *Standardised futhorks: A useful tool or a delusion?* i: Stoklund, M., Nielsen, M. L., Holmberg, B. & Fellows-Jensen, G. (red.) Runes and their Secrets - Studies in Runology, København. Museum Tusulanum Press (11-29).
- BARNES, M. P. 2009. *The origins of the younger futhork - A review of recent and less recent research*. i: NOWELE (123-142).
- BARNES, M. P. 2012b. *Runes - A handbook*, The Boydell press, Woodbridge.
- BAUGH, A. C. og CABLE, T. 2009. *A history of the English language*, 5 utg. Routledge.
- BENSKIN, M. 1982. *The letters <þ> and <y> in later Middle English, and some related matters*. i: Journal of the Society of Archivists 7 (13-30).
- BIRKETT, T. 2010. *The alysendlecan rune: Runic abbreviations in their immediate literary context*. 7th international symposium on runes and runic inscriptions. <http://www.khm.uio.no/forskning/publikasjoner/runenews/7th-symp/preprint/preprint.html> [sist besøkt aug. 2012] Oslo.
- BISCHOFF, B. 1990. *Latin Palaeography - Antiquity & the Middle Ages*, Cambridge University Press.
- BLAIR, P. H. 2003. *An Introduction to Anglo-Saxon England*, 3 utg. Cambridge University Press.
- BRØNDSTED, J. 1924. *Early English Ornament*, Levin & Munksgaard, København.
- CHAMBERS, R. W., FÖRSTER, M. OG FLOWER, R. (red.) 1933. *The Exeter Book of Old English Poetry*, Percy Lund, Humphries & Co Ltd, London.
- CUBITT, C. og COSTAMBEYS, M. 2004. *Oda (d. 958)*. Oxford Dictionary of National Biography [Online]. Available: <http://www.oxforddnb.com/view/article/20541> [Sist besøkt Mai 2013].
- DAHLERUP, V. OG JÓNSSON, F. (red.) 1886. *Den første og anden grammatiske afhandling i Snorres Edda*, S.L Møllers bogtrykkeri, København.
- DEROLEZ, R. 1954. *Runica Manuscripta - the english tradition*, Brugge, Belgia.
- DEROLEZ, R. 1983. *Epigraphical versus manuscript English runes: one or two worlds?* i: Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van Belgie 45
- DÜWEL, K. 2008. *Runenkunde*, 4. utg. J.B. Metzler, Stuttgart.
- ELLIOT, R. W. V. 1989. *Runes - an introduction*, Manchester University Press.
- FELL, C. E. 1994 *Anglo-Saxon England: A three-script community?* i: Knirk, J. (red.) Third international symposium on runes and runic inscriptions, Grindaheim, Norge.

- FOERSTER, M. (red.) 1913. *Il Codice Vercellese - Con omelie e poesie in lingua Anglosassone*, Roma.
- GRÄSLUND, A. S. 1998 *Ornamentiken som dateringsgrund för Upplands runstenar*. i: Dybdahl, A. & Hagland, J. R. (red.) Innskrifter og Datering (Dating Inscriptions), Trondheim.Tapir (73-91).
- HAGLAND, J. R. 1994 *Runer frå bygrunnen i Trondheim og mangelen på daterte innskrifter frå 1050-1150*. i: Knirk, J. (red.) The Third International Symposium on Runic and Runic Inscriptions, Grindaheim.Uppsala Universitet (253-267).
- HAGLAND, J. R. 2011. *Runer frå utgravingane i Trondheim bygrunn 1971-94*. Available: <http://www.hf.ntnu.no/nor/Publik/RUNER/runer-N774-N894.htm> [Sist besøkt April 2013].
- HALL, J. R. C. 1960. *A concise Anglo-Saxon dictionary - With a Supplement by Herbert D. Meritt*, 4 utg.
- HAUGEN, E. 1976 *The dotted runes: from parsimony to plenitude*. i: Almquist, B. & Greene, D. (red.) Proceedings of the 7th Viking Congress, Dublin. (83-92).
- HAUGEN, O. E. 2001. *Grunnbok i norrønt språk*, 4 utg.Gyldendal.
- HAUGEN, O. E. 2013. *Paleografi*. i: Haugen, O. E. (red.) Handbok i norrøn filologi. 2 utg.Fagbokforlaget Bergen.
- HOLMAN, K. 1998 *The Dating of Scandinavian Runic Inscriptions from the Isle of Man*. i: Hagland, J. R. & Dybdahl, A. (red.) Innskrifter og datering (Dating Inscriptions), Trondheim.Tapir (43-54).
- HORN-FUGLESANG, S. 1998 *Swedish Runestones of the Eleventh Century: Ornament and Dating*. i: Düwel, K. (red.) Runenschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG (197-218).
- IMER, L. 2010. *Runes and Romans in the North*. i: Futhark: International Journal of Runic Studies 1 (41-64).
- JACOBSEN, L. og MOLKTE, E. 1942. *Danmarks Runeindskrifter*, Ejnar Munksgaards Forlag, København.
- JENSEN, G. F. 1975. *The Vikings in England. A Review*. i: Anglo-Saxon England (181-206).
- JOHANSEN, P. 2012. http://snl.no/diakritisk_tegn [Online]. Store Norske Leksikon. [Sist besøkt Februar 2012].
- JOHNSEN, I. S. 1968. *Suttruner - i vikingtidens innskrifter*, Universitetsforlaget, Oslo.
- KERMODE, P. M. C. 1994. *Manx Crosses - with an introduction by David M. Wilson*, Pinkfoot Press, Balgavies, Angus.
- KNIRK, J. 1994 *Learning to write with runes in medieval Norway*. i: Lindell, I. (red.) Medeltida skrift- og språkkultur - Nordisk medeltidsliteracy i ett diglossiskt och digrafiskt perspektiv II, Stockholm.
- KNIRK, J. 2010 *Dotted runes: where did they come from?* i: Sheehan, J. & Ó Corráin, D. (red.) The Viking Age: Ireland and the West - Papers from the proceedings of the 15th Viking Congress 2005, Cork.Four Courts Press (188-198).
- LAGMAN, S. 1990. *De stungna runorna: använding och ljudvärden i runsvenska steninnskrifter*, Institutionen för Nordiska språk, Uppsala Universitet.
- LARSSON, P. 2002. *Yrrunan - Anvending och ljudvärde i nordiska runinskrifter*, Institutionen för Nordiska språk, Uppsala Universitet.
- LIESTØL, A. 1969. *The Literate Vikings*. In: Foote, P. & Strömbäck, D. (red.) Proceedings of the Sixth Viking Congress Uppsala.
- LIESTØL, A. 1973. *Runenstäbe aus Haithabu-Hedeby (Ausgrabung 1966-1969)*. i: Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu 6 (96-119).
- LIESTØL, A. 1981. *The Viking Age Runes: The Transition from the Older to Younger Futhark*. i: Saga-Book 20 (247-266).

- LINDSAY, W. M. 1974. *The letters in early latin minuscule*. i: Palaeographia Latina 1 (7-61).
- MOLKTE, E. 1985. *Runes and their origin: Danmark and elsewhere*, The National Museum of Danmark, Copenhagen.
- MOLKTE, E. OG CHRISTENSEN, A. E. 1971. *Hvilken (kong) Svend belejrede Hedeby?* i: Historisk Tidsskrift 5 (297-324).
- NATIONALMUSEET. 2009. *Sjelle* [Online]. Tilgjengelig fra: <http://runer.ku.dk/VisGenstand.aspx?Titel=Sjelle-sten> [Sist besøkt Januar 2013].
- NIYR 1941-1990. i: Norges innskrifter med de yngre runer, bind: I-VI.
- O'NEILL, T. 1984. *The Irish hand: Scribes and their manuscripts from the earliest times to the seventeenth century*, The Dolmen Press.
- OLMS, G. 1969. *Onomasticon anglo-saxonicum - a list of Anglo-Saxon proper names from the time of Beda to that of King John* [Online]. Tilgjengelig fra: <http://archive.org/stream/onomasticonangl00seargoo#page/n218/mode/2up> [Sist besøkt April 2013].
- OLSEN, B. M. (red.) 1884. *Den tredje og fjerde Grammatiske Avhandling i Snorres Edda*, FR. G. Knudtzons Bogtrykkeri, København.
- OLSEN, M. 1933. *De norrøne runeinnskrifter*. i: Nordisk Kultur, bind: VI.
- PAGE, R. I. 1998. *Runes and runic inscriptions*, Boydell Press, Woodbridge UK.
- PAGE, R. I. 2003. *An introduction to English runes*, 2. utg. The Boydell Press, Woodbridge.
- PAGE, R. I. OG HAGLAND, J. R. 1998. *Runica Manuscripta and Runic Dating: The expansion of the younger futhorc*. In: Dybdahl, A. & Hagland, J. R. (red.) Innskrifter og datering (Dating Inscriptions). Tapir Trondheim.
- PARKER-LIBRARY. 2012a. *Corpus Christy College MS 41* [Online]. Tilgjengelig fra: manuskriptbeskrivelse: http://parkerweb.stanford.edu/parker/actions/manuscript_description_long_display.do?ms_no=41 faksimile: http://parkerweb.stanford.edu/parker/actions/page_turner.do?ms_no=41 [Sist besøkt November 2012].
- PARKER-LIBRARY. 2012b. *Corpus Christy College MS 422* [Online]. Tilgjengelig fra: manuskriptbeskrivelse: http://parkerweb.stanford.edu/parker/actions/manuscript_description_long_display.do?ms_no=422 faksimile: http://parkerweb.stanford.edu/parker/actions/page_turner.do?ms_no=422 [Sist besøkt November 2012].
- PARKES, M. B. 1973. *The Literacy of the Laity*. i: Daiches, D. T., Anthony (red.) Literature and Western civilisation - The Medieval World. Aldous Books London.
- PARSONS, D. N. 1994a *Anglo-Saxon Runes in Continental Manuscripts*. i: Düwel, K. (red.) Runische Schriftkultur in kontinental-skandinavischer und -angelsächsischer Wechselbeziehung, Walter de Gruyter, Berlin.
- PARSONS, D. N. 1994b *Sandwich: The Oldest Scandinavian Rune-stone in England?* i: Ambrosiani, B. & Clarke, H. (red.) The Twelfth Viking Congress, Birka studies 3 - Stockholm (310-20).
- PARSONS, D. N. 1999. *Recasting the Runes - The Reform of the Anglo-Saxon Futhorc*, Institutionen för Nordiska språk, Uppsala Universitet, Uppsala.
- PEDERSEN, A. 2004 *Anglo-Danish Contact across the North Sea in the Eleventh Century: A Survey of the Danish Archaeological Evidence*. i: Adams, J. & Holman, K. (red.) Scandinavia and Europe 800-1350 - Contact, Conflict, and Coexistence, Brepols (43-67).

- PETERSON, L. 1995. *Aft/æft, at och æftir på de nordiska runstenarna - regional variation eller vad?* i: Mål i sikte - Studier i dialektologi tillägnade Lennart Elmevik (239-252).
- SCHULTE, M. 2009. *The Scandinavian runic reform – A sound notion or a research dogma?* i: NOWELE (107-121).
- SCRAGG, D. G. 1986. *The nature of Old English verse.* i: Godden, M. & Lapidge, M. (red.) The Cambridge companion to Old English literature. Cambridge University Press.
- SEIM, K. F. 1998. *De vestnordiske fupark-innskriftene fra vikingtid og middelalder - form og funksjon.* Norges teknisk-naturvitenskaplige universitet Trondheim.
- SEIM, K. F. 2013. *Runologi.* i: Haugen, O. E. (red.) Håndbok i norrøn filologi. 2 utg. Fagbokforlaget Bergen.
- SIGURÐSSON, J. V. 2006a. *Kristninga i Norden 750-1200,* 2 utg. Det Norske Samlaget.
- SIGURÐSSON, J. V. 2006b. *Norges Historie 800-1300,* 2. utg. Det Norske Samlaget.
- SISAM, K. 1932. *Cynewulf and his poetry.* i: Proceedings of the British Academy XVIII (303-331).
- SNL-ONLINE. 2013. *Akrostikon.* Store Norske Leksikon [Online]. Available: <http://snl.no/akrostikon> [Sist besøkt Mai 2013].
- SNYDER, C. A. 2003. *The Britons,* Blackwell Publishing, UK.
- SPEAKE, G. 1980. *Anglo-Saxon animal art and its germanic background,* Clarendon Press, Oxford.
- SPURKLAND, T. 1991. *En fonografematisk analyse av runematerialet fra Bryggen i Bergen.* Dr. Philos. avhandling Universitetet i Oslo.
- SPURKLAND, T. 1995. *Kriteriene for datering av norske runesteiner i vikingtid og tidlig middelalder.* i: Maal og Minne 1-2 (1-14).
- SPURKLAND, T. 2004 *Literacy and 'Runacy' in Medieval Scandinavia.* i: Adams, J. & Holman, K. (red.) Scandinavia and Europe 800-1350 - Contact, Conflict and Coexistence, Brepols Publishers n.v, Belgium (333-344).
- SPURKLAND, T. 2005. *I begynnelsen var fupark,* LNU Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- SPURKLAND, T. 2006a *From Tune to Eggja - The ontology of language change.* i: Stoklund, M., Nielsen, M. L., Holmberg, B. & Fellows-Jensen, G. (red.) Runes and their secrets - Studies in runology, Museum Tusulanum Press, Copenhagen (333-345).
- SPURKLAND, T. 2006b *Literacy and Viking Age runes.* i: Steinsland, G. (red.) Transformasjoner i vikingtid og norrøn middelalder, Unipub Forlag, Universitetet i Oslo.
- SPURKLAND, T. 2010. *The Older Fupark and Roman Script Literacy.* i: Futhark: International Journal of Runic Studies 1 (65-84).
- SR. 2010. *Samnordisk Runtextdatabas* [Online]. Tilgjengelig fra: <http://www.runforum.nordiska.uu.se/samnord/>
- STOKLUND, M. 1996 *The Ribe cranium inscription and the Scandinavian transition to the younger reduced fupark.* i: Quak, A. L., Tienke (red.) Frisian Runes and Neighbouring Traditions. Proceedings of the first International Symposium on Frisian Runes, Fries Museum Leeuwarden. (199-209).
- STOKLUND, M. 2006 *Chronology and typology of the Danish runic inscriptions.* i: Stoklund, M., Nielsen, M. L., Holmberg, B. & Fellows-Jensen, G. (red.) Runes and their secrets - studies in runology, Museum Tusulanum Press, Universitetet i København (355-383).
- THOMPSON, E. M. 1912. *Introduction to Greek and Latin Paleography.*
- TOWNEND, M. 2002. *Language and History in Viking Age England,* Brepols.
- VON FRIESEN, O. 1918. *Runenschrift.* i: Reallexicon der Germanischen Altertumskunde bind: 4 (43).

- WAXENBERGER, G. 2010 *The development of the OE fuþork and the perfect fit. 7th international symposium on runes and runic inscriptions*, Oslo. <http://www.khm.uio.no/forskning/publikasjoner/runenews/7th-symp/preprint/preprint.html> [sist besøkt aug. 2012].
- WAXENBERGER, G. 2011. *The Old English runic inscription of the Whitby comb and modern technology*. i: Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik 67 (69-77).
- WEBSTER, L. 2012. *Anglo-Saxon Art*, Cornell University Press, Ithaca, New York.
- WILSON, D. M. 1983 *The art of the Manx crosses of the Viking Age*. i: Fell, C., Foote, P., Graham-Campbell, J. & Thomson, R. (red.) The Viking Age in the Isle of Man, Isle of Man University College London (175-187).
- WILSON, D. M. 2008. *The Vikings in the Isle of Man*, Aarhus University Press.
- WILSON, D. M., PAGE, R. I. og BRUCE-MITFORD, R. L. S. 1964. *Anglo-Saxon ornamental metalwork 700-1100 in the British Museum*.